

ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІСІ = ҚАЗАҚТЫҢ Қ
ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІСІ = ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ Ә
ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІСІ = ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІ

ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІСІ = ҚАЗАҚТЫҢ Қ
ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІСІ = ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ Ә
ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІСІ = ҚАЗАҚТЫҢ ҚОНЕ ӘТІ

ҚАЗАҚТЫҢ КӨНЕ ЭПОСЫ

ББК 83.3 Қаз

С 31

**Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат
министрлігінің бағдарламасы бойынша шығарылып отыр**

Құрастырып, алғы сөзі мен түсініктерін жазғандар:

Зұфар Сейітжанұлы, Пазылбек Бисенбаев

Пікір жазғандар:

Филология ғылымдарының докторы, профессор С. Негимов

Филология ғылымдарының докторы, профессор Р. Тұрысбек

С 31 Сейітжанұлы З.Н., Бисенбаев П.Қ.

Қазақтың көне эпосы. – Алматы: «Аруна» баспасы, 2008. – 240 бет.

– (Қазақстан балалар энциклопедиясы)

ISBN 9965-26-286-1

«Қазақстан балалар энциклопедиясының» келесі томы «Қазақтың көне эпосы» деп аталады. Бұл жинаққа қазақ халық әдебиетінің үлкен бір саласы – көне эпос үлгілері топтастырылған. Кітапта бұрын-соңды жеке жинақ түрінде басылып шықпаған «Дотан», «Құбығұл», «Мұңлық – Зарлық», «Құламерген, Жоямерген» жырлары алғаш рет жинақталып берілді. Сонымен қатар, қысқа үзінділері сақталған және қара сөз түрінде жұрнағы қалған «Аққоян мерген», «Төлеген батыр», «Ақ Көбек», «Қара мерген», «Хан мерген» сияқты жырлар да ұсынылып отыр.

Балалар танымына лайықталып, түсінікті жазылған «Қазақтың көне эпосы» жинағы оқушыларға, студенттерге және жалпы халық әдебиетін сүйетін көпшілікке арналған.

Барлық құқығы қорғалған. «Аруна» баспасының жазбаша рұқсатынсыз кітаптан үзінділерді, суреттерді көшіріп басуға болмайды.

ББК 83.3 Қаз

ISBN 9965-26-286-1

© «Аруна Ltd.» ЖШС, 2008

АЛҒЫ СӨЗ

Халқымыздың рухани биіктігінің бір куәсі – ұлттық қазынаға айналған бай фольклоры. Соның ішінде эпикалық жырлар – халық әдебиетінің сүбелі саласы. Халықпен бірге жасап, біте қайнасқан әдеби мұраны ғылыми тұрғыдан зерделеудің олқылығы мен жетістігі болғаны аян. Қазақтың фольклоршы ғалымдары: Ә. Бөкейханов, М. Әуезов, С. Сейфуллин, С. Мұқанов, Қ. Жұмалиев, Ә. Марғұлан, Е. Ысмайылов, М. Ғабдуллин, Б. Кенжебаев, Ә. Қоңыратбаев, Р. Бердібай, С. Садырбаев, Н. Смирнова, С. Қасқабасов, О. Нұрмағамбетова, Т. Сыдықов, Ш. Ыбыраев, Б. Әзібаева, Б. Рахымов, С. Сәкенов, З. Сейітжанұлы, т.б. еңбектерінде эпикалық жырлардың табиғаты, болмыс-бітімі әр қырынан қарастырылады. Сан ғасырдың сыр-сипатын бойына сіңірген эстетикалық көркемдігі келісті шығармалар – халықтың мәдени-рухани өмірінде ерекше орын алатын асыл мұра. Ұзақ даму жолдарынан өткен эпостық жырлар халық әдебиетінің басқа жанрларымен байланыста дамыды.

Фольклорды, соның ішінде эпикалық жырларды халық ауыз әдебиетінің жеке саласы ретінде қарап, оларды жанрлық түрлерге жіктеуді ғалымдар әркез назарда ұстады. Фольклоршылар ХІХ ғасыр зерттеушілерінің еңбектеріне сүйене отырып, ғылыми ізденістер жасады. Алайда, эпосты жанрлық түрлерге бөліп, жіктеу бірден қалыптаса қойған жоқ. Сонау ХХ ғасырдың жиырмамыншы жылдары А. Байтұрсынов эпосты ертегі жыр, тарихи жыр деп екі топқа бөлсе¹, Х. Досмұхамедұлы эпикалық жырлардың қазақ халық әдебиетінің арналы бір саласы екенін айтады және оларды батырлық жырлар, тарихи өлеңдер, тұрмыстық жырлар деп жіктейді². Әрбіріне қысқаша сипаттама береді.

¹ Байтұрсынов А. Шығармалары. – Алматы, 1989. 236-239-б.

² Досмұхамедұлы Х. Аламан. – Алматы, 1991. 26-27-б.

Академик М. Әуезов 1927 жылы жарық көрген «Әдебиет тарихы» атты зерттеуінде эпикалық мұраларды батырлар әңгімесі («Қобыланды», «Едіге», «Алпамыс», «Ер Сайын», «Шора», «Қамбар»), ел поэмалары («Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Айман – Шолпан»), тарихи өлеңдер («Исатай – Махамбет», «Кенесары – Наурызбай», «Бекет») деп топтастырса¹, кейінірек батырлар жыры, ғашықтық жырлар, тарихи жырлар деп үш салаға бөлді².

Бұл мәселеге С. Сейфуллин де ерекше назар аударған. Ол эпостық жырларды батырлық және ғашықтық деп екіге бөліп қарастырды³. Академик жазушы С. Мұқанов «Халық мұрасы» деген еңбегінде эпостық жырларды батырлар жыры, ғашықтық жырлар, қиссалар деп үшке бөліп сөз етеді⁴.

1940 жылдары эпикалық жырлардың табиғатына тереңірек үңіліп, оларды пайда болған дәуіріне қарай классификациялауды ұсынған ғалымдардың бірі – академик Ә. Марғұлан. Ол эпостық жырларды төмендегіше бес дәуірге бөлді:

1. Көне замандағы эпостық жырлар. Осы кезеңнің туындылары деп «Ер Төстік», «Ақ Көбек», «Құламерген, Жоямерген», «Шолпан мерген» қатарлы жыр-аңыздарды қарастырды.

2. Оғыз-қыпшақ (XI – XII ғғ.) дәуірінде пайда болған эпостар. Бұл кездің туындыларына «Қорқыт», «Алпамыс», «Қазанбек», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Домбауыл», т.б. жатқызды.

3. Тарихи дәуірде туған эпостар. Мұны іштей екі топқа бөлді: Жошы ұлысының құрылуы мен ішкі қақтығыстарын бейнелейтін («Қобыланды», «Ер Тарғын») жырлар және аталған ұлыстың ыдырау кезін сипаттайтын эпостар («Қамбар», «Қазтуған», т.б.).

4. Жоңғар шапқыншылығына қарсы күресті суреттейтін жырлар («Қабанбай», «Олжабай», «Бөгенбай», т.б.);

5. Патша және хандар зорлығына қарсы күреске байланысты туған эпос.⁵

¹ Әуезов М. Әдебиет тарихы. – Алматы, 1991.

² Әуезов М. Шығармалар. – Алматы, 1969. 11-т. 207-б.

³ Сейфуллин С. Шығармалар. – Алматы, 1964. 6-т. 336-419-б.

⁴ Мұқанов С. Халық мұрасы. – Алматы.

⁵ Марғұлан А. О характере и исторической обусловленности казахского эпоса // Известия АН Каз ССР. Серия историческая, 1946. №2. С. 75-81.

Эпикалық жырлардың туу кезеңін басшылыққа алған Ә. Марғұланның бұл жүйелеуі кейінгі зерттеушілерге ой салғаны анық.

Эпостық жырларды тегі және жанрлық жағынан топтастырған ғалымдардың бірі – Ә. Қоңыратбаев. Ол эпосты онға бөледі:

1. Ертегілік эпос («Ер Төстік», «Дотан батыр», «Құламерген, Жоямерген», «Мұңлық – Зарлық», т.б.);
2. Түрік қағанаты дәуірінде туған жылнамалық эпос («Орхон жазулары», «Күлтегін» жыры);
3. Оғыз эпосы («Қорқыт ата кітабы», «Оғызнама»);
4. Тайпалық эпос («Алпамыс», «Қобыланды», «Қамбар», т.б.);
5. Лиро-эпос («Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Қыз Жібек», «Айман – Шолпан»);
6. Ноғайлы эпосы («Орақ – Мамай», «Қарасай – Қази», «Ер Тарғын», т.б.);
7. Тарихи эпос («Досан батыр», «Бекет», 1916 жыл поэзиясы);
8. Шығыс дастандары («Рүстем – Дастан», «Қиссалар», т.б.);
9. Авторлық эпос («Еспембет», «Өтеген батыр», «Сұраншы батыр», т.б.);
10. Совет эпосы (Амангелді, Мәлік, Төлеген туралы жырлар)¹.

Эпикалық жырлардың генезисі мен жанрлық белгілері және поэтикасы туралы ой-пікір айтқан ғалымның бірі – академик Қ. Жұмалиев. Оқымысты «Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері» (1958 ж.) атты зерттеуінде эпикалық жырларды үш топқа (батырлық жыр, лиро-эпос, тарихи жыр) бөліп қарастырды.

Фольклоршы ғалымдар эпикалық жырларды кезеңдік, тақырыптық жағынан жіктеуге үнемі назар аударып отырған. 1939 жылы жазылып, бірақ жарық көрмеген профессор Е. Ысмайыловтың «Батырлар жыры туралы» мақаласында эпостық жырлар төрт топқа жіктелген. Автор эпостық жырларды XIV ғасырға дейінгі, XIV – XVI ғасырлардағы ноғайлы заманы және XVII – XVIII ғасырлардағы қазақ, қалмақ арасы мен XIX ғасырдағы ұлт-азаттық қозғалысқа байланысты туған батырлар жыры деп бөлді².

¹ Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. – Алматы, 1991. 133-б.

² Қазақ фольклористикасы. – Алматы, 1972. 215-б.

Белгілі ғалым Р. Бердібай өзінің «Қазақ эпосы» (1982 ж.) деген еңбегінде эпикалық жырларды ішкі жанрлық-стадиялық белгілеріне қарай үлкен төрт топқа: көне, қаһармандық, ғашықтық және тарихи жырлар деп топтастырады¹. Оның әр түріне тән жанрлық ерекшеліктерді жан-жақты тұжырымдайды.

Эпикалық жырларды іштей саралап, жіктеген орыс ғалымдарының еңбектері де баршылық. Олардың ішінде В.Я. Пропп, Н.И. Кравцов, А.М. Астахова, Б.Н. Путилов, В.П. Аникиннің зерттеулерін айту керек. Белгілі ғалым В.М. Гацак эпосты көне қаһармандық (архаико-героический), қаһармандық (героический), романдық (романический), тарихи (собственно исторический) деп жіктейді².

Бұдан шығар түйін сол – ғалымдар ұзақ тарихы бар эпостық жырларды шығу дәуіріне, ішкі ерекшеліктеріне қарай жанрлық түрлерге бөлу, топтастыру бойынша жүйелі жұмыстарды үнемі жүргізіп отырған.

Соңғы кездері шығыстық желілерге құрылған дастандарды арнайы зерттеген ғалым Б. Әзібаева эпикалық мұраларды шығу тегі, даму жолдары, эволюциясы мен жанрлық белгілеріне қарай бес топқа жіктеуді ұсынды:

1. Ертегілік эпос;
2. Батырлық эпос;
3. Романдық (ғашықтық) эпос;
4. Тарихи эпос;
5. Дастандық эпос.

Дастандық эпос – халықтың көркемдік ой-дүниесінің бір көрінісі, сонымен қатар қазақ фольклорындағы эпикалық дәстүрдің соңғы сатысы, аяқталу кезеңін танытатын жанрлық түр³.

¹Бердібай Р. Қазақ эпосы. – Алматы, 1982.

² Гацак. В.М. Предисловие к книге: Типология народного эпоса. – М., 1975. С.4.

³Әзібаева Б. Кіріспе мақала // Гүлшат – Шеризат. – Алматы, 2001. 7-б.

Рас, кеңестік дәуірде дастандық эпостар жүйелі түрде, әрі терең зерттелмеді. Эпикалық жанрға жататын діни дастандардың мүлде атаусыз қалғаны белгілі. Сондықтан, ғалымның бұл зерттеу жұмысының маңыздылығы жоғары.

Сонымен, эпикалық аңыздардың ең ежелгі арнасы – көне эпос. Бұған жатқызылып жүрген шығармалардың қатарына «Құламерген, Жоямерген», «Дотан батыр», «Құбығұл», «Ақ Көбек», «Шолпан мерген», «Мұңлық – Зарлық», «Ер Төстік», «Арғы мерген», «Қара мерген», «Аламан мерген», т.б. шығармалар кіреді. Алайда бұлардың жыр түрінде айтылатын кейбірі біртіндеп ұмыт болып, ертегіге айналып кеткен. Тек қара сөз түріндегі жұрнақтары ғана сақталып қалған.

Көне эпостың жанрлық сипаты жөніндегі ой-пікірлер ғалымдардың ілгерінді-кейінді жазған еңбектерінде ұшырасады. Осыған қатысты тұжырымдарды Ә. Марғұлан, Ә. Қоңыратбаев, М. Ғабдуллин, Т. Сыдықов, Н. Смирнова, Р. Бердібай және Ш. Ыбыраевтың, т.б. зерттеулерінен табуға болады. Фольклоршы Ә. Қоңыратбаевтың: «Ертегілік эпоста мифология мен өмір тіні ұштасқан. Онда көбіне табиғаттың тілсіз күштері, мыстан, диюлармен күрес басым. Өмір тінінде аңшылық дәуірдің ізі («Құламерген»), одан қалса, жұбайлы неке үшін күрес бар («Ер Төстік»). «Дотан жыры» одан да марқалау болса керек»¹, – деуі мәнді тұжырым. Бұдан шығар түйін сол – батырлық эпостың бір қайнар көзі ертегілер екені аян.

Ғалым Р. Бердібай көне эпостың жанрлық сипаты, фольклордың өзге түрлерімен байланысы, көркемдік кестесі, типологиясы жайында байыпты байламдар айтты. Ол көне эпостың басты-басты бірнеше белгісін жіктеп берді. Олар:

1. Мұндай шығармаларда қиял-ғажайыптық оқиға күрделі орын алады; адам баласына қаскөй күштер: жезтырнақ, дию, албасты, аждаһалармен күрес, оларды жеңіп барып, мұратқа жету көрсетіледі;

2. Көне эпоста дүниенің жаралуы туралы мифтік ұғымдар көрініс тапқан. Оқиғалардың, байланыстардың үш қат әлемде: аспан,

¹Қоңыратбаев Ә. Эпос және оның айтушылары. – Алматы, 1975. 18-б.

жер, жер астында өтетіні осының айғағы. Алғашқы адамдар – «мәдени қаһармандардың» іс-әрекеті, мифтік дәуірдің елестері осындай жағдайда айқындала түседі. Әке мен баланың ұзақ уақытқа айырылысып, жат болып табысуы да қас күштер әрекетіне қатысты;

3. Ана еркі (матриархат) дәуірінің ыдырап, ата еркі (патриархат) кезеңінің салты орныға бастаған шақтың сипаттарын танытатын оқиғалардың кездесуі – эпостың көнелілігінің бір дәлелі. Бұл мәселелер кейде төтелей көрінбегенімен, осы процестің салдары аңғарылып отырады;

4. Қазақтың көне эпосында ертедегі аңшылық өмірдің көріністері неғұрлым кеңірек сақталған. Өз еңбегімен күн көріп жүрген аңшы, мергендердің зұлым күштерге күтпеген жерден кездесіп, айқасқа түсуі көп қиындықты бастан өткізіп барып, мұратына жетуі – бұл шығармалардың қалыптасқан негізгі желісі;

5. Адамдардың сиқырлы күштерге сенуі (анимизм, тотемизм, т.б.), жан-жануарлар, өсімдік дүниесінің жаны, иесі бар деп есептеушілігі эпикалық шығармаларда із қалдырған. Жүйрік аттар мен жас баланы асырайтын киіктердің «қамқорлығы» осыны көрсетеді. Адал ниетті жас қаһармандарға тарыққанда жәрдемге келетін, ақыл беретін, жол табатын көміл пірлер, ғайып ерен қырық шілтендер (періште, адамды жебеп, қолдап жүретін көзге көрінбейтін киелі бейнелер) қызметіне ерекше мән беріледі;

6. Баласыздық тақсіреті, әулиелерді аралап, мінәжат ете жүріп перзентті болушылық, түс көру, аян беру, болашақ қаһарманның ғажайып тууы секілді жағдайлардың түбірі де адамның табиғат күштеріне тәуелді кездерінің айқын өрнектері;

7. Қаһармандардың жедел есеюі, жүйрік ат таңдап мініп, қауіпті алыс сапарға аттануы, жол-жөнекей алуан түрлі жыртқыш, сиқыр, қас күштермен кездесуі, батырлықпен үйленуі – көне эпоста кең таралған құбылыс¹.

Көне эпостың шығу тегі, өзіндік ерекшелігі, сюжеттік құрамы жайында ой-тұжырымдар ғалым Ш. Ыбыраевтың зерттеуінде де қамтылады. Ол: «Асылында, фольклордың жанрлық құрамына

¹ Бердібай Р. Қазақ эпосы. – Алматы, 1982. 64 – 65-б.

қарай, бірде «көне эпос», бірде «батырлық ертегі» аталып жүрген шығармалардың табиғатында оларды эпос ретінде де, ертегі ретінде де қарауға болатын екі жақтамалық сипат бар. Ол, сөз жоқ, осы жанрлардың бір-бірінен іргесін аулақ салмай, аралас-құралас жүрген кезеңін көрсетеді. Сондықтан да оларды тек қана ертегі не эпос деп дәлелдеу барысында өтпелі аралық сипаты есте тұруы тиіс. Мәселе, тіпті олардың терминдік жағынан қалай аталуында да емес, гәп оған қандай мағына сыйдыратынымызда»¹, – деп жазады.

Көне эпостың жанрлық сипаты жөнінде орыс фольклоршылары да тиянақты зерттеулер жүргізіп, оған тән белгілерді атады. Профессор Б.Н. Путилов орыс және оңтүстік славян эпостарын салыстыра келе, эпикалық жырлардың көне кезеңіне тән белгілерді көрсетті. Оқиғаға қиял-ғажайыптың араласуы, бірнеше қат әлем туралы түсініктің болуы, мифтік дәуір, ілкі адамдар (культурные герои) мен құбыжық-аждаһалар бейнелерінің болуы – табиғаттың тылсым күшіне сенуінде².

Сонымен, көне эпос ежелгі замандарда қалыптасты және кейінгі эпостық дәстүрге негіз болды деген тұжырым жасауға болады.

Ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда, көне эпос өз бойына фольклордың басқа жанрларын сіңіргендіктен, оның синкреттік сипаты басым. Басқаша айтқанда, көне эпоста миф, аңыз-әңгіме, ертегі, тұрмыс-салт өлеңдері аралас келіп отырады. Бірақ, бұлардың көне эпоста сақталу дәрежесі мен атқаратын рөлі әртүрлі деңгейде. Эпостың көнелілігін көрсететін сарынның бірі – қаһарманның қалыңдық іздеп, алыс сапарға аттануы. Мәселен, «Дотан батырда» Дотан отыз тоғыз ағасына қалыңдық іздеп, жолға шығады. Мұндай қалыңдық іздеу сарыны «Құбығұл» жырында да бар. Ол қалмақ ханы Әділбайдың қызы – Ақбілекті түсінде көріп, ғашық болады. Қызды алу үшін ханның қозысын бағады. Негізгі оқиға – қалыңдық үшін күрес. Әрине, қалыңдық іздеу сарыны батырлық жырларда да сақталған. Бірақ, үйлену негізгі орында тұрмайды. Бұл көне және батырлық эпостардың арасындағы сабақтастықты аңғартады. Сонда батырлық жырлардың тақырыбы елді, жерді қорғау болса,

¹ Ыбыраев Ш. Эпос әлемі. – Алматы, 1993. 60 – 71-б.

² Путилов Б.Н. Русский и южнославянский героический эпос. – М., 1971. с. 31.

көне эпоста қалыңдық үшін күрес, яғни, батырдың үйлену мәселесі бейнеленеді. Аталған жырда «мекені елсіз, күнсіз жапан дала» болған Құбақан байдың балалары айналада ел барын білмейді. Бұл адамзат санасының төмен кезін көрсетеді. Алыс сапарға шыққан Дотанға ғажайып күш иелері – Желаяқ, Тыңдаушы, Көзбайлаушы, Таусоғар көмекке келеді. Осылардың арқасында түрлі қиындықтарды жеңген ол сыннан сүрінбей өтеді. Бұл кейіпкерлер «Ер Төстік» ертегісінде де кездеседі. Жырда ертегілік сарын анық байқалады.

Эпостың да, ертегінің де сюжеттік желісінен басты орын алатын сарындарының бірі – кейіпкерлердің ғажайып жолмен дүниеге келуі. Оның мынадай түрлері бар: тотем – бабаның баласы, аталар әруағының жәрдемі, мұсылман әулие-әнбиелердің, пірлердің көмегі және баланың төтенше жағдайда (өкесі үйде жоқта) тууы ¹.

Мәселен, Құбығұл мұсылман әулие-әнбиелердің рақымы арқылы дүниеге келеді.

*Уәли хан сен едің,
Баба Түкті мен едім.
Көзіңнің жасын көремін,
Тарығып келген азамат,
Тілегіңді беремін, –*

деп, Уәли ханның тілегін Баба Түкті әулие қабыл етіп, түсінде аян береді. Осыдан кейін Құбығұл дүниеге келеді. Осындай жағдай «Мұңлық – Зарлықта» да кездеседі. Баласыздық зарын тартқан Шаншар хан дүниені тәрк етіп, қаңғырып кетеді.

*Бір жерлерге келгенде,
Шаршап барып жығылды.
Өлемін ғой деп бұл жерде,
Фәріп жаннан түңілді.
Жығылып жатқан жерінде,
Тілегін құдай береді.*

¹ Қасқабасов С. Ертең пен эпостың сюжеттік типологиясы//Қазақ фольклорының типологиясы. – Алматы, 1981. 235 – 265-б.

*Ақ сақалды кісі боп,
Хазірет Қызыр келеді.
«Үйіңе, патша, бар», – дейді,
«Таңдап жүріп еліңнен,
Бір сұлу қыз ал», – дейді.
Сол қатынды алған соң,
Бір ұл, бір қыз табады.*

Міне, Мұңлық пен Зарлық дүниеге осылай келеді. Бұлардың өмірге келуіне шапағаты тиген Қызыр – көптеген шығыс халықтарының, әсіресе, мұсылман әдебиетінде жиі ұшырасатын ертегілік, тіпті, жартылай мифтік тұлғаның есімі¹. Мұның да түп-төркінінде көне ұғым жатқаны аян.

Көне эпостарда адам баласының ең ерте кездегі күн көрісі – аңшылық кәсіп көбірек көрініс тауып отырады. «Құламерген» жырындағы:

*Ер екен Құламерген бұрын өткен,
Ақырда мұратына о да жеткен.
Мұхиттың Гэзар деген аралында,
Аң аулап, мергендікті кәсіп еткен, –*

деген жолдар Құламергеннің аңшылық әрекетінен хабардар етеді.

«Мұңлық – Зарлық» жырында да аңшылық өмір көріністері ұшырасып отырады. Шаншар хан қырық жігітпен Шөгірлінің тауынан аң аулап жүреді. Ата-анасынан айырылған Зарлық та аңшылықпен күн көреді.

*Сол күнде алты жасқа жеткен екен,
Аң аулап Зарлық бала кеткен екен, –*

дейді.

«Дотан батыр» эпосында Дотанның жылқыдан таңдап мінген Қаракөк тайының шабысы шамадан тыс көтеріңкі жырланған.

¹ Қасқабасов С. Ертегі пен эпостың сюжеттік типологиясы//Қазақ фольклорының типологиясы. – Алматы, 1981. 235 – 265-б.

Дотан қысы-жазы жүргенде шаршап-шалдығуды білмейді, жылдап сапар шегеді:

*Бір заманда қыс болды,
Қары жауып, мұз қатып.
Бір заманда жаз болды,
Ұйықтаған жоқ бір жатып.*

«Құбығұлда» бір баланың зарынан «темірден кебіс киген» Уәли дүние кезіп, қаңғырып кетеді. Жырда:

*Аяққа киген кебістің
Теңгедейі қалады.
Қолға алған асаның
Тебендейі қалады, –*

деп суреттеледі.

Тым ұлғайта не кішірейте суреттеу – көне эпосқа тән көркемдік тәсіл. Көне эпостардағы аттардың көбі ақылды, иесіне сенімді серік ретінде көрсетілсе, кейбірі қысылтаяң шақта «сөйлейді» де. «Құламерген» жырында Жыланбек патша су түбіндегі қазанды әкелуді тапсырғанда Жоямергеннің Ділдеш аты:

*– Мергенім, маған құлақ сал,
Айтқан сөзді ұғып ал.
Бұл дарияның түбінде
Алтын қазан, рас, бар.
Ала алмайсың қазанды,
Бұл сөзімді естіп қал.
Медет берсе құдайым,
Қазанға өзім барайын.
Сенің үшін, жан досым,
Қорлыққа басым салайын, –*

деп, алтын қазанды алуға өзі түсетінін «айтады».

Құбығұлдың атында да осындай қасиет бар. Ол жылқыдан Құлашаны таңдап, Ақбілектің еліне аттанбақ болады. Осы сәтте ат «сөйлеп», алыс жолға жарамайтынын айтады. Бірақ, Құбығұл өтінген соң, Құлаша ат:

*Бабымды таптың сен деді,
Жылқыда жүрік мен деді.
Сүйек, тәнім қыздырдың,
Өзге ат менен кем деді.
Қартайсам да, Құбығұл,
Бір қимылдап көрейін,
Бір қызығым көр деді.
Күшім болса, шырағым,
Сенен неге аяйын,
Бір қимылдап қарайын.
Тек екі күн таң асыр,
Сергіп, тұяқ қағайын.
Кіндігімнен жарайын,
Төрт айшылық жеріңе,
Шадыра ханның еліне,
Үш күнде алып барайын, –*

деп, уәде береді. Осылай Құлаша ат иесіне әр уақыт «ақыл-кеңес» беріп отырады.

«Мұңлық – Зарлықтағы» Гүлсары ат «ұшады».

*«Шу» дегенде Гүлсары ат,
Қырық құлаш жазылды.
Қарғығанда жануар,
Қырық арқан бойы ол кетті.
Көкке қарап қырылдап,
Ұшқан құстай пырылдап,
Бұлтқа жақын ол жетті.*

*Ар жағына дарияның,
Мысықтай болып топ етті.
Түскен жері тұлпардың,
Ойыла жаздап солқ етті.*

Бұл жерде Гүлсары аттың «бұлтқа жақын жеткенін» көреміз.

Аттың «ұшуы», «сөйлеуі» ертегілерден де кең орын алған. «Керқұла атты Кендебай» ертегісінде Керқұла ат Кендебайды от дариясынан алып ұшады. Өрі «ақыл» беріп отырады. Құлынды іздеп келе жатқан Кендебайға Керқұла: «Анау жалыны аспанға шығып жатқан от дариясы. Сенің баратын жерің сол дарияның ар жағында. Қазір көзіңді жұм. Мен аш дегенше ашпа. Көзіңді ашсаң, екеуміз де өлеміз», – дейді. Кендебай көзін жұмады. Сонымен ұша береді, ұша береді. Бір кезде ең әуелі ыстық лепті, одан кейін ысылдаған желді сезеді. Талай уақыт өткеннен кейін: «Аш көзіңді!» – дейді Керқұла ат. Кендебай көзін ашып жіберсе, үлкен дарияның ортасындағы аралға келіп түскен екен¹.

Мұндай «ақылдылық» Ер Төстіктің Шалқұйрық атына да тән. Ол Ер Төстікке егеудің жалмауыз кемпірде екенін айтады. Оны қалай алып қашуға болатынын үйретеді.

Аттардың осындай ерекше қасиеттерінің болуы көне эпоста кең таралған дәстүр болса, бұл сарын батырлық жырларға да ауысқан. «Дотан батырда» оқиғаның бір бөлігі жер астындағы жыландар елінде өтуі де мифтік түсінік бойынша дүние-әлем үш бөліктен тұрады дейтін ұғыммен ұштасып жатқанын байқатады. Бұдан шығар түйін сол – көне эпоста мифтік, тотемистік көзқарастардың (түсініктердің) айтарлықтай орынға ие болғанын аңғару қиын емес.

Көне эпос қаһармандарының жаулары шынайы адамдар емес. Олар түрлі қаскөй күштермен – мыстан, дию, жезтырнақ, жеті басты айдаһармен, т.б. күреседі. Мәселен, «Құбығұл» жырында Ақбілекті іздеп жолға шыққан Құбығұл алдымен жеті басты айдаһар бастаған жыландармен шайқасады.

¹ Ертегілер. – Алматы, 1989. – 4-т. – 30 – 37-б.

*Жеті басты айдаһар,
 Баланы көріп күш қылды,
 Күш қылды да, ысқырды...
 Айдаһар бастап көп жылан
 Ерге қарап қаптады.
 Батыр мұнан саспады,
 Алмасты қолға алады,
 Батырды жылан қамады.
 Қылышпенен қиратып,
 Жолын ашып барады.*

Бұдан кейін Құралайды тартып әкеткен Қарадәу диюмен шайқасу сәттерінде де ертегілік сарын араласқан.

«Құламерген, Жоямерген» жырындағы негізгі тартыс Құламерген мен Құртқа есімді мыстанның арасында өтеді.

Көне эпостағы басты зұлымдық бейне – Мыстан кемпір. Ғалымдар Мыстанды матриархат (ана еркі) дәуіріндегі әйел үстемдігі ыдырап, патриархат (ата еркі) дәуірі келгенде ақылды әйел бейнесінің өзгеруі, яғни жамандық иесі ретінде мінезделуі деп түсіндіреді¹. Құламерген қанша мықты болса да, Мыстаннан сескенеді. Мыстанды Жоямерген алтын оқпен атып өлтіреді.

«Дотан батырда» Жалмауыз кемпірден қорыққан Дотан оның шартын орындауға мәжбүр болып, жеті жылдық ұзақ сапарға аттанады. Шынтемірдің қызын әкелуге жұмсаған Жалмауыз кемпір Дотанға былай дейді:

*Менен сен соны әкелсең құтыласың,
 Болмаса тағы қайта жұтыласың.
 Күнікейдің сұлулығы артық дейді,
 Соны әкелсең, түседі ықыласым.*

Жалмауыз кемпірден құтылмасын білген Дотан амалсыз жолға шығады. Рас, Дотан бірде Жалмауызбен, бірде қалмақ ха-

¹ Каскабасов С. Казахская волшебная сказка. – А-Ата, 1972. с. 72.

нымен (Жазира) соғысады. Бұл – эпостың әртүрлі дәуір шындығын қамтитын көп қабаттылығын (полистадийность) көрсететін белгілердің бірі. Эпостағы жағымсыз кейіпкерлер – Жалмауыз кемпір мен қалмақ хандарының арасында уақыттық жағынан алғанда ұзақ-ұзақ дәуір жатыр. Бірақ, халық қиялының, эпикалық көркемдік жинақтаудың ерекшелігі сол – мұнда түрлі заманның түсінігі кейде қабысып келе береді¹.

«Мұңлық – Зарлық» жырында да барлық жамандық Мыстан кемпір арқылы іске асады. Қаншайымға дем салып, есінен тандырады. Екі нәрестені ұрлап алып, орнына екі күшік әкеліп салады. Алпыс қатынның берген ділдәсі үшін екі сәбиді дарияға лақтырады.

*Мыстанның қолы қатты еді,
Ұрған таяқ батты енді.
Жылаған даусын есітіп,
Біреу келіп қалар деп,
Қол-аяғын берік ұстап,
Баланы суға атты енді.*

Екі баланың көзін құртқан Мыстан Қаншайымды екі күшік тапты деп кінәлап, ханға жаман хабар жеткізеді:

*Жалғаншы екен Жаудыр шал,
Бұл дүниеде оңбасын.
Оңбасын демей не дейін,
Ит баласын тапты ғой,
Қаншайымдай жолдасың.
Шал емес сұңқар қияқсыз,
Ит баласын тапты ғой,
Қаншайымдай ұятсыз, – дейді.*

Жамандықтың жиынтық бейнесі ретінде көрінетін Мыстанның іс-әрекетін ғана емес, сыртқы кейіп-кескінін де жексұрын етіп бейнелейді. Оны «көрінгенменен ұрысқан, қабағы қатып тырысқан,

¹Бердібаев Р. Қазақ эпосы. – Алматы, 1982. 74-б.

дамбалы бұтына қатқан, өзін туғаннан құдай атқан, бір кез бойы бар, адам таппас ойы бар, тізесіне шекпен жетпеген, басынан жаманшылық кетпеген, басы мүйіз...» деп сипаттайды. Мұның бәрі көне эпос қаһармандарының түрлі қаскөй күштермен шайқасатынын көрсетеді. Бұл – көне эпостың жанрлық ерекшелігінің бірі.

Бір айта кететін жай, таудағы екі баланы (Мұңлық пен Зарлықты) киік «асырайды». Әке мен баланы кездестіруге киік кейпіне түскен кәміл пірлер себепкер болады. Мұның түп-төркіні – көне түсінік тотемдік ұғымдарға қарай тамыр тартады. Сондай-ақ, зерттеушілердің пайымдауына қарағанда, әке мен баланың бірінбірі (Шаншар хан мен Зарлық) танымауы, кейде соғысып қалуының түп-төркіні де – тереңде жатқан сарынның бірі. Бұл сарын бертің келе әлемдік шығармалардан орын алып, дәстүрге айналған.

Жау батырымен жекпе-жекке шыққан Құбығұл әбден әлсіреп, пірлерінен медет тілейді. Бір кезде Самұрық құс келіп, оны оң қанатымен қағып өтеді.

*Самұрық ұшты қиядан,
Үш түлеген жануар,
Түлеп ұшқан қиядан,
Қанатын сулап қағады.
Оңтүстіктен келді де,
Қалықтап ұшып төмендеп,
Құбығұлды арқаға
Оң қанатпен салады.*

Бұдан соң Құбығұлға ерекше күш бітеді.

Самұрық – қазақ және Орта Азия елдерінің қиял-ғажайып ертегілерінде де жиі кездесетін кейіпкердің бірі. Мәселен, «Ер Төстік» ертегісінде Самұрықты былайша суреттейді: «Дәу қара құс суылдаған бетімен бәйтерекке келіп қонғанда, бәйтерек майысып, сынып қала жаздайды. Бұл дәу қара құс – самұрық екен.

Самұрықтың үлкендігі сондай, жайып жібергенде бір қанатының өзі бір айлық жерді алып кетеді екен». Осы самұрық құс Ер Төстікті жер бетіне шығарады. Ертең пен көне эпос кейіпкеріне көмекке келетін Самұрық (Алып қара құс) – сақ тайпалары мен арий тайпаларының арасында кең тараған, түркі, парсы жұртына ортақ... Самұрық, Хұмай, Барақ ит жайлы айтылатын ертегілер мен аңыздар – ежелгі дәуір, тотемдік кезеңдегі түркі халықтарының наным-сенімдерінен шыққан. Осы «Ер Төстік» ертегісі қырғыз халқының фольклорында «Эр Тештук» деген атпен жыр түрінде айтылады. Профессор С. Садырбаев өзінің «Фольклор және эстетика» (1976 ж.) атты еңбегінде қырғыздардың «Эр Тештук» эпосы мен қазақтардың «Ер Төстік» ертегісіне сюжеттік және типологиялық салыстырулар жасап, ертең пен эпостың ұқсастықтарын нақты көрсетеді. Бұдан шығар түйін – «Құбығұл» жырының да ертегілік сипаты айқын. Осы арада фольклоршы ғалым Ә. Қоңыратбаевтың көне эпос туралы пікіріне назар аударған жөн. Оның эпос басында ертегі, аңыз, шежіре түрінде айтылған, бірте-бірте ертегілік сарыннан айығып, тарихи-реальды жырға айналған деген тұжырымы орынды¹. Өйткені, көне эпостарда ертегілік сарын айқын байқалып отырады.

Сонымен, көне эпостардың негізгі желісі үйлену болса, батырлық жырларда елді қорғау, жерді азат ету негізгі орында тұрады. Екі жырдың (көне эпос пен батырлық эпос) бұл жағынан да жанрлық айырмашылығы бар екенін көреміз.

Көне эпоста қиял-ғажайыптық оқиғалар басым. Эпос кейіпкерлері өздері сияқты адамдармен емес, қаскөй күштермен күресіп, жеңіске жетеді. Аңшылық өнер көріністері де көбірек кездеседі.

Фольклорлық шығарманы сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отыратын – халық. Ал халықтық мұраны орынсыз «жаңаландырудың» қажеті жоқ. Кейбір басылымдарда ауыз әдебиеті үлгілеріндегі жеке сөздерді әркім өзінше өзгертіп, ойдан сөз қосқан жайлар байқалады. Негізінен, түпнұсқадағы сөз тіркесі қандай болса, жаңа жарияланымда да сол сөз сол ұғымын

¹ Қоңыратбаев Ә. Эпос және оның айтушылары. – Алматы, 1975. 12-б.

өз қалпында сақтауы қажет. Сондықтан осы кітапқа енген шығармалардағы **бәнде** (пенде), **уағда** (уәде), **барғыл** (бар), **қайла** (айла), **дұспан** (дұшпан), **ғаділ** (әділ), т.б. сөздерді өзгеріссіз қалдыруды мақұл көрдік.

Жоғарыда айтып кеткендей, ежелгі дәуірде шығып, ел аузында айтылған көне эпостық жырлар бірте-бірте ұмытылып ертегіге айналған. Мәселен, «Ер Төстікпен» қатар айтылатын «Төлеген батыр», «Аққоян мерген», «Ақ Көбек», «Қара мерген», т.б. туындылар өзгеріске ұшырап, ұмыт болған. Олардың тек қара сөз түріндегі үзінділері ғана сақталған.

Академик Ә Марғұланның «Ер Төстікті бұрын бір күн, бір түн айтып бітіре алмайтын»¹, – деген сөзіне қарағанда, аталмыш туындының ұзақ жыр болғанын көреміз. Оқымысты «Төлеген мерген», «Сұр мерген», «Қара мерген», «Арғы мерген», «Аламан мерген», «Жерден шыққан Желім батырларды» «Ер Төстік» жырынан алынған, соның жеке-жеке әңгімелері ретінде қарайды.

Мерген әңгімелерінің көп шыққан жерлері – Алтай тауының төңірегі, керей, найман, шор, телеуіт елдері. Оған мысал – «Хан мерген» жыры. Осы жырдың бізге жұрнағы ғана жетті.

Дегенмен, біз үзінділері болса да, осындай жырлардың бірнешеуін жинаққа қосуды жөн санадық.

¹ Марғұлан Ә. Ежелгі жыр, аңыздар. – Алматы, 1985. 70-б.

Төлеген батыр

Төлеген батыр бір күні ұйықтап жатып түс көреді. Түсінде Айсұлу деген қыз аян беріп: «Мен сенің досың Айсұлумын. Жеті қабат жер астында тұрамын. Мені іздеп кел», – дейді.

Төлеген ел-жұртынан бата алып, ата-анасын ренжітіп, Айсұлуды іздеп кетеді. Келе жатып бір тоғайда жүрген жезтырнаққа кездеседі. Төлеген оны кескілеп өлтіреді.

Ертеңіне алдынан шаң шыққан асқар тау көрінеді. Төлеген одан сескеніп, атын секіртеп бөйтеректің басына шығады. Сөйтсе, бұл асқар тау болып көрінген шаңдатып келе жатқан бір тайлақ* екен.

Тайлақ бөйтеректің түбіне келіп, Төлегенге мойнын созады. Төлегеннің қырық құлаш айдары бар еді. Ол сол айдарына атының қырық құлаш құйрығын жалғап, тайлақты үркітіп жібереді.

Мұндай қатерлі нәрседен құтылған Төлеген жортып келе жатып ақ киімді, ақ сақалды, ақ есекті бір қартқа жолығады. Одан әрі көк шапанды, көк есекті бір қарияға жолығады. Ең соңында сұр шапанды, сұр есекті бір қартқа жолығады. Бұл айтқан үш шалдың алдыңғысы саққұлақ, екіншісі сыншы, ең соңғысы есепші екен.

Төлеген қариялардың кеңесін алып, садағын беліне байлап, Айсұлуды іздеп кете барады.

Келе жатып бір ақбоз үйге жетеді. Бұл бір ханның ордасы екен. Босағада ханның қызы байлаулы тұрады. Қыз Төлегеннің келгенін біліп:

– Үйге кірме, үйде айдаһар бар! Осы арада бірнеше үйлер болған еді. Айдаһар бәрін жұтып салды. Ендігі кезек менікі. Әкемді қорқытып, мені босағаға байлаттырып қойды, – дейді.

Сол кезде үйден айдаһар шығады. Төлеген оны қылышпен кескілеп өлтіреді. Қызға:

– Әкең сенің аман қалғаныңа нанбас, мына айдаһардың басы мен құйрығын кесіп берейін, оларды әкеңе апарып көрсет, – дейді.

Қызының аман екенін, айдаһардың басы мен құйрығын көрген патша қуанып үлкен той жасайды. Төлегенге қызын бермекші болады. Бірақ, жігіт келіспейді. Айсұлуды іздеп тоқтаусыз жүріп кетеді.

Бір жерге келіп, ұйықтап жатса, түсіне тағы да Айсұлу кіріп: «Мен осы арадамын», – дейді.

Ақырында, Төлеген Айсұлуды іздеп тауып, екеуі қосылып, қызық өмір сүреді.

Q

U

Аққоян мерген

Аққоян мерген құс көтеріп әкеткен құлынды іздеп шығып, айдалада тігулі тұрған үш отауға кез болады. Отауға кіріп келсе, ішінде үш қыз отыр екен. Бұл үш қыздың күйеуі – алып қара дәу.

Қара дәу тамақ ішкенде түйенің тоқпан жілігін сол қалпында жұтады. Аққоян сол дәуді өлтіреді.

Күндердің бір күнінде қос тігіп, ас пісіріп, садағын баптап отырған ол киікті құып келе жатқан екі қолы жоқ бір кісіні көреді. Қолы жоқ кісі киікке жетер-жетпес, жетер-жетпес болып, ұстай алмай жүреді. Аққоян оның айдап келген киігін атып алады.

Екеуі достасып отырғанда, үстеріне көзі жоқ соқыр біреу түлкі айдап келеді. Аққоян оның да түлкісін атып алады.

Үшеуі дос болып бір күні қос басында отырғанда, әрқайсысы өздерінің не өнері барын айтады. Шолақ қол айтады:

- Мен тайпалған жорға ат бола аламын.
- Аузымнан тұман шығарып, жерді жоқ қыла аламын, – дейді соқыр.

Аққоян мерген:

- Шымшық торғайды көзінен атамын, – дейді.

Ақ Көбек

Ақ Көбек – ғажайып бақташы. Ол бар өмірін өрістегі малдың ішінде өткізеді. Қыстың үскірік аязында, жерді мұз басып қалғанда, Ақ Көбек бар ерлігін мұз аршуға жұмсап, малға жақсы жайылым ашады.

Ақ Көбектің ер болып туатынын білген шешесі алдын ала баласына лайықты бесік жасатады.

Ен торқаны үш бөліп,
Жаялығыңа деп сақтайын.
Емен ағашты үш бөліп,
Бесігіңе деп сақтайын...

Ақ Көбек толғатып тұрған анасына: «Мен қарныңның бір бүйірінен тесіп шығамын», – дейді. Сонда жеңгелер былай дейді:

«Алтын бесікке нық бөлеп,
Тербетер едік Көбекті.
Күміс бесікке нық бөлеп,
Тербетер едік Көбекті...»

Дүниеге нәресте келді. Туылған баланың атын Көбек қойды. Көбек бесікте бір күн жатып, ертеңіне бесіктен өзі түрегеледі. Одан кейін, ол қылыш соғатын ұста іздейді. Жерден алпыс алты шоқ темір жиып алып, оны атақты ұстаға беріп: «Қылыш соқ», – дейді.

Алпыс алты балтаны құйып,
Су болатын қандырып.
Жетпіс жеті балтаны құйып,
Су болатын қандырып.
Көшемес ұста сен болсаң,
Сол болаттан қылыш соқшы...

Көшемес ұста қылышты бір күн, бір түн соғып бітіріп, Көбекке әкеліп береді.

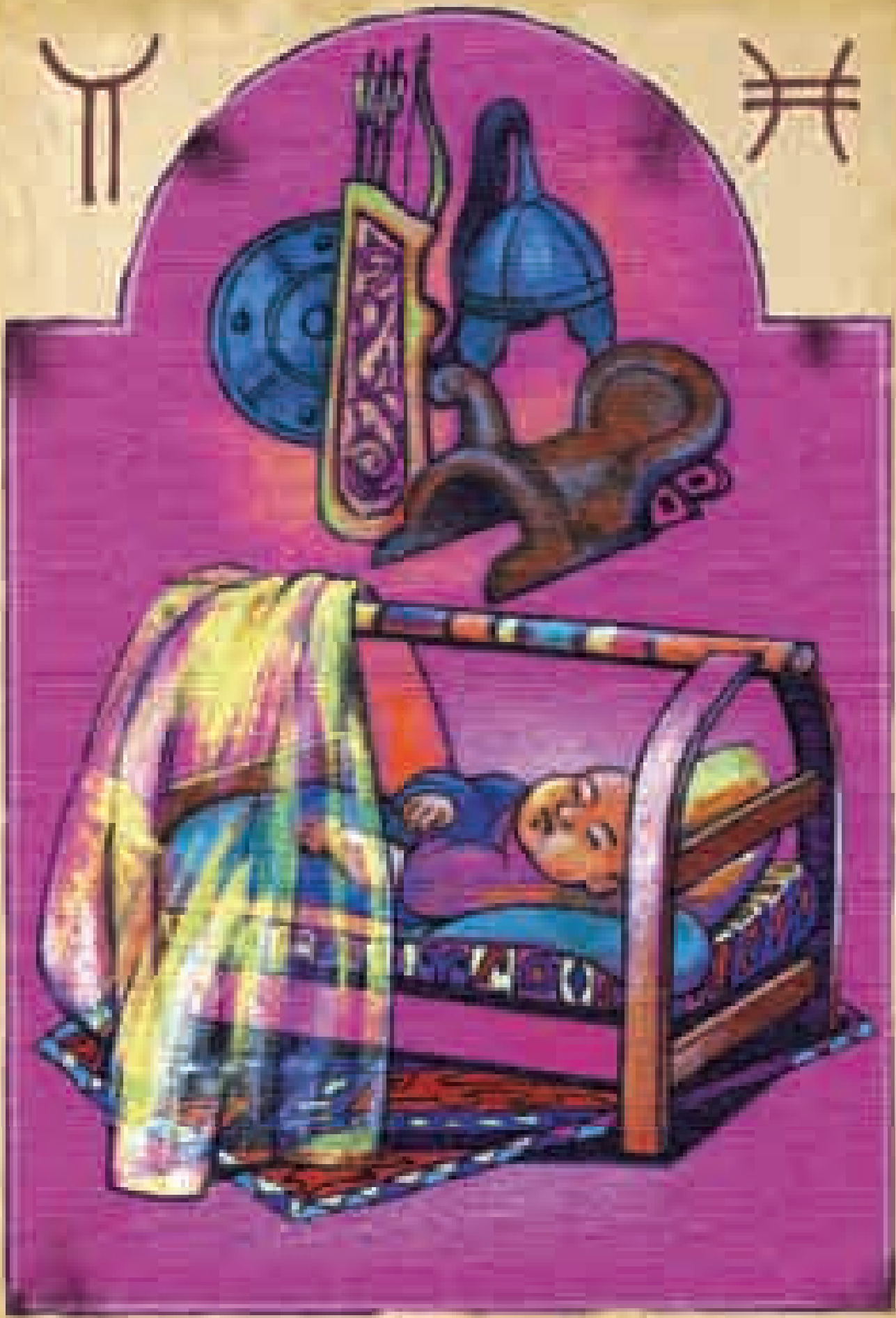
Соғуына шыдамай,
Сом балғалар ұрылды.
Басуына шыдамай,
Көріктің қабы жыртылды.

Одан кейін, Көбек қылышын алып, дария судың жағасына барып, бір тастақты мекен етеді. Бір қыс тақиясын, бір қыс тонын киіп, малын бағады. Қыстың үскірік аязында жалаңаш барып, теңіздің мұзын аршиды.

Көбек мал бағып жүргенде оның қасына Салар қазақ келеді.

𐎧𐎠𐎫𐎡𐎹

𐎧𐎠𐎫𐎡𐎹

Қара мерген

Бұрынғы заманда Қара мерген деген кісі өмір сүрген екен. Оның не қатын-баласы, не малы болмапты. Мергендікпен бұғы, аң атып күнелтіпті. Жаз кетсе, қыс келіп, қыс кетсе, жаз келіп, жапан түзде жалғыз кезіп жүріпті.

Күндерде бір күн Қара мерген мылтығын алып, ел жүрмейтін айдалаға, жапан түзге шығып кетеді. Неше күн жүріп, үлкен тауға кез болады. Мерген қуанып, тау басына шығып, үй жасайды. Бір күні ерте тұрып, тау аралап жүрсе, маңайдағы өзеннің маңына ел қонып, бие байлап жатыр екен.

Үйлері аппақ, күнмен шағылысады. Мерген оны көріп: «Бұл не? Бұл жерде ел жоқ еді ғой!» – деп таң-тамаша қалады. Мән-жайын білмекке қонып жатқан ауылға барады. Бірақ алтын, күміс құрықты жылқышылар мергенге көз салмайды.

Бір бурыл сақал адам желінің басында тұр екен. Мерген оның қасына жақындайды. Желінің арқаны жібектен, қазығы күмістен болса керек.

Одан кейін мерген ауылға келіп, бір үйге кіреді. Үйдің бақандары алтын, күмістен, ал төселген кілемдері жібек, атластан екен. Қара мерген жүктің үстіндегі тоғыз қабат торғын көрпені алып, жайып, төрдің алдына сұлап жатады.

Күміс шарамен қымыз келеді. Алтын ожау қымызды өзінен-өзі сапырып, алтын аяққа құйып тұрады. Мергеннің бұған есі кетіп, маужырап ұйқысы келеді. Бір уақытта есік ашылып, толған айдай толысқан бір сұлу кіреді. Үстіндегі киімі қызыл алтынға малынған. Сәулесі қараңғы үйді жарық қылады. Мерген одан жасқанып, тұрайын десе, қыз:

– Менен қаймықпа, отыра бер, – дейді.

Қыз мергеннің қолын ұстап, күлімсіреп, наз білдіреді.

Қара мерген бір қарттың баласы көрінеді. Ол туған соң бір күнде – бір жасқа, екі күнде – екі жасқа, жеті күнде – жеті жасқа келіпті. Оның Ақтанқұла аты болыпты. Қара мерген Ақтанқұла атының алты жерінен айыл тартып, алты батпан қылыш, алты батпан сүңгі алып жүреді екен.

Хан мерген

Ақ талайдың қасында,
Арқалық жонның астында,
Дөң жерге үйіп тіктірген,
Төскейге малын бақтырған,
Алты жасар ақ атты
Хан мерген дейтін ер болды...

Ақ талайдың астында,
Ақ тасқылдың жанында.
Жазығы толған малы көп,
Үйі толған жаны көп,
Ақбоз атты алтын айдар
Деген бір ел болыпты:
Жирен атты Хан мерген
Алты айдардың баласы еді...

Хан мергеннің қатыны
Хан ару деген сұлу еді.
Ақ талайдың қасында,
Ақ отауын тіктіріп,
Арқалық жонның жанында
Алалы малын қайырып,
Қан жирен ат астында,
Алты жасар Хан мерген
Уайымсыз жатыпты...

Доман батыр

Жарандар, сал құлағың тыңдап бізге,
Сөйлейін бір қиссаны енді сізге.
Кешегі Ормамбет заманында,
Өтіпті Құбақан бай жапан түзде.

Дүниеде ойлап тұрсам әуре-сарсаң,
Жігіттер тәубе қылғын қайда барсаң.
Сөйлейін бір қиссаны Құбақаннан,
Жарандар, бір азырақ құлақ салсаң.

Шығардым көңілімнен әр түрлі жол,
Бітірген соның бәрін он саусақ қол.
Өтіпті Құбақан бай жапан түзде,
Өзінің құдай берген дәулеті мол.

Өзінің құдай берген дәулеті көп,
Қырық ұлы, қырық қызы бар, көңілі тоқ.
Алыпты жалғыз өзі тоғыз қатын,
Елсізде жатады екен уайымы жоқ.

Жапанда өскен екен ел көрмей-ақ,
Елсізде жалғыз ауыл жатты саяқ.
Есебі жоқ өзінің көп-ті малы,
Құдайы ұл, қыз берген аямай-ақ.

Бір өзі ұлға да бай, малға да бай,
Өзінің дәулеті мол, көңілі жай.
Құдайым әр не берсе бірдей берген,
Іздеген төрт түліктің бәрі де сай.

Азалда артық қылған хақ тағала,
Мекені – елсіз, күнсіз жапан дала.
Құдайым мол дәулетті берсе-дағы,
Түспейді есігіне келін-бала.

Сөйлейін бек мазмұндап енді мұны,
Белгісіз азаматтың өткен күні.
Қырық ұл, қырық қыз бір кеңес құрған,
Қиссаның тыңдайтұғын келді жері.

Сексені ақылдасты болып нала,
«Жарамас бұлай жүру, үлкен аға,
Жақында ел бар болса баралық» деп,
Салады тұлпарларға алтын таға.

Сексені ақылдасып атқа мінді,
Іші пысып, кеңесіп жиылды енді.
«Жақын жерде барар ел болса, біз баралық,
Әй, ата, білгеніңді сөйле», – деді.

Дүние екі айналмас, бір келеді.
Балалар байғұс шалды көп тергеді,
Балалар көп жалынып, сұраса да,
Шешіліп байғұс шалың үндемеді.

Балалар қоймайды енді сөйлемеске,
– Жауап бер, – дейді, – бабай, бұл кеңеске,
Білген ісің бар болса, айтқын бізге,
Білгеніңді айтпасаң жөн емес пе?

Сонда шалың сөйлейді байпаң қағып,
Балаларға барады сөзі жағып:
– Оңтүстікте бар еді бір бәйтерек,
Онан жақын нәрсе жоқ жүрмін бағып.

Ешқайда онан әрі барғаным жоқ,
Аралап жердің жүзін алғаным жоқ.
Білгенімді айтайын, шырақтарым,
Жақында ел дегенді көргенім жоқ.

Оңтүстікте бір тоғай бар деп айтты,
Миуалы қалың тоғай тал деп айтты.
Тілімді алсаң менің, шырақтарым,
Бәрің де қолға қару ал деп айтты.

Әр жолға өзі бастар Алла тағалам,
Сіздердің мен сөзіңе қайран қалам.
Елсіз, иесіз тоғайда жау бар шығар,
Жүргейсіз тұлпар мініп бәрің, балам.

Адамның сөз білмейді бір қарасы,
Қандырмас құлағыңды сөз жаласы.
Құбақанның қырық ұлының арасында
Бар еді тоқалының бір баласы.

Құдайым бақ бергей де пендесіне,
Ғаріпті патша құдай жөндесін де.

Кенжесі ер Дотанға сөз айтады,
Айтпайды жөнді жауап өңгесіне.

Сөз айтты ер Дотанға байғұс шалың:
– Сырымды сенен аяр бар ма хәлім?!
Қулықтан қара көк тай туған еді,
Соны ұстап жылқыдағы мінгін, жаным.

Қолыңа мылтық алғын, соны мініп,
Жетерсің айшылыққа күн-түн жүріп.
Тілеулес мен мүсәпір ғарібің деп,
Жөнелтті ер Дотанға бата беріп.

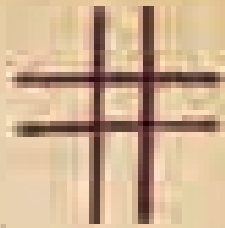
Әр алуан сөз айтады жас балаға,
Ақылды, мұсылманға бас балаға,
Қаракөк тайды мініп, қару алып,
Ер Дотан жүрмек болды құр далаға.

Қасына ағаларын ертіп алды,
Тұлпар-тай мініп алды майда жалды.
Атасынан рұқсат бата алып,
Саулатып ол балалар жолға салды.

Не қылса, қадыр ием өзі білер,
Балалар неше күндер жүріп келер,
Он күн жүріп, он бір күн болған шақта
Қалың тоғай, бір өзен су көрінер.

Ол тоғайды көрді де, келді жетіп.
Аттарын қамшы басып екпіндетіп,
Сексені шабуылдап жетіп келді,
Не бар-жоқты көргенше есі кетіп.

Жағалай келіп түсті ол ағашқа,
Жұпар жағып аңқытып қара шашқа.
Миуа жиып, баршасы қанып қалды,
Аттарын байлап-байлап қойды басқа.

Бәрібір де паңдықпен ұйықтап жатыр,
Тіккені бастарына алтын шатыр.
Иісін адамзаттың алғаннан соң,
Бұларға бір жалмауыз келе жатыр.

Білмейді ұйықтап жатып жалмауызды,
Жұтқалы балаларға салды ауызды.
Жалғыз жатқан қалыпты Дотан аман,
Өзгесін, бәрін жұтты ұл мен қызды.

Жалмауыз балаларға келіп қалды,
Бір сұмдық байқаусызда болып қалды.
Бір ұртына барлығын тығып тұрып,
Қасына Дотан бала жетіп барды.

Баланы ұйықтап жатқан көрді сонда,
Қайран боп нұсқасына тұрды сонда.
Жұтайын деп баланы келгенінде,
Тай теуіп жалмауызды қалды сонда.

Ол тайдың кемпір көрді қасиетін,
Шалдың Дотан ұғыпты уәсиетін.
Тай тепкен соң жалмауыз кейін тұрды,
Көрсетті ол кемпірге көп қайратын.

Баланы тайы теуіп оятады,
Оңтайлап өзін-өзі жаратады.
Дотан бала оянып, көзін ашып,
«Кімсің?» – деп, қу кемпірге сөз қатады.

Түріне жалмауыздың қарай қалды,
Мылтықты атайын деп қолына алды.
Қараса, қасындағы жолдасы жоқ,
Мылтықпен атайын деп оңтайланды.

Мылтықты ұмтылады қолына ала,
Қорықпастан он бір жасар ғәріп бала.
«Ұлсызға ұл, қызсызға қызбын», – дейді
Қу жалмауыз мылтықты көре сала.

Кемпір сонда «атпа» деп жалынады,
– Сабыр қып, жөн сұрасаң не қылады?
Шырағым, мені атпай, сөз сұрасаң,
Жоғыңның бәрі менен табылады.

Бала сонда кемпірдің сөзін тосты,
Құдайым есіркесін көңілі босты.
Баланы тайыменен асап қойып,
Жұтпастан ауызынан қайта құсты.

Сонда кемпірдің балаға айтқаны:
– Шырағым, сөз айтайын, саған, – дейді,
– Қызмет қып бересің бе, маған? – дейді.
– Жолдасыңның бәрін де мен тастайын,
Қызмет қылсаң, болайын анаң, – дейді.

– Жұмсайын сізді, балам, бір жұмысқа,
Жеті жылда жетерсің оған, – дейді.
Сөйлейді сонда бала жеті жасар
Құдайым сүйген құлын қылмас нашар.

– Істейін қызметіңді, ана, сіздің,
Бар құдай қандай жерден нәсіп нашар?
Қылайын қызметіңнің білсем бәрін,
Көңілім осы күнде болды жарым,
Шамам келсе, атқарам қызметіңді,
Әуелі тастасаңшы бауырларым.
Сөзіме менің, кемпір, құлағың сал,
Жаратқан бәрімізді паруардигар*,

Не де болса, қылайын қызметіңді.
Өзіңе жолдас болар бір ағам бар.

Әй, кемпір, мұндай сөзді айтасың-ай
Көңілің аударылған жай тасындай.
Келейін үлкенірек атқа мініп,
Атым нашар астымдағы қайтесің-ай.

– Шырағым, ағаларың мен берейін,
Басыңды патшаларға теңгерейін.
Үйіңде саған жарар атың жоқ қой,
Тәуекел деп тайыңмен жіберейін.

Ағаларын қояды бәрін құсып,
Қуанысты баршасы түгел түсіп.
Бір-бірін аман-есен көргеннен соң,
Отырысты күллісі қуанысып.

Кемпір сонда сөйлейді Дотан ерге:
– Жүр дейді жеті жылдық алыс жерге,
Менен енді, сен, сірә, құтылмайсың,
Ағаларың өзіңмен жүрсін бірге.

Жеті жылда жетерсің тынбай жүрсең,
Құданың құдіреті дүр нені көрсең.
Шынтемір деген жан бар күнбатыста,
Ешкімнен кем болмассың тірі жүрсең.

Қызы бар Шынтемірдің Күнікей деген,
Сол қызға балам ғашық боп жүдеген,
Қараңғы үйді ол кірсе жарық қылар,
Сол қызға еш азамат теңелмеген.
Менен сен соны әкелсең құтыласың,
Болмаса, тағы қайта жұтыласың.

Күнікейдің сұлулығы артық дейді,
Соны әкелсең, түседі ықыласым.

Жас бала қу кемпірдің тілін алды,
Құдайым көңіліне ақыл салды.
Кемпірдің жұмысына барамын деп,
Келді де, ағаларға хабар салды.

– Барамын жау кемпірдің жұмысына,
Бар құдай жәрдем бергін тынысыма.
Ағалар, жолдас болғын енді маған,
Сіздерді берді құдай ырысыма.

Балаға ағалары сөз айтады,
Тоқтатып, кешіктірмей тез айтады.
– Біздерден еш қайыр жоқ, бара алмаймыз,
Барсаң, өзің жүре бер, – деп айтады.

Бар құдай өз бәнденді өзің оңда,
Мұхаммед шапағатшы рәсуалла.
Ағалардан еш қайыр болмаған соң,
Бір өзі тәуекел деп түсті жолға.

Әлқисса, қасына ағалары ермеген соң
жылағаны:

Сонда бала жылайды,
Көзінің жасын бұлайды.

– Рақым қыл, – деп, – мен құлға, –
Алладан медет сұрайды.

– Ермедіңдер, ағалар,
Не іс қылсам ұнайды?

Жеті жылдық жол екен,
Жалмауызға кез болдым,

Ғаріптік деген сол екен.
 Аман сақта, құдая,
 Арасы сусыз шөл екен.
 Он бірге келген жасым бар,
 Әуреді сарсаң басым бар,
 Құданың жазған тағдыры,
 Бармасқа ғылаж болмады.
 Сақтағаны мол екен.
 Жолдасым жоқ қасымда,
 Қабырғалы ат емес,
 Мінгенім тай астымда.
 Аман болғын, ағалар.
 Салды Алла бір істі
 Он бірге келген жасымда.
 Ата-анама сәлем де,
 Ағаларым, аман бол!
 Қай таудың қалам тасында?
 Азалда жазған жазуға
 Бәндің болмас шарасы.
 Қырық ұл едік, ағалар,
 Құбақанның баласы.
 Аман болғын, ағалар,
 Жүрегімнің парасы.
 Хақысын кешсін ата-анам,
 Тілінде болып санасы.
 Ғаріптік, михнат көргенде,
 Ерлердің болсын әрқашан
 Жаратқан тәңірім панасы.
 Көп сәлем де атама,
 Батасын маған берсін-ай.
 Мұратына жеткір деп,
 Дұғада болып тұрсын-ай.
 Бес уақыт намазда,

Көңілін маған бұрсын-ай.
 Ғаріп ата-анама
 Үш қайтара сәлем де,
 Тілегім тілеп жүрсін-ай.
 Жалмауыз кемпір қорқытып,
 Алысқа мені айдады,
 Тілегі мұның құрсын-ай.
 Айналайын, ағалар,
 Аман-есен болыңдар,
 Үйге қайтып барыңдар,
 Қартайған мұңлық атама
 Жақсы қызмет қылыңдар.
 Құбақанның ұл-қызы,
 Сексен едік атадан.
 Мендей мүсәпір ініңді
 Аман қайтып келгенше,
 Тастамаңдар батадан.
 Жолымды Алла оңғарып,
 Құтқарсын өзі қанадан.
 Құзыр Ілияс жар болып,
 Сақтасын тәңірім жападан.
 Жау кемпірдің жұмысы –
 Маған болды асқар бел.
 Көз жасым толды қойныма,
 Ағып барып болды сел.
 Түстеніп, қонып баратын,
 Арада жоқ ешбір ел.
 Жүгірген аң, ұшқан құс,
 Жолдасым болды соққан жел.
 Аман болғын, ағалар,
 Қош, риза бол, апалар,
 Бізден бұрын неше хан,
 Неше сұлтан баласы,

Қыз іздеп жүріп далада
 Тартқан екен жапалар.
 Аналарға сәлем де,
 Жете алмадым он беске.
 Ағалар қалып барасыз,
 Бірің ермей жолдасқа.
 Маған ылаж болмады
 Бұған да сірә бармасқа.

Дотан бала мұны айтып жолға түсті,
 Не болса тәңірі қылар әрбір істі.
 Көк тайға екі қоржын алтын артып,
 «Алла» деп, ағаларға қош айтысты.

Еліне ағалары кетті қайтып,
 Жіберді Дотан бала сәлем айтып.
 Жалғыз өзі елсізге шыққан соң,
 Жылайды ғаріп бала қайғы тартып.

Көк таймен Дотан бала жолға салды,
 Жер жөнін сұм кемпірден сұрап алды.
 Жүріп бара жатқанда кемпір келіп,
 Баланың оң бетінен сүйіп алды.

Ал жөнөді, бала жөнөді
 Алланың салған ісіне.
 Әр не болса көнеді,
 Жалтаңменен жалтаңдап,
 Тайға мініп қалтаңдап,
 Жолға түсіп келеді.
 Алтыншы таудан ары асып,
 Жетінші тауға жанасып,
 Қарсақ жортпас қалыңнан

Қарғып кетіп барады.
 Түлкі жортпас тораптан*
 Түнде кетіп барады.
 Асқар-асқар таулардан
 Асып кетіп барады.
 Баланың көңілі дариядай
 Тасып кетіп барады.
 Ауыздығын көк тайы
 Басып кетіп барады.
 Аузынан көбік бұрқырап,
 Шашып кетіп барады.
 Жас баланы құдайым
 Айдап кетіп барады.
 Екі көзі жұлдыздай
 Жайнап кетіп барады.
 Мінәжат қылып құдайға,
 Жағы тынбай бұлбұлдай,
 Сайрап кетіп барады.
 Бір заманда қыс болды,
 Қары жауып, мұз қатып.
 Бір заманда жаз болды,
 Ұйықтаған жоқ бір жатып.
 Ат үстінен ұйықтап,
 Қалғып кетіп барады.
 Бір заманда жаз болып,
 Көк шығады жайқалып.
 Астындағы көк тайы
 Құнан шығып, жүн тастап,
 Жорға болды шайқалып.
 Иіп алды бөксесін,
 Екі бұты талтайып.
 Құрықтай мойны ұзарып,
 Түзеп алды мүшесін.

Сауыры шықты томпайып
 Жаз ортасы болғанда.
 Қара көк құнан түрленді,
 Ортекедей құнтиып*.
 Анық тұлпар осы екен,
 Жал-құйрығы сымпиып.
 Шу десе, тұлпар ағады
 Ауыздықпен алысып,
 Шалқая тартып шіреніп,
 Ұшқан құспен жарысып.
 Маядай мойнын созады,
 Тарта-тарта баланың
 Алақаны тозады.
 Еті қызып, желіксе,
 Бой бермейді қарысып.
 Ермегі жоқ, ерікті,
 Күндіз-түні жүрумен
 Жалғыз бала зерікті.
 Арада неше қоныпты,
 Талма түстің шағында,
 Мидай жапан далада
 Құланның ішкен қағында,
 Сұлап жатқан бір жерде
 Бір адамға жолықты.
 Сұлап жатқан адамды
 Анадайдан көреді.
 Іркілместен жас бала
 Қасына жетіп келеді.
 Сипатына қараса,
 Жасы үлкен кісі екен,
 Иіліп сәлем береді.
 Сәлемін алып ол адам,
 Мұсылманша сөйлесіп,

Жөнін сұрай береді.
 Сонда бала сөйлейді:
 – Он екіде жасым бар,
 Әуре болған басым бар.
 Басындағы мән-жайын
 Айтып, сөйлеп қылды зар.
 Жалмауыз кемпір бұйырып,
 Қылды маған ол кәһер.
 Күнбатыста бір шаһар,
 Шынтемір деген ханы бар,
 Күнікей сұлу дейтұғын,
 Ханның жалғыз қызы бар.
 Сұлулығын сұрасаң,
 Күндей болған жүзі бар.
 Соны алмаққа барамын,
 Аллаға қылып тәуекел.
 Жеті жылдық жолы бар,
 Алла өзің оңда деп,
 Мен мүсәпір талапкер.

Әлқисса, әлгі адам айтты:

– Менің затым мұсылман, атым Тың-
 даушы деген едім. Елімізді жау шауып,
 мен елсізде жүргелі жеті жыл болды, енді
 ермексіз болған соң, жер астында бір хан
 қызын ұзатып, той қылып жатыр еді, соны
 тындап жатырмын, – дейді. – Енді мен де
 сізбен бірге ел табайын, – деп бірге жаяу
 жүреді.
 Екеуі жолдас болып бірге жүрді,
 Арада неше күндер ойнап, күлді.
 Екеуі тағы бір жыл бірге жүріп,
 Бір үлкен өзен суға таяп келді.

Серік боп, бір-біріне екі батыр,
 Жағалап ол өзенді келе жатыр,
 Бірі атты, бірі жаяу келе жатса,
 Бір адам мылтық ұстап қарап отыр.

– Бұл кім, – деп, – мекен қылған
 жалғыз көлді?

Қасына іркілместен жетіп келді.
 Әуелі кім екенін білелік деп,
 Қасына жақын келіп сәлем берді.

Сәлем алды ол-дағы тұра келіп,
 Сөзіне не сұраса, жауап беріп.
 Мұсылманша тіл біліп, сөйлескен соң,
 Барады екеуінің көңілі еріп.

– Ай, ата, жапан түзде нағып жүрсің?
 Қай жұрттан, қай рудан, нәсілің кімсің?
 Қолыңда мылтығың бар, жолдасың жоқ,
 Жөніңді айт, балаларың естіп, білсін.

– Айтайын мен жайымды, балам, – дейді,
 – Көңілім қуанып тұр саған, – дейді.
 – Далада аңда жүріп білмей қалдым,
 Ел үркіп, кетіп қапты тәмәм, – дейді.

– Кеткенін елдің қайда біле алмадым,
 Қаңғырып ешбір жаққа жүре алмадым.
 Бұрынғы менің елім – мекені осы,
 Кетуге мұны тастап қия алмадым.

Еліміз мұнан үркіп, кеткен жосып,
 Сіздерге кез келтірді құдай қосып.

Кеше түсте атып ем бір аққуды,
 Отырмын осы жерде соны тосып.

Әрқашан құс аспанда ұшушы еді,
 Қайратым бойды сонда қысушы еді.
 Ауада ұшқан құсты бүгін атсам,
 Уақытында қайта айналып түсуші еді.

Сөйледім мен жайымды сіздерге енді,
 Сіздер де айтыңыз маған жөніңді.
 Бұлар да бастан-аяқ айтты сырын
 Сол кезде ұшып көктен аққу келді.

Аққуды алып, бұлармен жүрді бірге,
 Бір құдай жолдас қылды Дотан ерге.
 Екі жаяу, бір атты жолдас болып,
 Келеді неше күндік алыс жерге.

Үшеуі жолдас болып, бірге жүрді,
 Сапарда бірнеше күн ойнап-күлді.
 Үшеуі жолдас болып келе жатса,
 Аң қуған бір жаяуды көзі көрді.

Өзінің тоты құстай басы бар-ды,
 Мөлшері жиырмада жасы бар-ды.
 Ол жаяудың қасына жақын келсе,
 Екі аяқта қазандай тасы бар-ды.

Үшеуі аяңдасып жетіп келді,
 Сөйлескелі көңілі кетіп келді.
 «Тас байлап, зыр жүгірген неткен
 жан?» – деп,
 Күлісіп көп тамаша етіп келді.

Киікті жаяу қуып ұстай алды,
Бұлар жақын келген соң тұра қалды.
Екі аяқты қазандай екі тасқа,
Киік ұстап алғанға қайран қалды.

Киікті ұстап, бұларға жетіп келді,
Көрді де үшеуіне сәлем берді.
Сәлем алып, үшеуі жауап қылды
«Дүниеде көрмедік, – деп, – сіздей ерді».

– Сұрасаң, менің атым Желаяқпын,
Адамзаттан бір шыққан қу аяқпын.
Екі аяққа екі тас байламасам,
Тоқтамай, ғайып болып кетер-аяқпын.

Құзырдың маған тиген дұғасы бар,
Құданың өзі берген қуаты бар.
Жапан түзде жүрген мен тірі ғайып,
Айтайын, болсаң сөзді ұғатындар.

Мен өзім тірі ғайып түзде жүрген,
Әркіммен жолдастықты іздеп жүрген.
Ұшқан құстан басқаны жібермеймін,
Ау-жаның болсын осы бізден білген.

Ағалар, мен жайымды айттым саған,
Сіздер де жайларыңды айтшы маған.
Бұл жермен еш адамзат жүрмеуші еді,
Айдаған не себептен Алла тағалаң?

Бұлар да Желаяққа сырын айтты,
Қалдырмай бастан-аяқ бәрін айтты.
«Күнікей Шынтемір хан қызы» дейді,
«Сол үшін барамыз» деп зарын айтты.

Бұлардың айтқан сөзін біледі енді,
Алладан аз күн пәрмен* тіледі енді.
Сіздермен мен де бірге барамын деп,
Желаяқ та ілесіп жүреді енді.

Қосылып бұл төртеуі жол жүреді,
Күні-түні көз ілмей мол жүреді.
Бір жыл жол жүргеннен соң, алдарынан
Тағы да бір адамзат кез келеді.

Әлқисса, бұлар келіп, ол адамға сә-
лемдесіп, жөн сұрады. Ол адам айтты:

– Мен Көзбайлаушы едім, ермек қы-
лып, әр нәрсеменен ойнап жүремін.
Өздеріңізге жол болсын, – дейді.

Сонда бұлар да жайын айтады, одан
кейін Көзбайлаушы да бұлармен бірге
жүреді.

Басында жалғыз еді, бесеу болды,
Оңдағай патша құдай енді жолды.
Аз да болса, тобының бәрі мықты,
Бөгейтін әрқайсысы мың-мың қолды.

Жүргелі бұлар тағы бір жыл болды,
Көреді тірі пенде әрбір жолды.
Қара көк тұлпарының жүрісіне
Дотанның жылдан жылға көңілі толды.

Келеді неше қабат таудан асып,
Бар құдай жапан түзден нәсіп шашып.
Келе жатса үш биік, сүмбіл шырпы,
Алдында төбенің түр қатарласып.

Ол тауға жетелік деп аяңдайды,
Жүруден, сірә, бұлар аянбайды.
Шетіндегі екі тау қимылдап тұр,
Қорыққаннан қасына таянбайды.

Дотанның жібереді жалғыз өзін,
Айтқан соң, қайырмады жолдас сөзін.
Қол бұлғап, жолдастарын шақырды
енді,
Үш тауға жақын барып, қадай көзін.

Ол тауларға ер Дотан сәлем берді,
Сәлем беріп, жөн-жосық сұрап көрді.
Сәлемін жақсы құптап алғаннан соң,
Жолдастары қасына жетіп келді.
– Қалай, – деп, – қоқаң-қоқаң
еткендерің?
Таулардан мәні-жайын сұрады енді.

Әлқисса, бұлар диюлар екен. Ортасын-
дағы үлкені жауап беріп, былай дейді:

– Мына екеуі менің екі балам. Олар
еншіге таласты. Мен екеуін таластыр-
май күші артқанына еншіні артық
берейін деп күштерін салмақтадым.
Байқасам, кіші ұлымның күші артық
екен. Сонан соң оларға тиесілі еншіле-
рін бөліп бердім.

Енді диюлар бұлардан жөн сұрайды.
Дотан қасына ерген достарымен жөн-
дерін айтады. Тау салмақтаған дию:
«Сендерменен Шынтемір ханға мен де
барып, қызық көріп келейін», – деп
бірге жүрді.

Басында біреу еді, алтау болды,
Батырлар бір-біріне көңілі толды.
Шынтемір ханға көктемде жетеміз деп,
Алтауы ақылдасып білді жолды.

Мұнымен әңгімеміз тұра тұрсын,
Алтауы аяңдасып жүре тұрсын.
Хан жағынан сөйлейік біраз енді,
Жамағат, қандырайын құлақ құрышын.

Әуелі бисміләдір сөздің басы,
Шынтемір хан – бірталай елдің басы.
Мекені Мұхит теңіз жағасы екен,
Бар екен жалғыз қызы, бес баласы.

Күнбатыс уәлаятқа патша болған,
Қазынасы тоқсан екі сарай толған.
Зүбәр-жағдан, гәуһар тас орнатып,
Қызына алтындатып сарай салған.

Оңаша жатады екен Күнікей қыз,
Жиырма қыз нөкері бар бір ерке қыз.
Алтын сүйек, ақ тамақ Күнікейден,
Жарандар, аз әңгіме айталық біз.

Қыз сарайы шын зүбәр-жағдан тас,
Өрнек бар тамашалы адам нанбас.
Бақ шарбағы сом лағыл алтын қақпа,
Баршасын тәмәм қылып айтып болмас.

Күнікей бір күн жатып түс көріпті,
Түсінде көп тамаша іс көріпті.
Шаһарына алты адам келген екен,
Тамам жұрт алтауынан күш көріпті.

Түсінде алты адам көреді енді,
Күнікей қыз да болса, зерек еді.
Түсіндегі көргенін айтайын деп,
Ең үлкен ағасына келеді енді.

Күнікей ағасына жетіп келді,
Қорқып, өң-түсі де кетіп келді.
Жүзіне қарай салып Күнікейдің,
– Не жұмысқа келдің? – деп сұрап көрді.

– Шырағым, неге келдің Күнікейжан?
Көңілің қапа тартқан, түрің жаман.
Шырағым, жүзің солғын болды неден?
Жаман сөз естідің бе бір адамнан?

Әлқисса, сонда Күнікейдің ағасына
айтқаны:

– Жан ағеке-ау, құлақ сал,
Көргенімді айтайын.
Ішіме сыймай барады,
Сізге айтпай қайтейін?
Құлақ салып тыңлағыл,
Түнде көрген түсім бар.
Айтқалы келдім, ағеке-ау,
Көңілімде қайғы ісім бар.
Қатты қорқып бір түстен,
Зағфырандай сарғайған
Реңім солған түсім бар.
Сарайда жаттым жасымнан,
Арыстан туған ағалар,
Құс ұшырмадың басымнан.
Қайғы түсті көңіліме,
Бір түс көріп тосыннан.

Келе жатыр алты адам,
Ақ бөкендей жосыған.
Түсі суық алты адам
Күншығыстан келіпті,
Орғыта басып желіпті.
Сол сияқты адамды,
Осы келген Күнікей
Қарындасың көріпті.
Ішінде бар бір бала,
Мінген аты сұр жайдақ.
Тайраңдай басқан қу жайдақ
Жеті жыл болды шыққалы.
Дамыл таппай келеді
Атқан оқтай бұлдырап.
Төрт тұяқтың сарыны
Зәремді алып барады.
Түскен мұздай сылдырлап,
Мойыны құлаш Қаракөк,
Кісінеген дауысы
Төбемді жарды шыңғырлап.
Асқар таудың қиясын
Тегіс жердей басады.
Әруағы баланың
Күннен күнге асады.
Талма түс мезгіл болғанда
Ойынды еті бұлтылдап,
Бота тірсек, қой мойын,
Аузынан көбік шапады.
Алтауының бетінен
Дәу перілер қашады,
Ішіндегі қу бала
Дариядай көңілі тасады.
Астындағы Қаракөк

Арандай аузын ашады.
 Мен білсем, аға, алтауы
 Ерегіскен дұшпанның
 Қанын судай шашады.
 Келе жатыр бір бала,
 Қасқыр бетті сұр бала,
 Арыстандай жүректі,
 Жолбарыстай білекті.
 Он сегіз жасар қу бала,
 Жауырыны қақпақтай.
 Қайғыменен аһ ұрып,
 Көзінің жасы көл бала.
 Көргенімді айтайын,
 Тыңдағыл мені, жан аға!
 Шаһарыңа келеді,
 Қанша дұшпан болса да,
 Бәрін жеңіп алады.
 Қарсыласқан дұспандар
 Қор болып бәрі өледі.
 Ертең түсте келеді,
 Өзіңе сәлем береді.
 Ағасы сонда сөйлейді:
 – Мен бір жауап айтайын,
 Тыңдап мұны тұр, – дейді.
 – Көңіліңді бұзбай, шырағым,
 Үйіңе қайтып бар, – дейді.
 Келе қалса, шырағым,
 Қайратын оның көреміз,
 Сөйлесіп, жауап береміз.
 Саған, қарғам, келсе ол,
 Әр іске оны салармыз.
 Жарар болса егер де,
 Тұрпатын сынап қарармыз.

Денің сүйсе баланы,
 Өзіңе жауап қылармыз.
 Күлкі болып жүрмелік,
 Еш бәндеге шығарма
 Ішіндегі сырыңды,
 Көрмей көңіл тынар ма?!
 Мынау жақта бар еді
 Қалмақ деген бір дұспан,
 Шамасы оған келер ме?
 Көп жылама зарланып,
 Көрген түске қорланып,
 Мұны қалмақ естісе,
 Көріп қылар біздерді.
 Бірақ, күнде қамданып,
 Үйіне қайтып келеді.
 Ғәріптерді жияды,
 Әр кісіге бір алтын
 Құдая қылып береді.
 Мың пақырды жиып ап
 Садақа нәзір қылады.
 Патша қызы Күнікей,
 Бір баланың тілеуін
 Ғашықтықпен тіледі.

Алтауы тынбай жүріп келе жатыр,
 Бес жаяу, біреуі атты, өңкей батыр.
 Арада жеті жылдай сапар шегіп,
 Еліне Шынтемір хан келді ақыр.

Құдайым бұлай айдап, нәсіп етті,
 Қорқытып, қу жалмауыз тентіретті.
 Арада талай бейнет көрген байғұс
 Бұралып Шынтемірге жаңа жетті.

Көреді ел қарасын енді бұлар,
Арада талай бейнет көрді бұлар.
Ел қарасын көргенге шүкір қылып,
Бір жерде тамақтанып, дем алдырар.

Сол жерде тамақтанып, дем алысты,
Енді елге баралық деп жолға түсті.
Бір өзенді жағалап келе жатып
Бір жалғыз қараша үйге кез келісті.

Бір ұрғашы, бір еркек ол үйдегі,
Үстінде лыпасы* бар, жоқ көйлегі.
Аш-жалаңаш отырған ол мүсәпір,
Бұларға «кімсіздер» деп, сөз сөйледі.

– Сөйлейді сөйле десең, қызыл тілім,
Михнат бәрі, қиын көрген күнім.
Жеті жылдай сапарда жүріп келдік,
Қызына ғашық болып ханыңыздың.
Айталық жайымызды енді сізге,
Арыдық жеті жылдай жүріп дүзде*.
Алыстан даңқыменен іздеп келдік,
Ауылы қайсы ханыңның, айтшы бізге.
Бұл елдің жақсы адамы кім болады?
Жігітке сапар деген сын болады.
Сұраймыз, әй, мүсәпір, мұны сізден,
Тағы да епті адамы кім болады?

Ол адам сөз сөйлейді бұларға енді,
– Көңілің мен сөйлесем тынар, – дейді.
– Айтайын білгенімді енді сізге,
Ханымның бес баласы болар, – дейді.

– Көңілің артық туған бала екенсің,
Сен өзің әрбір іске дана екенсің.
Күнікейді мал беріп, алайын деп,
Шырағым, талап қылып жүр екенсің.

Сөйлейін енді, балам, саған жауап,
Мекені күші жеткен қылар тауап.
Күнікейдің дидарына ғашық болып,
Оң мың қалмақ шаһарды алған қамап.

Өзіңнің артық екен салтанатың,
Жақсы адам шығармайды жаман атын.
Оң мың қалмақ шаһарға келіп кетті,
Жазира қалмақ дейді оның атын.

Жазира артық патша қуаты көп,
Өзінің ләшкері* мол, көңілі тоқ,
Күнікейді аламын деп үкім қылған.
Еш қайрат қыла алмады жиылған көп.

Жауының шошынды жұрт түрін көріп,
Ақырып, аюдай боп елге төніп.
Алдынан қыз Күнікей қарсы шықты,
Қалмақты кідіртуге ойын бөліп.

Жазира қызды көріп болды ғашық,
Көңілі қуанғаннан кетті тасып.
Күнікейді бермекке уәде қылды
Еліміз қорыққаннан соң, қара басып.

Ханымыз бес ұлымен қойдай ықты,
Ол қалмақ Жазира атты, өзі мықты.

Күнікейді береміз дегеннен соң,
Уәде қылып шаһарына қайтып кетті.

Жолы бар ол халықтың тоғыз күндік,
Бермесек Күнікейді, ақыры, өлдік.
Ханымыздың бір баласы – ақын Шорман
Беліне буынғаны алтын белдік.

Өзің жалғыз баласың, жолдасың аз,
Шырағым, жаным ашып, қыламын наз.
Өлтірер бәрімізді қалмақ білсе,
Несіне-ай, шырағым, боласыз мәз.

Ол бала сөз айтады сонан кейін,
Сөзіне бұл адамның мен не дейін?
Көрерміз қалмақ жаудың мәні-жайын,
Ханыңмен сөйлеселік оған дейін.

Жеті жыл Сарғуаннан* шыққаныма,
Жеті жастан үлгі сөз ұққаныма.
Күнікейді еліме алып кетпей,
Көрмей-ақ қу қалмақтан бұққаным ба?

Мүсәпірсің, сен өзің сөз білмейсің,
Жазира бір ақырса, безгендейсің.
Қаңғырған өңшең дию не қылар деп,
Менсініп, біз пақырды көзге ілмейсің.

Сөзіңді сенің айтқан аңғарайын,
Қалмақ жау күшті болса, таң қалайын.
Ауылын ханыңыздың маған көрсет,
Ауылына ханымыздың мен барайын.

Жас бала осылайша сөз бекітті,
Қалмақтан көрдің бе деп, үкімдікті.

Шаһарын патшасының көрсеткен соң,
Алтауы жолға түсіп, жүріп кетті.

Атты жаяу жолменен келе жатыр,
Не көрмес тірілікте бәнде пақыр.
Баяғы қыздың түсі рас болып,
Бұларды ақын Шорман көреді ақыр.

Алыстан бұлар келді сапар жүріп,
Қайғысы басылды енді, көңілі тынып.
Сымбатын қыздың айтқан таныған соң,
Алдына қызмет қылды, зыр жүгіріп.

Баланың түсі кірді баяғыдай,
Ер жігіт айтқан сөзден танадыма-ай,
Жеті жыл сапар жүріп ара жолда,
Ел көрді тірілікпен аяғында-ай.

Данышпан ақын Шорман ақылы артық,
Бақыты заманында тұрды шалқып.
Бұларды мейман қылып күте берді,
Ешбір сөйлемейді жауап қатып.

Сонда Шорманның бұлардан жауап
сұрағаны:

– Жол болсын, сөйлей отыр,
меймандарым!

Көңіліңе немене еді алғандарың?
Қай жақтан келесіздер, жөніңізді айт,
Бір тұқымдас елмісіз осы бәрің?

Әрқайсың мың кісідей бар ғой күшің,
Біліп тұр, айтпасаң да, оны ішім.
Қайғылы қапалықпен жүр екенсіз,
Байқасам, әр алуан әрбір ісің.

Жас бала артық екен сәулетіңіз,
Сөз айтар бар ма бізге нәубетіңіз*?
Жасың бар он жетіге жаңа келген,
Қарасам, жаннан артық келбетіңіз.

Сұрасаң, ақын Шорман менің атым,
Бәріңнің жұрттан бөлек салтанатың.
Жол болсын деп сұраймын,
меймандарым,
Боласыз қай рудан, азаматым?

Сөйлейді сонда жауап Дотан бала,
Нәсілін артық қылған хақ тағала,
– Көңілімде әр алуан жұмысым бар,
Айтайын, сіз сұрасаң, нақтап, аға.

Жерім атын сұрасаң, Сарғуанды,
Қайғымен көзім жасы бетім жуды.
Басымызға іс түсіп, сапар жүрдік,
Шыққалы елімізден жеті жыл-ды.

Әкем атын сұрасаң, Құбақан бай,
Тілегін артық берген жаббар* құдай.
Қырық қатын әкеміз алған екен,
Жиһанда төрт түліктің бәрі де сай.

Әкеміз бай болыпты жасынан-ақ,
Құдайым дәулет берген басынан-ақ.
Әкеміз сегіз сарай үй салдырып,
Астына қойған екен алтыннан тақ.

Бір күні тақта жатып түс көріпті,
Түсінде сұлу көркем қыз көріпті.

Сипаты жаннан артық бір қыз көріп,
Мұны қайдан табамын деп күш көріпті.

Қырмызы қызыл жібек айтса жүзін,
Құлақпен есіткендей айтқан сөзін.
Шынтемір хан кенжесі жалғыз қызы –
Күнікей деп айтады оның өзін.

Әкеміз көрген түсін бізге айтты,
Сөзін бізге айтқан соң, қайта жатты.
Соны іздеп, табыңдар деді бізге,
Әкеме қайғы дерті жаман батты.

Сонан соң, талап қылдық ізденуге,
Аралап жер шаршысын кезденуге.
Ағалардан ешбіреу ермеген соң,
Мыналар жолдас болды сонда бізге.

Жеті жыл мен шыққалы болған екен,
Көңіліме қапа-қайғы толған екен.
Даңқыңды сыртыңыздан есітіп-ап,
Үйіңе меймандарың келген екен.

Жасым бар он жетіге жаңа келген.
Тар жолда ғайып пірім медет берген,
Тай еді мінгенім де Қаракөгім
Ішінен он мың жылқы таңлап мінген.

Келеміз сонан бері арып-ашып,
Айдады бері қарай бізді нәсіп.
Шаһарына есен-аман келгеннен соң,
Отырмын қыз алғандай көңілім тасып.

Нелер қиын таулардан асып келдім,
Адам баспас жерлерді басып келдім.
Он жасымнан көргенім жол бейнеті,
Азып-тозып, қуатым қашып келдім.

Бүгін мен келіп түстім өзіңізге,
Хабар айт, патша менен биіңізге.
Ертең тұрып, бүрсікүн жауабың бер,
Тынығып біз келгенше күйімізге.

Айдаған бізді бұлай құдай ісі,
Арада тынбай жүрдік жазы-қысы.
Жеті жылдық жолыңды іздегенім,
Әкемнің қайғы болды іші-тысы.

Осы еді жұмысымыз, Шорман аға,
Тайынан Қаракөкке салдым таға.
Жеті жыл азып-тозып жүргеннен соң,
Қалмады ініңізге титтей баға.

Патшаңыз ардақтаған Күнікейін,
Қолынан разы боп берсін бізге.

Сөз айтар ақын Шорман оған қарай:
– Бұл жерге айдап келді жаббар құдай,
Көңіліме қатты тиді айтқан сөзің,
Шырағым, Күнікей деген сөзің қалай?
Сөзіңнің артық көрдім затын, сірә,
Қолыңда бар ма жазған хатың, сірә,
Ұшып келген Сарғуаннан тоты құстай,
Бар ма еді Күнікейде ақың, сірә?

Арада жеті жылдап жол жүріпсің,
Тоқтамай күні-түні мол жүріпсің.

Не де болса, Күнікеймен өзің сөйлес,
Сөйлесіп, армансыз боп, көңілің тынсын.

Ой ойлар неше түрлі ақын Шорман,
Болмайды бәрі тегіс көңілге алған.
– Тез келіп, меймандарға көрінсін, – деп,
Ағасы Күнікейге кісі салған.

Күнікей шақырған соң келе жатыр,
Күйме мініп, қолға алып алтын шатыр.
Күнікей жарық-жұрық етіп кіріп келсе,
Қайран боп, қарап тұрды өңшең батыр.

Сәулетпен келе жатыр нөкерімен,
Дүниенің өкінерсің бекерінен,
Қырық қыздың ішінде Күнікейдің,
Жалтырап маңдайынан күн көрінген.

Күнікей жүдеп жүрген ала жаздай,
Сол елде жалғыз басты көптен аздай.
Күймеден түсті-дағы үйге кірді,
Байпаңдап көлге қонған қоңыр қаздай.

Әлқисса, Күнікейдің алдынан Шор-
ман ағасы шықты. Сонда Күнікейдің
ағасына айтқаны:

– Жан аға, амансыз ба, данышпаным!?
Әрқашан дұшпан келсе алысқаным.
Топқа мені ешқашан шақырмаушы-ең,
Састың ба, бір нәрседен, арыстаным?

Қырғи құс торғай ілер көкте жүріп,
Жақсы адам іс бітірер ептеп жүріп.

Жақсы мейман келгендей қуаныпсыз,
Алдымнан шыға келдің зыр жүгіріп.

Басқамен менің, сірә, ісім бар ма?
Қараңғы үйді жарық етер түсім бар ма?
Дауысы бір түйғынның шаңқылдайды,
Жан аға, үйіңде бір кісі бар ма?

Жағалай өзен суға бітер құрақ,
Кімдікі мынау тұрған қару-жарақ?
Бұрын өзім көрмеген істер көріп,
Жан аға, соның үшін тұрмын сұрап.

Қыз едім, еркек емес менің өзім,
Сарғайған санаменен қызыл жүзім.
Осынша топ ішіне шақырыпсыз,
Бар еді маған айтар қандай сөзің?

Сөйлейді сонда ағасы жауап беріп:
– Шырағым, шақырған соң тұрсыз келіп,
Не қыларын мұнан былай Алла білер,
Міне тұр, тілеуіңді құдай беріп.

Бір түсті маған келіп айтып едің,
Асығып, айта салып қайтып едің,
Шырағым, көрген түсің келер ме деп,
Ескеріп, сонан бері байқап едім.

Жалтырап сауытымен келген екен,
Бір саған іңкәр болып жүрген екен.
Жүзіқара кешегі Жазираны,
Бұлар да сырттан сұрап, білген екен.

Қарағым, Күнікейжан, ақылың артық,
Жүруші ем қу қалмақтан ішім қорқып.

Ер Дотан өзің айтқан іздеп келді,
Біле бер ендігісін ақыл тоқып.

Келтірді сау-сәлемет жалғыз Алла,
Жүрген соң медет беріп шыбын жанға.
Шырағым, көргеннен соң үйіңе қайт,
Жүрмелік күлкі болып көп дұшпанға.

Дұшпаным осы күнде толып жатыр,
Келіпті сізді іздеп бір өңшең батыр.
Данышпан, ақылы артық адам екен,
Ұнатсаң, мен беруге қылдым ақыл.

Күнікей мына сөзге қуанады,
Ағасы айтқан сөзін құп алады.
Баланы көргеннен соң тамаша қып,
Тез қайтып үйіне өзі жұбанады...

Үйіне келіп кірді Күнікей қыз,
Жазира, енді менен үмітіңді үз.
Бір арғымақ құдая қып бауыздады.
Құдая, қоса көр деп, балаға тез.

Құдайға бір арғымақ шалып сойды,
Баланың дидарына көңілі тойды.
Алтын сарай қазына, ішіктерін,
Құлпыртып үй төріне ашып қойды.

Көрінді тіпті жақсы қызға бұл іс,
Күнікей енді алмады бір де тыныс.
Құдая, бұл балаға қоса көр деп,
Ғаріптерге таратты алтын-күміс.

Құдай-ау, бөгеу берме қызыл тілге,
Кез келді алты кісі рулы елге.
Қызды көріп бұлар да қуанады,
Бір құдай медет бер деп, біздей ерге.

Қызды көріп жөнелді ханға бәрі,
Дотанның табылған соң теңі-жары.
Хан үйіне сөйлес деп, жетіп барды,
Көңілінде Күнікей боп ынтызары.

Сөйлес қылып қақпада тұра қалды,
Көрген адам бұларға қайран қалды.
Алыс жолдан біз келген меймандармыз,
Қонамыз деп, патшаға хабар салды.

Қонсын деп, мейман үйге кіргізеді,
Алдына қызметкерлер жүргізеді,
Астына кілем жайып, көрпе төсеп,
Неше түрлі тағамдар бергізеді.

Сый-сияпат, құрмет көріп сол күйінде,
Жатады мейман болып хан үйінде.
Қонақтар қайсы жұрттың адамы екен?
Біліп кел деп, бұйырды бір биіне.

Ол биі жетіп келіп, сөз сұрайды,
Мейман жайын білуге тез сұрайды.
Қай жерлік, қайсы жұрттың адамысыз?
Баян қыл мәні-жайын деп сұрайды.

Әлқисса, сол қалде Шынтемір хан-
ның Бақтияр деген ақыны бар екен.
Сол Бақтияр ақынның домбырасын
қолға алып, олардың жайын мен біле-
йін деп сөйлегені:

– Ей, ханым, мен сөйлейін тыңдасаңыз,
Ақылмен алыс жерді болжасаңыз.
Бар екен Құбақан бай күншығыстан,
Айтайын бізге ашу қылмасаңыз.

Жолы бар жеті жылдық, жері шалғай,
Атасы қырық ұлының Құбақан бай.
Тоғыз қатын бір өзі алған екен,
Беріпті және қырық қыз жаббар құдай.

Өзінің құдай берген дәулеті мол,
Жан-жағы елсіз болар жеті айлық жол.
Әммесін, мәні-жайын білгеннен соң,
Баян қып, алдыңызға айтқаным сол.

Ұйықтапты бір күн өзі тақта жатып,
Құдайым түс көрсеткен тәңірқатып.
Түсінде бір сарайға кіріп барып,
Аралап көп қызыққа қалған батып.

Түсінде ол сарайға кірген екен,
Сарайда Күнікейді көрген екен,
Түсінде қызыңызға ғашық болып,
Құдайым қатты қайғы берген екен.

Құбақан сол түсінен оянады,
Бұл түсім қалай түс деп, ойға алады.
Түсінде Күнікейге ғашық болып,
Ішінен жаман қатты қайғы алады.

Түсінде қыздың жөнін айтып берген,
Апырау, бәрін мұның қайтып көрген.
Жас бала атасы үшін келген іздеп,
Қасында бес кісі бар жолдасқа ерген.

Арада жеті жылдай жүрген екен,
Атасы хатқа жазып берген екен.
Тақсыр-ау, кесіп алсаң міні басым,
Алмаққа қызыңызды келген екен.

Мұны есітіп, хан орнынан тұрды енді,
Меймандарын көрмекке көңіл бөлді,
Қандай жандар екенін білейін деп,
Үстіне меймандардың кіріп келді.

Келді де Шынтемір хан сөз сөйлейді,
Отырып, тізе бүгіп, тез сөйлейді.

– Жұмысың қиын көңіліңе алған,
жарқын балам,
Келмейді қолымыздан, – деп сөйлейді.

– Айтайын, келмейтұғын сырым, – дейді,
– Қылғалы келіп пе едің, қайын? – дейді,
– Жазира атты қалмақтың ханы шығып,
Жау болды бізге, осы жайсыз, – дейді...

– Аттанып мың сан қолмен келді бізге,
Жарқыным, құлағың сал, мына сөзге,
Күнікейді бермесең, шабамын деп,
Айнала қамап алды оң мен солды.

Қорыққан соң, Күнікейді бермек болдық,
Жұрт үшін бір баланы құрбан қылдық.
Берелік Күнікейді қайтыңыз деп,
Қайтып келіп алғын деп сөзді түйдік,

Жазира сонан кейін қайтып кетті,
Уағада келемін деп айтып кетті.
Жазираны өлтірсең, қызды аласың,
Мінекей, тыңдасаңыз біздің кепті.

Халіміз біздің, сірә, келмейді оған,
Жау қалмақ алмай қоймас, түрі жаман.

Жазираны өлтіріп, ала алмасаң,
Айтатұғын сөзім жоқ енді саған.

Бұл сөзді мақұл көрді сонда бала,
Көңілін басқа іске қылмады ала.
Жазираны өлтіріп берейін деп,
Сауытын киіп алды мың толғана.

Дотанның ханға айтқан жауабы:
– Тақсыр хан, уағададан жаңылмағыл,
Жазира алады деп, қам қылмағыл,
Жазира өлгеннен соң, қызың бермей,
Қалаңды бекер босқа шаң қылмағыл.

Қалмаққа жүрмек болды тәуекел деп,
Жол тарту, қолдаса Алла, жөн екен деп.
Патшаның Телқоңырын жетекке алды,
Әкелем басын кесіп, мен тілкімдеп*.

Сонымен, тәуекел қып осы бала,
Алмады жалғыз жолдас қасына да,
Ер Дотан «я Алла» деп, түсті жолға,
Айдады жаббар Алла, бар ма шара?

Сауыт киіп, садағын қолына алды,
Алланы мінәжат қып көңіліне алды.
Жалғыз барып қалмақпен соғыспаққа,
Жүйткітіп қос тұлпарды жолға салды.

Жалғыз кетті жас бала,
Бір құдайға жалбырап.
Қылады күнде көп нала,
Бағымды құдай ашқыл деп,

4

N

Дұшпанның көңілін басқыл деп,
 Айтады күнде мың сана.
 Талап қылдым қалмаққа,
 Шаһарын бұзып алмаққа,
 Жаратқан тәңірім, бол пана.
 Жөнеді, бала жөнеді,
 Шеңбер* ұрып келеді.
 Құдайға бәнде болғансын,
 Не салса да, көнеді.
 Тоғыз күн ұдай жол жүріп,
 Аз ғана емес, мол жүріп,
 Қалмақтың шаһарын көреді.
 Қабыладан соққан борандай
 Қос тұлпардың тозаңын
 Бұрқыратып келеді.
 Шаһардың күндік жерінде
 Тоғыз кісі аң аулап,
 Қарауылда жүреді.
 Келе жатқан жас бала
 Бұларға жетіп келеді,
 Бірін-бірі көреді,
 Жолын сұрай береді,
 Сонда бала сөйлейді,
 Сөйлегенде бұй дейді:
 – Менің өзім баламын,
 Оттай лаулап жанамын.
 Жасымнан қайғы көргенім
 Ішім толған санамын.
 Ханыңа барып, сәлем айт,
 Алла маған жар болса,
 Басын кесіп аламын,
 Жұртыңа бүлік саламын.
 Сонда бұлар сөйлейді:

– Тұра-тұр енді сіз, – дейді,
 Баралық елге біз дейді.
 Жапа-жалғыз жас бала,
 Майданды неге іздейді?!
 Бала тұра қалады.
 Олар шауып жөнеді,
 Ханына жетіп барады,
 Кіріп барып ханына
 Енді сөйлей береді,
 Тоғызының ішінен
 Біреуі жауап береді:
 – Келді жалғыз бір бала
 Он сегізде жасы бар.
 Мен байқасам, баланың
 Мың кісілік басы бар.
 Қол астындағы еліңнен
 Бір кісі шықпас оған пар.
 Қаңтарда жауған бұлттай,
 Зәһәрлі суық түсі бар.
 Іздеп келді өзіңді,
 Соғысатын ісі бар.
 Бұл жұрттан бөлек тұрпаты,
 Сан кісілік күші бар.
 Мұны есітіп Жазира
 Жұртына үкім қылады,
 Батырларын жиып ап,
 Қайраттарын сынады,
 – Алдынан жылдам бар, – дейді,
 – Үлкен майдан сал, – дейді.
 – Жалғыз жүрген жан болса,
 Басын кесіп ал, – дейді.
 Бес жүз кісі аттанды,
 Хан Жазира шаттанды.
 – Алып кел, – деп дұшпанды

Үйде отырып мақтанды.
 – Ажалы айдап бұл жүрген
 Не қылған жалғыз адам, – деп,
 Жазира қалмақ баптанды.
 Бес жүз кісі барады,
 Барып қалмақ көреді,
 Жалғыз тұрған баланың
 Жан-жағын қоршап алады.
 Қамаған жауды көрген соң,
 Аллаға қылып мінәжат,
 Тұлпарға қамшы салады.
 Ақырды күндей күркіреп,
 Қабағынан қар жауып,
 Кірпігіне мұз тоңып,
 Жауған күндей дүркіреп.
 Алла деп, енді ат қойды,
 Ол шетінен кіреді,
 Бұл шетінен шығады.
 Қойға кірді бір бөрі,
 Бөріктіріп ақырды.
 Бір баланың керінен,
 Шыдай алмай көп қалмақ
 Үріккен қойдай қашады.
 Тұлпарға қамшы басады,
 Қайраты судай тасады,
 Кез келгенін қырады,
 Қылышымен ұрады.
 Қалмақтар жаман сасады,
 Жас баланың әруағы
 Қалмақтың үстін басады,
 Толып жатқан қалмақтың
 Қанын судай шашады.
 Аттанып келген қалмақтың

Қырғыннан аман қалғаны
 Қалаға қарай қашады.
 Қашып барды ханына,
 Жәбір тиіп жанына,
 Тақат қылып тұра алмай,
 Қашып кірді тамына.
 Мұны көріп қалмақтар
 Ханына жетіп барады,
 – Бір пәле келді, тақсыр, – деп,
 Алдына басын салады.
 Ойран қылып барады
 Дейді шаһар-қаланы.
 Мұны есітіп Жазира
 Қорқады жаман сандалып,
 Хабар салып шаһарына,
 Мінді атына қамданып.
 Қалмақтар жаман қорқады,
 Ол балаға таңданып.
 Атына мініп Жазира
 Балаға жетіп келеді,
 Іркілмей, саспай паңданып.

Сонда қалмақтың балаға айтқаны:

– Ай, балам, ажал айдап келді сені,
 Хан Жазира деп айтар білсең иені.
 Ажалыңа асық боп жүр екенсің,
 Көрерсің көп теперім тұрсаң әлі.

Ай, балам, кім болады атың сенің,
 Қайсы жұрттан болады затың сенің?
 Ажал айдап келтірген сорлы балам,
 Қолыңда бар ма белгі хатың сенің?

4

4

Жазира кәрін төгіп ашуланды,
Шыдамай ашуынан оттай жанды.
– Ай, бала, кезек беріп мықты бол, – деп,
Садағын атайын деп, қолына алды.

Садағын тартып қалды, кезеп тұрып,
Ер Дотан қарап тұрды кезек беріп,
Тасқа тиген оқтай боп тайып шықты,
Құзыр Ілияс тоқтатты қалқан болып.

Оқ түсті Құзыр Ілияс қалқан болып,
Оқ өтпей қалмақ тұрды көңілі солып.
Ер Дотан қол қойды да садағына,
Қалмаққа сөз сөйлейді сонда тұрып:

– Ай, қалмақ, нақ ажалың енді келді,
Аузыңа қаратыпсың тамам елді,
Мұны айтып садағымен тартып қалды,
Дотан қайтып жөнелді оттай жанып.

Қайтадан Дотан жөнелді,
Басты байлап жанына.
Бір жерлерге келгенде,
Телқоңырға мінеді.
Шынтемірден шыққанға
Сонда он күн боп еді,
Кезек-кезек мінеді
Екі тұлпар атына.
Тамақ ішіп, дем алды,
Бір таудың келіп шатына.
Онан тағы жөнелді,
Қарамады артына.
Дәл он бес күн болғанда

Жетіп келді ер Дотан,
Мұнара қорған сатыға.
Сол жерлерге келгенде
Ел қарасын көреді.
Мұнара қорған дейтұғын
Қарауыл пана жер еді.
Күнікей сұлу сол халде
Сарайдың шығып үстіне,
Жолына қарап жүр еді.
Әне-міне дегенше,
Ашып көзді жұмғанша,
Ұйытқып саулап келеді,
Жазира кәпір қалмақтың
Басын әкеп салады.
Жасауылдар, билері
Ханға алып барады,
Шынтемір хан ал сонда,
Басты алып көреді,
Басты көріп таниды,
Дотанға жетіп келеді.
Келіп, сөйлей береді:
– Қуанып кеттім, шырағым,
Өзіңді аман көрген соң.
Дұшпаным жау қалмақтың
Басын әкеп берген соң,
Басын танып, білген соң.
Ай, қарағым Дотанжан,
Елі-жұртым жияйын,
Тамаша тойлар қылайын.
Анық батыр екенсің,
Тағы да бір сынайын,
Тауып келсең сонымды,
Қызымды саған берейін.

Сонда Дотан сөйлейді:
 – Шынтемір хан сіз болсаң,
 Құлақ салғын сөзіме,
 Дұшпаныңа жіберіп,
 Уәде қылдың өзіме.
 Сіздей әділ жандардың
 Уәдесі жалған болғаны
 Дұрыс па, сірә, өзіңе?
 Құлақ салғым келеді
 Уағданың түзік тезіне.
 Сонда ханың сөйледі:
 – Уағдамды бұзбаймын,
 Бір уағда келгенсін,
 Еш нәрсеге қызбаймын.
 Жүз байтал маған тауып бер,
 Қалыңмалы сол болсын,
 Онан ары созбаймын.
 Бұл сөзді естіп ер Дотан
 Жолдастарға келеді.
 Шынтемір ханның жауабын
 Оларға айтып береді.
 – Жүз байтал сатып алып кел, – деп,
 Бір қоржын басы алтынды
 Қолдарына береді.
 Жолдастары жүгіріп
 Базарға жетіп барады,
 Жүз байталды бір жерден
 Тауып, сатып алады.
 Ханына айдап барады,
 Жүз байталды апарып,
 Хан алдына салады.
 Жылқыны көріп Шынтемір
 Елі-жұртын жияды,

Екеуін де бітірді,
 Екі қайта сынады.
 Әр түліктен мал сойып,
 Енді тойын қылады.
 Беруге қызын некелеп,
 Дотан сынды батырға,
 Не қылса да, қияды.

Жаратқан барша жанды құдайымды,
 Жамандар көп ойлайды уайымды.
 Той қылып Шынтемір хан гулеп жатыр,
 Болады бір бұзықтан сөз дайын-ды.

Той қылып Шынтемір хан гулеп жатыр,
 Жиылды тамашаға өңшең батыр.
 Бар екен ханның биі Орман деген,
 Тойына шақырған соң келе жатыр.

Отырды хан қасында дардай болып,
 Шөктірген жота жерге нардай болып.
 Аздырмаққа ол ханды ой қылады,
 Сөз аңдыған ұрғашы қарыдай боп.

Оңашаға ол ханды шақырады,
 Есітуге бидің сөзін хан тұрады.
 – Жалғыз жүрген жолаушыға
 қыз берме, – деп,
 Патшаны шайтан болып азғырады.

– Ай, тақсыр, ой ойламай неге састың?
 Малыңды неге сойып бекер шаштың?
 Алдалық амалменен ол баланы,
 Ұятты қыз алғаны жалғыз бастың.

Handwritten symbol resembling a stylized 'A' or 'H' with a curved tail.

Handwritten symbol resembling a stylized 'H' or 'I' with horizontal bars.

Жалғыз басқа қыз берме, тақсыр ханым,
Қызың берсең, бұл жұртқа кетер сәнің.
Жүз байталға қызыңды неге саттың?
Хан емес ата-тегі, білсең оның.

Патша қызып мына сөзге тоқталады,
Бұзуға уағдасын оқталады,
– Кім аты озса, қызды алады, – деп,
Балаға Шынтемір хан сөз салады.

– Той болған соң ат шаппай жараспайды,
Жақсыға жаман кісі жанаспайды.
Аты қалса, қызымнан құр қалғаны, –
Деп Шынтемір тағы да сөз бастайды.

Бұл сөзін Дотан бала жарар дейді,
Не айтсаң да, бәрі аузыңа қарар дейді.
Бәрекелде, ат шаппақ – жақсы кеп деп,
Ер Дотан мақұл көріп, барам дейді.

Ханымыз уағдасынан неге тайған?
Қорқытып Жазира хан жүрек шайған.
Уағдасынан патшаның тайғаны сол,
– Аты озған қызды алсын, – деп хабар
жайған.

Дотан бала патшаға кісі салды,
Қаракөкті ерттетіп мініп алды.
– Аты озғаны хан қызын алмақ болса,
Шығар, – деп бәйгі атыңды айғай салды.

Бұл сөзді хан есітті хабар барып,
Ат жиды хан еліне хабар салып.

– Екі қонып, үшінші күн қайтыңыз, –
деп,
Айдады үш жүз тұлпар жиып алып.

Тартады үшінші күн аттың басын,
Сөзіме тыңдаған жан таңырқасын.
Ер Дотан Қаракөкке өзі мінді,
Көрінді үш жүз аттан күші басым.

Ат қайтты Сарыжазықтан шұбатылып,
Тұяқтан шыққан шаңы тура атылып.
Сан қолдан жеке-дара озып келді,
Дотанның Қаракөгі ширатылып.

Әруағы ер Дотанның асады енді,
Қамшыны Қаракөкке басады енді.
Сан қолдан жалғыз келген көк тұлпарды,
Көргенсін Шынтемір хан сасады енді.

Көк тұлпар үш жүз аттан жеке келді,
Дотан да осы сәтті күтіп еді.
Құдайға шүкір қылды Дотан бала
Таңданып ханы түгіл, бүкіл елді.

Қаракөк үш жүз аттан жеке келіп,
Отырды жолаушылар көңілі тынып.
Аты озып ер Дотанның, алды бәйгі,
Аты қалып хан отыр сағы сынып.

Тағы да ханға Дотан кісі салды,
Жіберді тау көтерген батыр шалды.
Уағдасымен тез енді қызын берсін,
Бермейтін Күнікейді несі қалды?!

– Уағдасын хан енді
 Қайта-қайта бұзбасын.
 Азғырылып әркімге,
 Жел сөздерге қызбасын.
 Берсін қызын тез енді
 Уағда қылған сөзімен,
 Бекер қаңғыл қозбасын.

Хан айтты:

– Бір бәйгі бар, бәйгі күрес,
 Орынсыз, бекер сіздер қылма егес.
 Бәйгі тігіп, бір палуан тұрғызалық,
 Ерлерге асығыстық мақұл емес.

Саған бермей қызымды не қыламын,
 Қыз бермекке ел жиып, той қыламын.
 Хан тойы деп айтады мұның өзін,
 Қылалық көп тамаша енді, жаным.

Көрерсіз көп тамаша ел таңғалар,
 Тамашаға келіп тұр көп адамдар.
 Палуан күрес басталық бәйгі тігіп,
 Жарыссын онан кейін кіл жаяулар.

Күрессін екі жақтан палуандар,
 Көрсетсін өнерлерін алуандар.
 Көрелік палуандардың тамашасын,
 Қарасын тамашаға жиылғандар.

Ер Дотан: – Мақұл, – дейді хан сөзіне,
 – Не десең де, көнемін, хан, өзіңе.
 Уағдаңды қайта-қайта бұза беріп,
 Күйе жағып жүрмесің, хан, жүзіңе.

Хан шығарды палуанын батыр Барақ,
 Жиылған күллі шаһар тұрды қарап,
 Шығыпты Таусал мақтаушы енді бұған,
 Келеді күреспекке қылып талап.

Күресті екі күндей, екі палуан,
 Көрсетті өнерлерін алуан-алуан.
 Тілеуі ер Дотанның дұрыс болып,
 Тау балуан Барақты алып ұрған.

Қылады жаяу жарыс мұнан кейін,
 Жеңілсең, не боларсың, үшке дейін.
 Бір кемпірді шығарды Шынтемір хан,
 Азырақ жаяулардан сөз сөйлейін.

Шығарды Желаяқты батыр Дотан,
 Медет тілеп тұрады бір құдайдан.
 Екі етекте беліне түріп алып,
 Екеуі үш күншілік жерге барған.

Екеуі үш күншілік жерге барды,
 Отырып бір арада демін алды,
 – Ай, шешеке, мен қатты шөлдедім, –
 деп,
 Желаяқ қу кемпірге тілек салды.

– Шөлдесең, міне, сусын, ай, қарағым,
 Даярлап қолына алды ол арағын.
 – Жаяуға жеңіл болар бұл «сусын», – деп,
 Жан қалтадан шығарды шынаяғын.

Қулығы қу кемпірдің асады енді,
 Арақ ішіп Желаяқ сасады енді.

Желаяқ мас болып бір қалған жерде
Қу кемпір елге қарап қашады енді.

Бір күн, бір түн жөнелді кемпір қашып,
Желаяқты қалыпты қара басып.
Желаяқ бір күннен соң есін жиып,
Қарады төңірекке көзін ашып.

Қараса, қу кемпір жоқ, кетіп қалған,
Күн көтеріліп, сәскеге жетіп қалған.
Екі етегін беліне түріп алып,
Артынан, я Алла, деп бұ да салған.

Екі етегін түріп ап жүріп кетті,
Жүрген ізін кемпірдің көріп кетті,
Бір күн, бір түн алдына бұрын кеткен
Кемпірді дәл бесінде қуып жетті.

Бір уыс топырақты қолына алды,
Қасына қу кемпірдің жақын барды.
– Жеттің бе, шырағым, – деп жалт қараса,
Көзіне топырақты құя салды.

Кемпір қалды көзіне топырақ кіріп,
Желаяқ кетіп қалды зыр жүгіріп.
Желаяқ тап сол күні күн батпастан
Отырды демін алып елге келіп.

Сонда хан мұны көріп қайғыланды,
Үшке шейін қалған соң назаланды.
Таң атып, ертең сәске болғанында,
Тырбаңдап сорлы кемпір зорға келді.

Хан тағы жарлық қылды жұртын жиып,
Екі жұрт бір қыз үшін жанын қиып.
Жамбы атты, ру бөйгі жасаймын деп,
Бір қарағай тігіпті биік қылып.

Ол жерге тағы келді ел жиылып,
Құдайға бір қыз үшін көп сыйынып.
Қалтаға ат басындай алтын салып,
Қарағайдың басына қойды іліп.

Алтынды қарағайға асады енді,
Мергендер мылтықтарын басады енді,
Оқ тиіп, біреуіміз өлеміз деп,
Қорқақтар быт-шыт болып қашады енді.

Атады талай мерген мылтық алып,
Барады талайының көңілі қалып.
Үш жүз мерген жиыпты Шынтемір хан,
Тамам жұрт қарап тұрды көзін салып.

Барады аққу атқан оған таман,
– Мергендер, келмеді ме бұған шамаң?
Бәрің де түсіре алмай шаршадыңдар,
Кезекті енді атуға берші маған.

Атып болсаң, бәрің де былай тұрғын,
Сіздер шын өнерімді сынай тұрғын.
Жамбыны бір атқаннан мен түсірсем,
Ыза болып бәрің де жылай тұрғын.

Аққу атқан келеді мылтық алып,
Кезек берді, баршасы қарай қалып.

Көздеп тұрып, мылтықты басып еді,
Оғы кетті жамбыны жұлып алып.

Жаратқан барша жанды жаббар Алла,
Әрқашан жалғыздарға болған пана.
Жамбыны бүгін түсте атып еді,
Келесі күн түседі сол уағында.

Кешегі атқан жамбысы бүгін келді,
Барша жұрт мұны көріп қайран болды.
Бәйгіні төртке дейін алғаннан соң,
Сандалып Шынтемір хан қайғыланды.

Сонда елін Шынтемір хан жиып алды,
Ұлық, кішік бөріне ақыл салды,
Басындағы азғырып, ақыл айтқан
Қасына Орман дейтін биін алды.

– Би едің, өзің қазы, ақылың дана,
Қорқытты ғой, мені енді осы бала.
Отыз күндей тоқтаттым амалменен,
Бір ақылды тапсаңшы тағы жаңа.

Орман би сөз сөйледі сабыр қылып,
Сасқанын Шынтемірдің анық біліп;
– Баста күдер үзгізбей, берейін деп,
Несіне енді маған тұрсыз келіп?!

Падиша айрылыпсыз дана сөзден,
Осынша сасып тұрмын өзіңізден.
Беремін деп, қызыңызды уағда қылмай,
Неге ақыл сұрамадың бұрын бізден?

Айтайын бір ақылды енді сізге,
Бұл бала бәле болды енді бізге.
Күнікейді бір жаққа қашыралық,
Таппаған боп қаралық өзіміз де.

Қырық жігіт алып кетсін түнде барып,
Сандығымен арбаға салып алып.
Қайда кетіп қалғанын қайдан білсін,
Таппаған боп қаралық ертіп алып.

Хан сонда мына сөзді мақұл көрді,
Жиылып сарайдағы қызға келді.
Ұйықтап жатқан жерінде оятпастан
Күнікейді сандыққа салады енді.

Сандықтың тас бекітіп аузын жапты,
Сандықты әкеп, арбаға таңып жатты,
Қашқалы жатқанында Жертыңдаушы
Сол мезгілде есітіп, біліп қапты.

Тың тындаушы бұл саққұлақ бәрін білді,
Білгенсін жай отырып, өзі күлді.
Бұлардың істеп жатқан әрекетін,
Қасында жолдастардың баян қылды.

– Мынау ел бір әңгіме ойлап алды,
Арбаға жегіп, аттарын сайлап алды,
Күнікейді сандыққа салып болып,
Ол сандықты арбаға байлап алды.

Ер Дотан шыдамады мұны біліп,
Хан бұзған соң уәдесін құдай ұрып.

– Соғыс қылып, шаһарды қиратам, – деп,
Дотан тұра жөнелді атқа ұмтылып.

Ер Дотан қаһарланып ақырады,
Қасына жолдастарын шақырады.
Көзбайлаушы алдына жетіп келіп,
Неге қапа болды деп шарқ ұрады.

Ер Дотан тіл қатпады ашу қысып,
Жолдастың бәрі келді құстай ұшып.
– Көзін байлап, тал түсте ап келем, – деп,
Көзбайлаушы сөйлейді ымдай түсіп.

Барайын дұға оқып қашқындарға,
Өз-өзінен жалбырап сасқандарға.
Алтауымыз алты мыңдық адамдармыз,
Құтылмас, ұшып кетпей аспандарға.

Қашқындарға жетейін түнде барып,
Келейін сандығымен ұрлап алып.
Өздері онан ары кете берсін
Аттарына арбасын байлап алып.

Мұны айтып, Көзбайлаушы жолға түсті,
Не қылмас құдіретті құдай күшті.
Күнікейді түнде кеп, тауып алды,
Еш адам сезбей қалды мынау істі.

Көздерін дұғаменен байлап кетті,
Аттарын арба салған айдап кетті.
Күнікейден айырылып қара басып,
Сорлары байғұстардың қайнап кетті.

Пәлені қашқандарға салып келді,
Бір түнде түлей жерді шауып келді.
Түнде кетіп, тал түсте Көзбайлаушы
Өңгеріп Күнікейді алып келді.

Амалы Көзбайлаушы асады енді,
Келген соң тез аттанып қашады енді,
Үш күн, үш түн жүрген соң бір жерге
кеп,
Сандықтың аузын бұрап ашады енді.

Сандықтан қыз Күнікей тұра келді,
Батырды Дотан сынды көзі көрді.
Күнікей тұра келіп, тағзым қылды,
Құдай тілек бергенін енді білді.
Күнікейді мінгізіп Телқоңырға
Батырлар елге қарай желдей желді.

Жетеуі, я Алла, деп аяңдады,
Жүруден күндіз-түні аянбады.
Алты жыл дамыл алмай жүріп келді,
Бір жерде үш ай жатып аялдады.

Алтауы сол арада ақылдасты,
Айтқанын бір-бірінің мақұлдасты.
Кемпірге қандай қайла қыламыз деп,
Ойланып, енді бұлар жаман састы.

Енді тағы ол жерден бір жыл жүрді,
Құдай оңдап, еліне жақын келді.
Жалмауызға бір қайла қылыңыз деп,
Ер Дотан жолдастарын жібермеді.

۷

۸

Күнікей білмейді екен кемпір барын,
 Әбден ұғып, біледі соның бәрін.
 – Құдай қосқан қосағым, батыр Дотан,
 Болды ма енді менің айрыларым?!

Күнікей мұны айтып, қылады зар,
 Деуші едім құдай қосып, етемін жар,
 Жалмауызға қылатын қайла жоқ па?
 Әрқайсыңның мың кісілік өнерің бар.

Ер Дотан қайраттанды мына сөзге,
 Бізді де батыр дейді көрер көзге.
 Сізді беріп кемпірге қылғанымша,
 Өлелік ажал жетіп екеуіміз де.

Аққу атқан айтады Дотан ерге,
 Сіз-дағы, Күнікейжан, жылай берме!
 Жалмауыздың амалын мен табайын,
 Жетелік үш күншілік енді жерге.

Желаяқ сұлу екен жаннан асқан,
 Баршасы Желаяққа ақылдасқан.
 Желаяқты Күнікей деп алып барғыл,
 Бұл жерде пайда болмас босқа мұнан.

Баршасы осы сөзді мақұл көрді,
 Мергеннің бұл айтқанын ақыл көрді.
 Қылдан өріп, шаш қылып Желаяққа,
 Үстіне қыз киімін киіндірді.

Желаяқты Телқоңырға міндіреді,
 Ерлердің бұл ақылын кім біледі?

Мерген менен палуанды жолға қойып,
 Кемпірге Дотан, Желаяқ тік жүреді.

Кемпірге бұл екеуі келеді енді,
 Жалмауыз бұл екеуін көреді енді.
 Желаяқты Күнікей деп алып келіп,
 Қолына жалмауыздың береді енді.

Сөз сұрар сонда кемпір Дотан ерден,
 Кемпір тұра жүгірді келген жерден,
 – Шырағым, аман-есен келдің бе? – деп,
 Дотанға жақсы қызмет қыла берген.

Дотанның атын байлап түсіреді,
 Неше түрлі тағамдар пісіреді.
 Атын байлап, кіргізіп үңгіріне,
 Қыз болып, қу Желаяқ көріседі.

Отыр деп, төрге кемпір киіз салды,
 Қызым деп, Желаяқты қасына алды.
 – Шырағым, Күнікейжан, келдің бе? – деп,
 Бетінен Желаяқтың сүйіп алды.

Қап-қара болып қапты сүйген жері,
 – Күнікей, – дейді, – қалқам, отыр бері.
 – Істеген еңбегіңнің ақысы, – деп,
 Екі ат басы Дотанға алтын берді.

Ер Дотан кідірместен жүріп кетті,
 Жолдағы екі жолдасқа барып жетті.
 Жетті-ау деген уақытта Желаяқ та
 – Түзге шығам, ана, – деп тәжім етті.

Екеуі түзге таман аяңдады,
Сұм кемпір бір азырақ аялдады.
Желаяқ мұны көріп жүгіреді,
Кемпір де бір сұмдықты демде аңғарды.

Желаяқ келе жатыр құстай ұшып,
Жығылды қу жалмауыз жерді құшып.
Желаяқ құстай ұшып, аңқылдады,
Кемпір де Желаяққа жақындады.

Аз жүгірсе, жалмауыз жетпек болды,
Аузын ашып, жеткен соң жұтпақ
болды.

Жасырынып тұрған палуан
жалмауызды
Бір төбемен оны ұрып құртпақ болды.

Ол төбені көтере тұра келді,
Тұра сала тоқтамай желдей желді.
Бір төбені жұлып ап, тағы да ұрды,
Жығылмастан төбені ап жөнелді.

Төбені жығылмастан ап жөнелді,
Онан өтіп, мергенге қарсы келді.
Маңдайында табақтай жалғыз көзді
Аққу атқан оқ атып бір жіберді.

Оқ келіп, жалғыз көзден тура тиді,
Кемпірдің тыпырлатып жанын қиды.
Тостағандай оғы бар мылтығының,
Көзінің шарасына бір-ақ сыйды.

Жалмауыз шошқаға ұқсап шыңғырады,
Желаяқ жолға түсіп дыңғырады.

Қазірет құзыр жар болған ер Дотанға,
Болмаса, мұндай істі кім қылады?!

Ер Дотан екеуіне келді шауып,
Жалмауыз өліп қалды қаза тауып.
Күнікей мен жолдастарын ертіп келіп,
Қазынасын жалмауыздың алды тауып.

Жеті сарай толы екен алтын-күміс,
Он төрт жылдық бұл өзі болды жұмыс.
Кемпірдің қазынасын тамаша қып,
Сол жерде үш күн жатып алды тыныс.

Үш күн жатып еліне жүрмек болды,
Аман болса, ел-жұртын көрмек
болды.

Аллаға шүкір қылды бишаралар,
Жалмауызды өлтіріп, көңілі толды.

Әлқисса, Құбақан байдың Дотанды
сағынып, әрқашан Алла тағалаға мінә-
жат қылып айтқан ғазалы:

Құдірет Алла жаратқан,
Тілегімді берсеңші.
Дотанымды аман келтіріп,
Көзімнің жасын көрсеңші.
Беріп едің, құдая,
Тілегімді жасымнан.
Дотаным менің келмеді,
Ұшатұғын бола ма,
Дәулет құсым басымнан?
Кешіре көр, құдая,
Күнәм менің көп еді
Басымдағы шашымнан.

Перзент, дәулет мол бердің,
 Өз құрбымнан асырып.
 Ертелі-кеш жылаймын
 Әулиелер әруағы
 Қабырына бас ұрып.
 Рақыматлық, я Алла,
 Тілегімді беріп ең.
 Неліктен мені зар қылдың?
 Қолымнан құсым қашырып.
 Үйдегі отыз тоғызы
 Бір Дотандай болмайды,
 Толып жатқан көп жаман,
 Қолынан түк келмейді.
 Бөріне басшы сол еді,
 Бір дұспан келсе ауылға,
 Мұндағы отыз тоғыздың
 Біреуін көзге ілмейді.
 Құбақанбай зарланып,
 Күндіз-түні жылауда.
 Ашыла ойнап, күлмейді,
 Берсеңші, Алла, тілегім,
 Дотанымды аман келтіріп.
 Құтылар ма екен, құдая,
 Алдындағы дұшпаны –
 Жалмауызды өлтіріп,
 Жаратқан патша құдая.
 Көзімнің жасы көл болды,
 Жалмауыз деген көп дұшпан
 Алдына асқар бел болды.
 Балаларым ер жетіп,
 Ел көрем бе деп едім.
 Ойлаған ойым баршасы
 Ағып кеткен сел болды.
 Жаратқан жаббар құдая,

Берсеңші Дотан баламды.
 Келер уақыты болды деп,
 Күндіз-түні зарланып,
 Көңілім менің алаң-ды.
 Дотаным менің келмесе,
 Үйімді келіп көрмесе,
 Тілегім құдай бермесе,
 Көрген де күнім қараң-ды.

Құбақан бай осылай деп жүрді жылап,
 Құдайдан күні-түні мәдет сұрап.
 Шешесі ер Дотанның о да бірге,
 Көл қып жүр көзінің жасын күнде бұлап.

Анасы ер Дотанның көп еңірейді,
 – Келе ме, жалғыз ұлым? – деп еңірейді.
 – Сегіз қатынның ұл-қызы бәрі түгел,
 Мен-ақ қу бас болдым ба? – деп еңірейді.

Сол кезде көреді олар алдағы елді,
 – Сүйіншіге біреуің барғын, – дейді,
 Дотан ер: – Елге енді жақындадың,
 Сүйінші ата-анадан алғын, – дейді.

Мергенді сүйіншіге жібереді,
 Атына қамшы басып жөнеледі.
 Сәлдесін Құбақанның жұлып алып,
 – Балаң келді, сүйінші бергін, – деді.

Мергенге үш тоғыз бен шапан жапты,
 Бәрі шулап, алдынан қатар шапты,
 Дотанды көргеннен соң ата-анасы,
 Ағытқан қойдай болып жамырапты.

Көрісті атасымен, анасымен,
Асқар таудай басында панасымен.
Шешелермен көрісіп кезек-кезек,
Көрісті отыз тоғыз ағасымен.

Амандасып, сағынған көрді елді,
Көп сыйлап, жолдастарын мейман қылды.
Күнікейді ата-анасы құрмет етіп,
Алтынды ақ ордаға алып келді.

Құбақан бесеуіне бес қыз берді,
Бала қылып алады өңкей ерді.
Жамағат оқығаның ғайып етпе,
Сөз қылдым Дотан сынды кемеңгерді.

Күнікей келін болды Құбақанға,
Күллі жұрт көркін көріп, қалды таңға.
– Қыз тауып, ағаларыңды үйлендір, – деп,
Сөз айтты, Құбақан бай ер Дотанға.

Сонда Дотан бұл сөзді мақұл көрді,
Атасының айтқанын ақыл көрді.
Ағаларға қызды сай табамын деп,
Отыз тоғыз ағасын ертіп жүрді.

Бесеуін аға қылып, малға қойды,
Қырық күндей шаттанып қылды тойды.
Ер басына бір қоржын алтын алып,
Баршасы ел іздеуге қозғады ойды.

Баршасы қолына алды қару-жарақ,
Жүреді Дотан ерді мыңға балап.
– Айлық жерде, құбылада ел бар, – дейді,
Бармаққа соған қарай қылды талап.

Отыз тоғыз ағасы Дотанға ерді,
Көрмекке ниет қылды шалғай жерді.
– Бір құдай бақтарыңды өзі ашсын, – деп,
Құбақан балаларға бата берді.

Бәрінің де мінгені өңкей тұлпар,
Келеді қыз алмаққа болып іңкәр.
Бар құдай ер Дотанға мәдет берсін,
Қасында жолдасының бәрі дімкер.

Құбақанбай жіберді бар баласын,
Балалар жақсы көрер өз анасын.
Мінгені өңкей тұлпар тынбай жүріп,
Көреді он бес күнде ел қарасын.

Ұқсайды жүрістері соққан желге,
Дотанды санар бәрі асқар белге.
Ел іздеген батырлар алыс жерден
Кез келді қырық мың үйлік аз ғана елге.

Бір байға мейман болып, келіп қонды,
Сұрайды кімсіздер деп енді жөнді,
Мән-жайын бастан-аяқ батыр Дотан,
Сұраған ол адамға айтып көрді.

Бұларға мейман қылып, мал сояды,
Алдына екеуара ас қояды.
Құп сыйлап, жақсы қызмет көрсеткен соң,
Қырық жігіт разы боп тояды.

Тамаққа тойғаннан соң жатып қалды,
Шаршап келді, ұйқыға батып қалды.
Таң сарғайған уақытта біреу келді,
– Тұр, атқа мініңдер, – деп айғай салды.

Сонда бұлар оянды көзін ашып,
 Қараса, елі жатыр асып-сасып.
 Айқай салып шулаған жұртты көріп,
 Отырды қайран қалып, таңырқасып.
 Таң асып, шу деп тұрған өңкей тұлпар
 Дүбірге шыдамайды шамырқасып.

Еркек қалмай тәмәм жұрт мінді атқа,
 Тауды бойлап жөнелді биік шатқа.
 – Я, Алла, – деп, ер Дотан тұра келді,
 Шулаған таңырқасып дүйім жұртқа.

Ер Дотан тұрғын деді ағаларға,
 – Біреуің мына елге бар хабар ала,
 Ел-жұрты сонша қатты шуласып жүр,
 Неліктен душар болған дабыраға?

Ағасының біреуі барып келді,
 Барып елден хабарды алып келді.
 Қыз аламын деп келген жазған байғұс
 Қатты кейіп, ол өзі налып келді.

Ағасынан ер Дотан сұрады,
 – Неге қатты кейідің? – деп сұрады.
 – Әдейі іздеп келіп, тапқан елді
 Жау шауып алады ғой, – деп жылады.

Ағасы жылап келіп кеп айтады,
 Уайым өз басы үшін жеп айтады,
 – Жау шапса, мынау жатқан елді шабар,
 Біздің немізді алады? – деп айтады.

Аттарын шалдырады отқа қойып,
 Тамақтанып алды олар әбден тойып.

Түс қайтып, ұлы бесін болған шақта
 Жау жеңіпті елді тым қырып, жойып.

Бесінде жеңілдік деп хабар келді.
 Елді үркітіп қууға хабар берді.
 Батыр Дотан мініп ап Қаракөкке,
 Ертті қашып келген тәмәм елді.

Батыр Дотан бұл елден сөз сұрады,
 Мәні-жайын білуге тез сұрады,
 – Қандай жұрт дұшпандарың, баян қылшы,
 Білейін мәні-жайын, – деп сұрады.

Дотанға сұраған соң айтады сөз,
 Қырық мың үй,
 Қырықбоз деген ел едік біз.
 Уәлихан дейтұғын датқамыз бар,
 Айталық бастан-аяқ есітіңіз.

– Қалмақтан Қалдан деген хан шығыпты,
 Көп жанды қырып, жойып жерге тықты,
 Әр жердегі қазақтың бәрін жеңіп,
 Аттанып бөлек жатқан бізге кепті.

Аттанып жүз мың әскер бізге келген,
 Қиратты біздің елді келген жерден,
 Қалмақтың әскері көп, қаруы сай,
 Ешкім қарсы шыға алмады біздің елден.

Бір шетін еліміздің шауып жатыр,
 Олжаны біздің елден тауып жатыр,
 Оң мың үйді сыпырып, малын алып,
 Қолға түскен еркекті қырып жатыр.

Біздің ел сол қалмақтан өлмек болды,
 Қайтадан тағы олар келмек болды.
 – Жарақсыз, бекер жатқан ел екен, – деп,
 Олжалап еріккенде алмақ болды.

Бұл сөзді тыңдап тұрды Дотан батыр,
 – Қалмақтан жеңіліпсіз болып ғапіл*,
 Қалмақ алып, ешқайда құтыла алмас,
 Айтайын, мүсәпірлер, мен бір ақыл.

Қалмақтан шошыныпсың есің кетіп,
 Бастарыңа тұр екен зауал жетіп.
 Үш мың кісі тауып бер маған бүгін,
 Қалмақ малды сіңіргес алып кетіп.

– Үш мың ер маған тауып бергін, – дейді,
 – Қазір менің артымнан ергін, – дейді.
 – Аллаға тәуекел деп, мен барайын,
 Сіздер менің ерлігім көргін, – дейді.

Мынау ел Дотан сөзін мақұл көрді,
 Құдай айдап келіпті мұндай ерді.
 Ел жиылып, кеңесіп ары-бері,
 Қолына үш мың кісі жиып берді.

Көрсетпек болды Дотан бір қайратты,
 Қаракөк мініп алды тұлпар атты.
 – Я, Алла, құзыр бабам, мәдет қыл, деп,
 Ер Дотан көп қалмақты қуып кетті.

Бас болып батыр Дотан өзі барды,
 Жолдас қып мың кісіні қасына алды.
 Жер қайысып бара жатқан көп қалмақпен
 Ер Дотан озып барып, соғыс салды.

– Я, Алла, – деп ер Дотан
 Қалмаққа жалғыз барады.
 Батыр Дотан қалмаққа
 Қырғынды қатты салады.
 Айдаған малы қалмақтың
 Далада бекер қалады.
 Артындағы үш мың ер
 Малды жиып алады.
 Бас-басымен қайғы қып,
 Батыр Дотан қалмақты
 Айдап кетіп барады.
 Қойға шапқан қасқырдай,
 Кез келгенін қалмақтың
 Шайнап кетіп барады.
 Кейде садақ тартады,
 Кейде мылтық атады,
 Кейде қылыш шабады,
 Қырылғаны қалмақтың
 Қойдай жосып жатады.
 Қасындағы жолдастар
 Қызыққа әбден батады.
 Басында құдай батырды
 Жау үшін арнап туғызған,
 Бір күн, бір түн соғысып,
 Қалмақтың қолын қашырып,
 Қанмен бетін жуғызған.
 «Қашқан жауға қатын ер»,
 Қалмақтың сесі қайтқан соң,
 Қасындағы қазаққа
 Найзалатып қуғызған.
 Жолдастар қызық көрсін деп,
 Айдап жүріп қалмақты
 Шапқан шөптей қырғызған.

Жар болып Алла Дотанға,
 Қалмақты жаман қырады.
 Үш күн, үш түн қуалап,
 Атының басын бұрады.
 Тірі қалған қалмақтың
 Үсті-басы жаралы,
 Сағы жаман сынады.
 Атының басын бұрған соң,
 Айғай салып ер Дотан
 Өз әскерін жияды.
 Қалмақты қырып, қашырып,
 Тірісін таудан асырып,
 Өлігін атқа бастырып,
 Қалмақты жаман састырып,
 Көңілдері тынады.

Қазақтар енді қайтып, жиды малды,
 Дотанның ерлігіне қайран қалды.
 Бір тауға қашып кіріп қалған екен
 Екі жүздей қалмақты ұстап алды.

Қалмақты үш күн, үш түн қиратты,
 Сол күнде қырық мыңдайын қырып сапты.
 Жаралысы, сауы бар, төрт жүздейін
 Тірі жүрген жерінен тауып апты.

Ер Дотан елге қайтты малды айдап,
 Дұшпаннан төрт жүз аса кісі сайлап,
 Құзыр шалған бір ердің арқасымен
 Келеді елдеріне күліп, ойнап.

Кеткен малды түп-түгел айдап келді,
 Қуантты жесір-жебір болған елді.
 Әрқайсысы өз малын танып алып,
 Қуаныш елі-жұрты бек шат болды.

Уәлихан ер Дотанға өзі келді,
 Алдына қызмет қылып, аттай желді.
 Өзінің барша жұртын жиып алып,
 Уәлихан еліменен кеңес қылды.

– Бұл жігіт құдай айдап келген екен,
 Жылаған көздің жасын көрген екен,
 Ұнатсаң, хан қылыңдар мұны, жұртым,
 Құдайым бір асылды берген екен.

Ал сонда қабыл көрді жұрттың бәрі,
 Айтқаны Уәлиханның болды дәрі.
 Қариялар билерімен бата қылып,
 Дотанды хан көтерді баршалары.

Хан болып батыр Дотан төрге отырды,
 Ағалары қасында бірге отырды.
 Хан болған ер Дотанның құрметіне
 Әрқайсысына әкеліп, бір қыз берді.

Хан болып батыр Дотан үкім қылды,
 Патша құдай мұратқа жеткізді енді.
 Бөнде болған қалмақтан төрт жүз кісі,
 Хан айдатып, алдына алдырды енді.

Төрт кісіні еліне қайтсын дейді,
 Қалданға бізден сәлем айтсын дейді.
 – Мекенім Сарғуанда, атым – Дотан,
 Сол жерден керек болсам тапсын, –
 дейді.

Хан болып Дотан сонда үш ай тұрды,
 Ағалары бірқатар қызық көрді.
 Әммесіне сол елден қыз ап беріп,
 Хан Дотан өз еліне кетпек болды.

Хан болып, батыр Дотан үш ай жатты,
Көрсетті халайыққа ғаделетті,
Өз ауылына қайтпаққа батыр Дотан
Жұртын жиып, сұрады рұқсатты.

Сонда жұрт жауап берді Дотан ерге,
– Қайда кетсең ала кет, енді бірге,
Әр уақыт дұшпан келсе қор болғанша,
Біз де өлейік, сіз барып өлген жерге.

– Олай десең, ал көшіп жүргін, – дейді,
Көшіп жүріп, көп қызық көргін, – дейді.
Жүз мың үй сиятуғын қонысым бар,
Артымнан іле жортып, ергін дейді.

Ел сонда көшті дейді мақұл көріп,
Қырық мың үй бір Дотанның соңына
еріп.

Ұлан Тобыл дейтуғын жерге қонды,
Бір ай жарым арада көшіп келіп.

Сарғуанның аяғы Ұлан Тобыл,
Сол жерге келіп қонды көшкен ауыл.
Маңайына дұшпан, жау жолатпастан,
Дотан хан болып тұрды бірнеше жыл.

Патша құдай Дотанға берген нәсіп,
Ағалары сөйлейді желдей есіп,

Әрқайсысы бір-бір қызды таңдап алып,
Атасына келеді елдей көшіп.

Хан Дотан той қылады ат шаптырып,
Тойына қырық мың үй ел шақырып.
Алдына хан Дотанның ұлық-кішік,
Әммесі қызмет қылды тіке тұрып.

Той қылып, Құбақан бай пікір қылды,
Төрт жүз елу қасына отау қонды.
Жалғыз үйі Құбақанның көп ел болып,
Құдайға мың мәртебе шүкір қылды.

Той тарқап, жұрттың бәрі қайтып кетті,
Хан Дотан қылды жұртқа ғаділетті.
Қара қылды қақ жарған ғаділ болып,
Сөйтіп жүріп мұратқа бәрі жетті.

Өзінің бектерінің балалары,
Құбақанның қыздарын олар алды.
Мұратқа ол адамдар сөйтіп жетті,
Ақыры олар-дағы дүние салды.

Басында ертегі еді мұның өзі,
Осындай қып біреудің айтқан сөзі.
Қисса қып, шығаруға лайық көріп,
Жүсіпбектің бұл бір салған ізі.

Құбызұл

Көк Еділдің бойында
 Уәли деген хан болған.
 Батыр болған, бай болған,
 Төрт түлігі сай болған.
 Ойлағаны намыс пен
 Қарал, жедел, ар болған.
 Ықпалы жүрген күнінде
 Бақыты асып, өрлеген,
 Дұшпандасқан жауына
 Ешбір ерік бермеген.
 Тентек пенен телісін
 Жүргізбей қияс* жөндеген.
 Бақытты тұрмыс күнінде
 Маңына жан келмеген.
 Егер келсе дұспан – шет,
 Ешбір ерік бермеген.
 Ықпалы жүрген күнінде
 Малы менен бағы сай,
 Тәрбиесі тағы сай,
 Патша еді халыққа,
 Төресі ғәділ, сөзі жай.
 Малы менен бағы тең,
 Тәрбиесі тағы тең.

Шеттен дұшпан көз салса,
 Әскер, құрал – бәрі тең.
 Сөйтіп жүрген Уәли
 Тап жетпіске жас жетті.
 Жастағы дәуір – бақ кетті.
 Баласы жоқ, қу бас хан,
 Жайылып жұртқа ат кетті.
 Үлкендікке шаталды*,
 Кәрілікке маталды.
 Бақыты кеткен күнінде,
 Қартая келген шағында,
 Бегі ханға келмеді,
 Алдияр айтып ханына
 Олар сәлем бермеді,
 Әңгіме айтса Уәли,
 Олар қабыл көрмеді.
 Хан екен деп Уәли,
 Алдына ешкім барған жоқ.
 Уәлиді адам деп,
 Ешкім есіне алған жоқ.
 Қайғы менен көрді тарлықты,
 Енді күні зарлықты.
 Елемеді еш адам

Мінген тахыт*, хандықты.
 Биден көрді қорлықты,
 Әкімнен көрді зорлықты.
 Алдына ешкім келмейді,
 Хан деп сәлем бермейді.
 Осындай көрген қорлықтан
 Уәли өксіп, еңіреді.
 Енді ісі оңбады,
 Малында ерік болмады.
 Ықпалы қайтқан Уәлиді
 Осы бір жайлар қорлады.
 Уәли бір ой ойлады,
 Ойламасқа болмады,
 Хан ойламай неғылсын,
 Қартайған күнде оңбады.
 Бүйтіп тірі жүргенше,
 Дүние жиып нетейін?
 Дүние, бақыт, малымның
 Баршасын талақ етейін.
 Бір баланың зары үшін
 Қаңғырумен өтейін,
 Бір баланың қайғысы
 Басымнан қайғы төкті ғой.
 Дүниеден күдер үзейін,
 Кешікпейін, жүрейін,
 Пірлерден тілек тілейін.
 Темір аса қолға алып,
 Темір кебіс киейін.
 Бақырлық, міскін* жолымен
 Дүние кезіп көрейін.
 Мен хан едім демейін,

Енді қалған өмірді
 Талайымнан көрейін.
 Жердің жүзін кезейін,
 Бақ пен малдан безейін,
 Хандық, байлық күнімді
 Қайыршыға теңейін.
 Қайғыменен қамығып,
 Қаңғырумен қамығып,
 Қаңғырумен өтейін.
 Ықпалым жүрген күнімде
 Қайырлы хан мен болдым,
 Бақ, дәулетке кең болдым,
 Әскерді оймен жүргізіп,
 Қайыспас берен* ер болдым,
 Бір баланың жоғынан
 Қартайған күнде кем болдым.
 Тапталған, тақыр, мысалы,
 Бейне қара жер болдым.

Тарлық көрген Уәли
 Бір қылықты бастады,
 Дүние, мал, шаһарды
 Талақ* етіп тастады,
 Үлкейе келген шағында
 Бір бала – ханның тілегі,
 Қайғы, құса үдеді,
 Дүниеден күдер үзеді.
 Темір асар қолға алып,
 Темірден кебіс киеді.
 Талақ етіп елінен,
 Қоныс еткен жерінен,

Енді Уәли жүреді.
 Ел билеген хандардың
 Кеміген күні жүрегі.
 Дүние жүзін кезіпті,
 Әулие қоймай қыдырып.
 Халқынан солай безіпті.
 Ел билеген ер еді,
 Ақырында Уәли хан
 Осындай тарлық көріпті.
 Әулие қоймай тарығып,
 Бір бала үшін зарығып,
 Жүдеді патша жабығып,
 Қаңғырып кезіп жүрсе де,
 Еш дегені болған жоқ,
 Талабы ханның оңған жоқ,
 Бармаған жері қалған жоқ.
 Қаңғырумен жүреді,
 Есі дұрыс Уәли,
 Тек ақылдан танған жоқ.
 Тоғыз айдай қыдырған,
 Уәлиге сыйынған,
 Маңдайдан тері шұбырған.
 Хан еді ол саналы,
 Пірлерден себеп болмады,
 Еш ишарат қонбады.
 Іші оттай жанады,
 Қайғыға қайғы ұласып,
 Аяққа киген кебістің
 Теңгедейі қалады,
 Қолға алған асаның
 Тебендейі қалады.

Бар киімі жыртылған,
 Уәли қайтып барады.
 Еш ишарат көрген жоқ,
 Тілегін пірлер берген жоқ,
 Таңдайы қатып, арықтап,
 Тек жаны бар, өлген жоқ.
 Енді қайтты еліне,
 Көк Еділдің өріне,
 Туып-өскен жеріне.
 Тап он айдың жүзінде
 Қайта келді Уәли
 Ұлы өзен жеріне.
 Ұлы Жемді жағалап,
 Жердің жүзін аралап,
 Шетірлінің* бойына
 Патша келді шамалап.
 Жүдеп келген Уәли
 Үш күн жатты паналап.
 Оңғара ма құдай деп,
 Оң ойлаған талапты.
 Үш күн жатып қарапты,
 Үш күн жатып тынығып,
 Маңындағы халықтан
 Сұрап ішті тамақты.
 Шетірлі бойын жағалап,
 Тау мен тасты аралап,
 Шетірліде қара су
 Қасына келді шамалап.
 Көңілінде бір ой бар,
 Соны іздеп қарамақ.
 Шетірлінің бойында,

Баба Түкті әулие
 Жүреді көңіл ойында.
 Қара судан су ішіп,
 Шөлдегені қанады,
 Жан-жаққа көзін салады.
 Шырақ жанған зиратты
 Уәли хан табады.

Уа, Баба Түкті піріміз,
 Басыңа келдім мен деді,
 Издегенім сен деді,
 Халыққа патша мен едім,
 Бүгінде болдым кем деді.
 Ақ сұңқар құс қыран ем,
 Қартая келген күнімде
 Көкірек қайғы, шер деді.
 Жасым жеткен шағымда
 Менсінбеді би деді,
 Елемеді ер деді,
 Ақырында қорлады,
 Ел тізгінін бермеді.
 Қиялы бүркіт қыран ем,
 Қартайып болдым кем деді.
 Ықпалым тұрған күнімде
 Ғәділ патша болғанмын,
 Халқыма қорған болғанмын,
 Қатарымнан озғанмын,
 Қырымға қолым созғанмын.
 Бақытым тұрған шағында
 Талай жерге барғанмын,
 Талай жауды алғанмын,

Дұшпанға бүлік салғанмын.
 Ғәділшілік хандықпен
 Халқымды баққан заңармын*.
 Сол күнімнен айырылып,
 Ақырында сандалдым,
 Жердің жүзін айналдым,
 Басыңа келіп зарландым.
 Тап жетпіске жас жетті,
 Қартайғанда бақ кетті,
 Астыма мінген тақ кетті.
 Патшамын мен тарыққан,
 Қайғы шегіп зарыққан,
 Жердің жүзін айналып,
 Келдім қаңғып алыстан.
 Мұңымды айтып зарығып,
 Басыңа келдім сондықтан.
 Қартайған күнде шаталдым,
 Мұндай күнге маталдым,
 Орта ноғайлы еліме
 Қартайған қу бас атандым.
 Басыңа келіп жыладым,
 Сізден тілек сұрадым.
 Бұрын патша болсам да,
 Бүгінде міне сияғым.
 Өле кетсем артымда
 Қалмас болды тұяғым.
 Неғылсаң да өзің біл,
 Бір перзентті сұрадым.
 Орта ноғайлы елінде
 Мазасыз болды құлағым.
 Баба Түкті пір едің,

Басыңда тілек тіледім,
 Бір баланың жоғынан
 Суыды менің жүрегім.
 Соны айтты да Уәли
 Қатып келген қабағы,
 Шаршап келген бишара
 Қалғып кетіп барады.

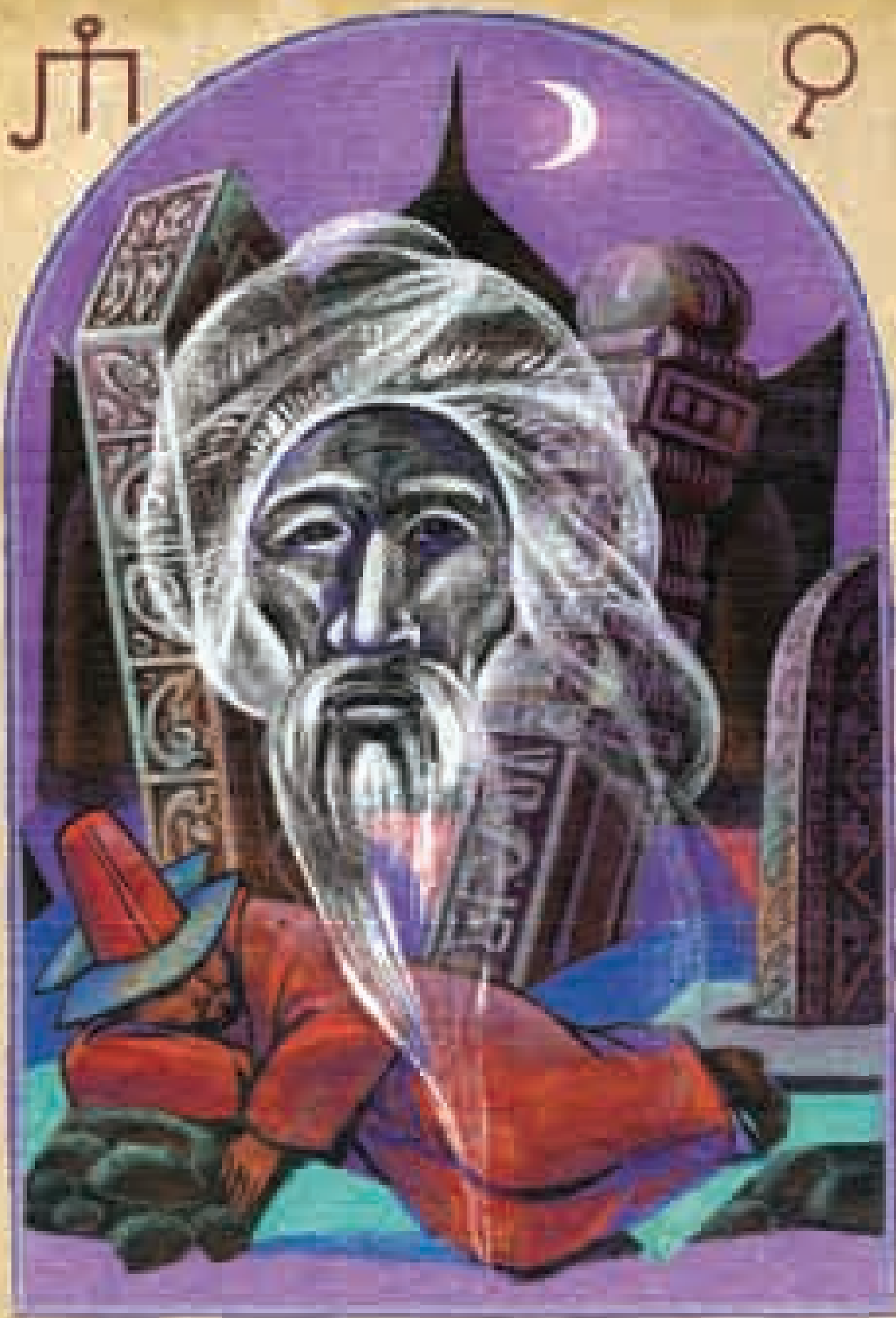
Көзі ілініп ұйқыға
 Қабақтарын жабады.
 Ұйықтап кеткен кезінде
 Аса таяқ қолында,
 Ақ шамалы қарт адам
 Түсінде аян беріпті.
 Жетпіске келген пақырдың
 Көзінің жасын көріпті,

– Уәли хан сен едің,
 Баба Түкті мен едім,
 Көзіңнің жасын көремін.
 Тарығып келген азамат
 Тілегіңді беремін.
 Жылап келген пақырым,
 Сізге тисін себебім,
 Бақыттың бар күнінде
 Ел билеген ер едің,
 Ел намысын бермеген
 Білікті ханның өзі едің.
 Зарығып келген пақырым
 Тілегіңді берейін,
 Көзіңнің жасын көрейін,

Уәли, сені жебейін,
 Перзент болса керегің,
 Қолыңды жай, бата берейін.
 Бақытты жас күнінде
 Қорғаны едің халықтың,
 Шыңнан әскер жүргізіп
 Талай жаумен алыстың.
 Дұшпандасқан жаулардың
 Талайын таптап, жаныштың.
 Ықпалың қайтқан уақытта
 Басыма келіп зарықтың.
 Қайғыңды патша жой деді,
 Қайғысынан аршылсын
 Қамыққан қайғы ой деді.
 Бір перзентті беремін,
 Дүние малын сой деді.
 Садақа етіп барған соң,
 Кешікпей той қыл деді.
 Тарығып көрген жалғыздың
 Құбығұл атын қой деді.
 Мерекеңе балаңа
 Ұлы жиын той болсын,
 Бұл тойыңа сойғаның
 Ту бие мен қой болсын.
 Ұзақ өмір, ұзақ күн
 Балаңның жасы мол болсын,
 Ықылас батам шын болсын.
 Қайтпас жүрек қайратты ер
 Бір құдайға құл болсын.
 Алтыннан түбек ойылсын,
 Уәли, қайғың жойылсын.

𐌲𐌿

𐌷

Алтыннан түбек ойылып,
Күмістен шүмек қойылсын.
Менің берген бұл батам,
Сізге қабыл болынсын.

Сөйдеп қолын жаяды,
Бір батасын қағады.
Уәли сонда оянып,
Төңірекке қарады.
Тұра келсе, ешкім жоқ,
Мұнысы қалай болды деп,
Көңіліне алады.
Жүгіріп кетіп барады.
Сүйегі бекіп, тыңайып,
Тимеді жерге аяғы.
Көңілінде құса, қасірет
Кеткенге ұқсап баяғы.
Шынықпай сүйек нағылсын?
Шын ишарат көріпті.
Көңілі өсіп, желікті,
Көңілі өспей не қылсын?
Ақ шалмалы бір адам
Ақ батасын беріпті.
Бір батасын береді,
Қуаныш еткен жер еді.
Зарығып келген бұл қартқа
Бабаның тиген себебі.
Шыққан жері Жем еді,
Шыныққаны емес пе,
Көк Еділдің бойына
Екі күнде келеді.

Жәрдем беріп нашарға
Пірдің тиді себебі.
Өзінің мекен жеріне,
Орта ноғайлы еліне
Екі күнде келеді.
Елі, жұртын жияды,
Адамның басын құрады,
Садақа түске қылады.
Пақыр менен міскінге
Садақасын береді,
Қожа менен молла, ишан*
Олжалы болған жері еді.
Келгендерден бата алып,
Сол зарыққан Уәли
Көңілі тынды деп еді...
Қаныша тоқал – жас қатын
Бір күнде, бірде жеріді,
Табылмай жерік тамағы
Зарығып ұзақ жүреді,
Қызығына шыдамай,
Қыдырып жүрген шағында
Көкше таудан алмас тас
Бұл әйелге табылды,
Назары ауып сол тасты
Ауызға алып шайнайды,
Тастан тісі таймайды.
Қуаныш кіріп көңілі
Ажарланып жайнайды.
Ажары кіріп желікті,
Күннен күнге тыңайып,
Жүдеген әйел серікті.

Жеті мүше бәрі де
Жазылып тәні еріпті...

Тоғыз ай, он күн болғанда
Ұл перзентті табады.
Дүниеге бала келген соң,
Тілегін құдай берген соң,
Айғыр сойып ақыртты,
Бура сойып бақыртты,
Қол астын қоймай шақыртты.
Той ететін ой болды,
Хан тойына сойғаны
Ат, айғыр, түйе, қой болды.
Хан тойына шақыртып,
Дүйім халық ел келді.
Бай менен бек тең келді.
Тұлпар мініп, ту алған,
Жау дегенде қуанған,
Қайтпас берен шыныққан
Ер де келді ол тойға.
Асыл киім киінген,
Тойға құмар бұрыннан,
Жүйрік мініп ұрынған,
Той дегенде қызынған,
Сері де келді ол тойға.
Қызық тойға келмеген,
Мереке, қызық көрмеген
Кіл мүсәпір пақырлар.
Кем де келді ол тойға
Көптігін азға білдірген,
Күш қылып, елді бүлдірген,

Зорлық қылған аздарға
Көп те келді ол тойға.
Үкімін жұртқа жүргізген,
Ел бастаған би менен
Бек те келді ол тойға.
Қол астынан сыртқары
Шет те келді ол тойға.
Батыр менен жиынға
Паң* да келді ол тойға.
Қарашасы қасында
Хан да келді ол тойға.
Дүние, дәулет айдаған
Бай да келді ол тойға.
Самайынан бит аққан
Таз да келді ол тойға.
Буындары дірілдеп,
Көзінің алды іріңдеп,
Шал да келді ол тойға.
Ақ шалмасы басында,
Шәкірттері қасында,
Молла да келді ол тойға.
Бағымдары соңында,
Табиб* кітап қолында,
Қожа да келді ол тойға.
Сөлделері қазандай
Мал табады амалды-ай,
Аузын ашып арандай,
Атын қойып, мал табу,
Оқысып тамам намазды-ай.
Мүләйімсіп, мүлгісіп,
Табатұғын мал үшін

Салып отыр азанды-ай.
 Киім киіп, қырынған,
 Мінген аты ұрынған,
 Тойға құмар бұрыннан
 Жас та келді ол тойға.
 Кілең қайғы серілер
 Бас та келді ол тойға.
 Кер маралдай керіліп,
 Басуына ерініп,
 Той дегенде серігіп,
 Сауырдан шашбау төгіліп,
 Қос шашбауын тебініп,
 Хор қызындай көрініп,
 Құмырсқадай белі бар,
 Қас сүрмелі көзі бар,
 Сұлу, сымбат жүзі бар,
 Қылаң-кердей* қылаңдап,
 Ақ қайраңдай сылаңдап,
 Нәзік белі бұраңдап,
 Қыз да келді ол тойға.
 Орай жібек салынған,
 Беті қызыл жалыннан,
 Ару жандар неғылған,
 Өзілдесе құрбысы
 Көріскенше сағынған.
 Балдан тәтті сөзі бар,
 Қас* сүрмелі көзі бар.
 Мысалы, самал секілді,
 Әдемі сөз лебі бар,
 Көрген асық болатын,
 Көрсө көзі тоятын,

Өзілдесіп сөйлесе,
 Арман кетіп көңілден,
 Қайғысын мүлде жоятын
 Келіншек те келді ол тойға.
 Шекелері тоқпақтай,
 Жауырыны қақпақтай
 Ұл да келді ол тойға.
 Өзімдікі заман деп,
 Кім таласар маған деп,
 Өзінен бөтен өзгені
 Бәрі менен жаман деп,
 Өзгеден артық көңілім,
 Жолдасым жақсы жаран деп,
 Бай мен ханның баласы –
 Мырза да келді ол тойға.
 Еркіменен жүрмеген,
 Кеңшілікті білмеген
 Құл да келді ол тойға.
 Иықтан қабы түспеген,
 Қызметін істеген,
 Дәмді тамақ ішпеген
 Күң де келді ол тойға.
 Біліктіден сөз алған,
 Ақыл сұрап, жол алған
 Шешен де келді ол тойға.
 Ел бастаған білімді
 Көсем де келді ол тойға.
 Той көрмесе еріккен,
 Тойды көрсө желіккен
 Есер де келді ол тойға.
 Сөзден шашу шашатын,

ॐ

॥

Халықтың көңілін ашатын,
 Қалмай келді ақындар,
 Тентек пенен сақилар*,
 Мүсәпір мен пақырлар,
 Және қалмай келіпті
 Сары қарын қатындар.
 Неше түрлі көп малды
 Хан тойына арнаған,
 Домбыра, қобыз шертіп,
 Бақсылар да қалмаған.
 Орта ноғайлы елінен
 Жан қалмады бармаған.
 Сүрініп кетіп, (көтек) деп,
 Бірін-бірі жетектеп,
 Бесікке салар кәдесін
 Әлдекім алып кетед деп,
 Күңкілдесіп өсектеп,
 Кемпір де келді ол тойға.
 Осындай қызық қылғызып,
 Халқын қоймай жиғызып,
 Ортадан балуан тұрғызып,
 Үйдің аузын ашады,
 Шелектеп алтын шашады,
 Халық олжаға батады.
 Тамам мерген жиылып,
 Алтын қабақ* атады.
 Алтын қабақ арттырды,
 Ат бәйгесін шаптырды,
 Риза етіп халықты
 Қуандырып, шат қылды.
 Сапырулы сары қымыз

Келген жанды мас қылды.
 Молда, қожа көп еді,
 Ат қоятын жер еді,
 Ат қоюға таласып,
 Қожа менен молданың
 Төбелесер жері еді.
 Ат қоюға таласты,
 Шарифаттың жолынан
 Енді молда адасты.
 Бір-біріне жол бермей,
 Асаменен сабасты,
 Құндақтағы баланың
 Тұс-тұсынан қамасты,
 Төбелесті салысты,
 Үй ішінде алысты,
 Асаменен ұрысып,
 Молдалар басын жарысты,
 Басының қаны ағысты.
 Уәли сұлтан ханына
 Айтысуға барысты.
 – Қожа, молдам сен едің,
 Қайырлы ханың мен едім.
 Дүние, малға таласып,
 Ақылыңнан адасып,
 Төбелескен нең еді?
 Қуанышты күнімде
 Бәріңді бірдей көремін,
 Сан жетпейтін малымды
 Қолымнан санап бөлемін,
 Шашуы үшін баламның
 Дүние, малды беремін,

Зарығып көрген бала үшін
 Дәулетімді жоямын,
 Тірі болса жалғызым
 Дүние, малға тоямын.
 Шашуымды алыңдар,
 Өзім атын қоямын.
 Хан тілегі болған жер,
 Қызығы үшін баланың
 Дүние, малды сойған жер,
 Пірі атап берген соң,
 Құбығұл атын қойған жер.
 Көп дәулетті бөліпті,
 Мүсәпір, пақыр, нашарлар,
 Жиып алып баршасын,
 Бірдей бөліп беріпті.
 Халықтан бата алады,
 Ел батасын қағады,
 Міскін, пақыр, нашарлар
 Байып кетіп барады.
 Бесікке салар жер болды,
 Бұл да таласар сөз болды,
 Әр атаның ұлынан
 Сансыз кемпір кез болды.
 Бесікке салар жолы да
 Үлкен талас сөз болды,
 Бұл да шатақ жер болды.
 Кемпірлер сонда таласты,
 Дүние үшін таласып,
 Кемпірлер жолдан адасты.
 Бірқатары қолға алды
 Жерден көсеу ағашты,

Көсеуменен сабасты,
 Бастарынан қан ақты.
 Төбелесті, салысты,
 Бір-біріне жабысты.
 Кең сарайдың ішінде
 Сансыз кемпір алысты.
 Опыр-топыр жығылып,
 Талайлары талышты.
 Амалы көп бір қатын,
 Өзі жесір тұл қатын,
 Амалы асқан сұм қатын,
 Айласы көп қу қатын,
 Төбелестің ішінде
 Сол балаға барыпты.
 Ұлықсат алып анадан
 Баланы сұрап алыпты,
 Сол бесікке салыпты.
 Дым бітпеген қу қатын
 Шала байып қалыпты,
 Мереке, тойын өткізіп,
 Көңілі патша тасқындай,
 Қуаныш өршіп аспандай,
 Шашаменен тарқасып,
 Олжаға халық мақтанды-ай.
 Перзенті Құбығұл
 Қырқынан шығып күледі.
 Қуанышқа толады
 Ата-ананың жүрегі,
 Көңілінде арман жоқ,
 Әке менен шешесі
 Перзентін сүйеді.

Дөңгелек жүзді көрікті,
 Бірге жасы келеді.
 Зарығып көрген Уәли
 Осындай қызық көріпті.
 Бала екіге келіпті,
 Қадырлы ханның баласын
 Халқы қалап, сүйіпті.
 Саяғына қарасаң,
 Құбығұл бала сүйікті.
 Үш пенен төртке келіпті,
 Ата менен анасы
 Ермек етіп, желікті.
 Көңілінде қайғы жоқ
 Қуаныш заман көріпті.
 Бес пен алты жасында
 Бала ойлады ақылды,
 Қанша ерке болса да,
 Тентек емес мақұл-ды.
 Қызығымен баланың,
 Ата менен анасы
 Мырзалығын асырды.
 Кем-кетік келсе үйіне
 Күнде берер шашуды.
 Қонақтан бойын тартпайды,
 Есігі күнде ашулы.
 Жетіге келген шағында
 Ат жақсысын мінеді,
 Сәнді киім киеді,
 Қабыл болып тілегі.
 Бір күндері Құбығұл
 Ұйықтап жатып түсінде

Бір сұлуды көріпті.
 Қасына ару келіпті,
 Келе сөйлей беріпті:
 – Хан баласы сен едің,
 Ханның қызы мен едім,
 Сен болдың менің керегім,
 Сен мұнда да, мен онда,
 Түсіңде аян беремін.
 Ғашық болдым, Құбығұл,
 Дидарласып, бас қосып,
 Бір қосылсам деп едім.
 Мен сендікпін, ей, батыр,
 Уәдемді беремін.
 Хан баласы сен дейді,
 Ханның қызы мен дейді,
 Ғашық болдым, Құбығұл,
 Ер болсаң іздеп кел дейді,
 Ғашық көңіл асығыс,
 Досым, іздеп кел дейді,
 Жеделсіз шіркін болмасаң,
 Қолыңның ұшын бер дейді,
 Сен сұңқар да, мен аққу
 Әуселімді көр дейді.
 Түсінен шошып оянып,
 Әкесіне келіпті,
 Көрген түске сеніпті,
 Құбығұл бала желікті,
 Түсін айта беріпті:
 – Әке, түсті шын көрдім,
 Ай мен күндей нұр көрдім,
 Оң қолыма ұстаған

Жасыл ала ту көрдім,
 Бүгін көрген түсімде
 Айдан да сұлу қыз көрдім,
 Ұялсам да айтамын,
 Осы түсті шын көрдім.
 Көрген түсім жөн дейді,
 Түске сендім мен дейді.
 Түсіме кірген сұлудың
 Мәнісін айтып бер дейді.
 – (Түс – түлкінің боғы) еді,
 Сені көрмей жүргенде
 Көкірек шерлі, қайғылы,
 Ішім жалын шоқ еді,
 Түсінде көрген сұлудан
 Еш хабарым жоқ еді.
 Түске нанба, шырағым,
 Сені көрмей қартайып,
 Болмады елде тұрағым,
 Орта ноғайлы елімнен
 Мазасыз болып құлағым.
 Бір баланың зарынан
 Өксіп талай жыладым,
 Әулие қоймай қыдырып,
 Темір кебіс аяқта,
 Ақ таяқпен сыдырып,
 Пірлерге барып үңіліп,
 Бақ пен малдан түңіліп,
 Сені тілеп алғанмын.
 Сені көрмей тұрғанда
 Еңіреп, өксіп зарландым,
 Ақылдан ауып, сандалдым,

Өлдім-өштім дегенде
 Пірлерден сұрап алғанмын.
 Зарығып, шаршап, тарығып
 Қартайғанда көргенмін.
 Жеті жасар күнінде
 Түске азып, неге желдендің?
 Түске алданба, шырағым,
 Сені көрмей тұрғанда
 Мазасыз еді құлағым.
 Ғайып түске алданып,
 Менен бүйім сұрадың,
 Сен дүниеге келген соң,
 Ашылды жүз бен шырайым.
 Тарығып көрген, жалғызым,
 Қатты айтсам, қайтар райың.
 Қол астымды жияйын,
 Хабарын білсе сұлудың,
 Халқымнан оны сұрайын.
 Әзірше үйге бара тұр,
 Ертең баян қылайын.
 Бала алданып барады,
 Әкесінің бұл сөзі
 Баласына жағады.
 Келер кешке болғанда,
 Кеше көрген сұлу қыз
 Тынымын тағы алады:
 – Хан баласы сен дейді,
 Ханның қызы мен дейді,
 Жетесіз жаман болдың ба?
 Желікпеген нең дейді.
 Жеделді туған ер болсаң,

Алыстан іздеп кел дейді.
 Ғашықтықтан сарғайдым,
 Қолыңның ұшын бер дейді.
 Толықсып тұрған жасымда
 Қайғысы ғашық басымда,
 Ұйқыға көзім ілінсе,
 Тұрасың, досым, қасымда.
 Жеделді туған жан досым,
 Қайғыға мені батырма,
 Іздегені жолында
 Жедел еткен батырға.
 Тағы ұйқыдан оянды,
 Ғашықтан іші қызады,
 Елең-елең уақытта
 Ордада жатқан қартының
 Қасына келіп тұрады.
 – Жалғыз балам сен едің,
 Қуанышты әкең мен едім,
 Мезгілсіз келген нең еді?
 Жұмысыңның айтып бер
 Кәрі әкеңе себебін.
 – Қайғымды айтам мен деді,
 Сүйеніш бабам сен деді.
 Кеше көрген сұлу қыз
 Тағы тыным бермеді.
 Кешегі айтқан сөз деді,
 Ғашығымның хабарын
 Жан әке, айтып бер деді.
 – Елге хабар салғанмын,
 Халқымды жиып алғанмын,
 Халқым хабар білмеді,

Не екенін біле алмай
 Аң-таң болып қалғанмын.
 Қарғадай бала күнінде,
 Неге мұнша зарландың?
 Қайғы салдың әкеңе,
 Ой таба алмай сандалдым.
 Сағынып көрген, шырағым,
 Әкеңе ақыл саларсың.
 Түске алданба, Құбығұл,
 Ер жеткен күнінде
 Теңіңді іздеп табарсың.
 Астана ел халқыңнан
 Қалаған қызды аларсың.
 – Қабартпа, ата, көңілді,
 Қалдырма ғашық зейінді,
 Тауып бер маған, жан ата,
 Сағынысқан теңімді.
 Жеделімнен танбайын,
 Өзге қызды алмаймын,
 Түсімде көрген ғашықты
 Іздемей, сірә, қалмаймын.
 – Атаңның хандық бағы бар
 Бұл жеделің шын болса,
 Қайғымен әкең тарығар,
 Астана жұрт халықтан,
 Жалғызым, теңің табылар.
 Өксіп көрген жалғызым,
 Тілімді алсаң, не қылар.
 – Әкем шынын айтпады,
 Өтінем, анам, саған-ай,
 Ғашықтың дерті жаман-ай.

Білгенің болса айтып бер,
 Жалынып тұрған балаңа-ай,
 Түсте көрген тең құрбым
 Тіпті есімнен кетпейді,
 Іште ғашық жанады-ай.
 Құбығұлдың шешесі,
 Шыдамайтын балаға,
 Анамның, сірә, бешесі*,
 Айтылар сөздің төтесі,
 Жалынып тұрған балаға
 Айтылар шындық нешесі.
 – Шырағым, менен сұрадың,
 Сені көрмей тұрғанда
 Талай өксіп жыладым.
 Түсінді байқап сынадым,
 Сен туған соң, қарағым,
 Кеткен менен уайым,
 Әжекелеп өтіндің
 Шын айтпай неғып шыдайын.
 Қайта келмесе игі еді
 Баяғы көрген уайым.
 Егер шынымды айтпасам,
 Қайтады маған райың.
 Түсінде көрген сұлуды,
 Қарағым, баян қылайын.
 Төрт айшылық жол еді,
 Адам бармас ел еді,
 Хабар талып келеді,
 Теңгеліктің* ар жағы,
 Шадыра ханның тұқымы
 Әділбайдың Ақбілек

Айдан сұлу деп еді.
 Мұңымды айтып, толғайын,
 Қолымнан кетсең, оңбаймын,
 Түсіңе кірген сұлуды
 Сол болар деп ойлаймын.
 Адам барар жер емес,
 Түске алданып, шырағым,
 Қыз іздеуің жөн емес.
 Ақбілектің хабары:
 Сымбат бойы, ажары
 Ай мен күннен кем емес.
 Құралды, берік қаласы
 Ер баратын ел емес.
 Тілімді алсаң, шырағым,
 Ханның қызы қанша бар,
 Байдың қызы паңша* бар,
 Бұралған белі талша бар.
 Қасыңа қырық жолдас ал,
 Сұлуларға көзің сал,
 Сансыз дүйім халықтан
 Жаратқан қызыңды таңдап ал.
 Әкеңде бар, дүние ал,
 Дәулетті айдап, қызға сал.

– Ата-ана тілін алмаймын,
 Он сан үйлі халыққа
 Атымның ізін салмаймын.
 Ақбілектей аруды
 Тіпті іздемей қалмаймын.
 Ғашығым енді табылды,
 Құдай ашар бағымды,

Қайта-қайта қайырып,
 Сындырмаймын сағымды.
 Хабарын біліп Білектің
 Ішімнен қайғы арылды.
 Кеспесе құдай қарымды,
 Жібермей жауға арымды,
 Қалмақтан алып ұшармын
 Ақбілек ару жарымды.
 Әке-шешем сен дейді,
 Жалғызымын мен дейді,
 Алыс сапар жол шегем,
 Ризалықпен көн дейді.
 Ел билеген хан әкем,
 Жеделденген балаңмын,
 Тұлпар тауып бер дейді.
 Уәлидей хан әкем,
 Өзіме-өзім сенемін.
 Жазылған шығар маңдайға
 Бақытымнан көремін.
 Үнемді күнім таусылса,
 Үйде отырсам да өлемін.
 Өтінемін, қарт ата,
 Бір тұлпар ат керегім.

Сонда Уәли сөйледі:
 – Ат бермей неғып шыдаймын?
 Тарығып көрген балама.
 Қайғы салмаса игі еді
 Қараңғы болып замана.
 Өрістегі көп жылқы,
 Қарағым, бар да арала.

Бөлек жатыр қара ала,
 Қолайыңа жаққан ат
 Өзің сына, қара да.
 Тағы бөлек құла ала,
 Басқа жатыр сұр ала,
 Өзің байқа, сына да.
 Ақты жылқы бір бөлек,
 Көкті жылқы бір бөлек,
 Торылы жылқы бір бөлек.
 Сан жетпейтін көп жылқы
 Ішінен тұлпар табылар,
 Көңіліңе жаққанға
 Шырағым, бар да, құрық сал.
 Құбығұл, сенің жолыңа
 Мал түгіл, құрбан кемпір-шал.

Белге жүген шалады,
 Қолға құрық алады,
 Көп жылқыға барады.
 Жүйрікті сынап қарады,
 Мақтауға сыяр тұлпар жоқ,
 Тауы қайтып Құбығұл
 Жабығып кетіп барады.
 – Уәли әкем, сен деді,
 Мінуіме тұлпар жоқ,
 Мәстек жиған нең, – деді.
 Халқыңда тұлпар бар болса,
 Хабарын айтып бер деді.
 – Сені көрмей тұрғанда
 Көкірек қайғы, шер еді,
 Жылаумен көзім көл еді,

Мінуге тұлпар жоқ болса,
Не қылайын, балам-ай,
Жиған жылқым сол еді-ай.

Жүгіре басып Құбығұл
Анасына келеді-ай,
Келе сөйлей береді-ай:
– Бір тұлпар ат бермеді
Уәли әкем маған-ай,
Өтінем, анам, саған-ай,
Сан жетпейтін жылқыдан
Мінуге тұлпар таба алмай,
Мен қайғылы балаң-ай,
Білгенің болса, әжеке,
Перзентіңнен аяма-ай...

Анасына өтінді
Сағынып көрген баласы.
Шыдамады жалғызға
Шешесі байғұс шамасы,
Тарығып көрген Құбығұл
Көзінің ақ пен қарасы.
– Жалғызым, балам Құбығұл,
Ғашық өрті ішінде,
Ақбілектей аруды
Жалғызым, көрдің түсінде.
Жас та болсаң, Құбығұл,
Досың менен дұшпаның
Іші толар пішінге.
Жақсылық пен жамандық
Қүдіреттің күшінде.

Кетем десең, шырағым,
Көңіліңде ғашық іңкәр бар,
Оң қолыңа қондырсаң
Жібек баулы сұңқар бар.
Ұлы Құмжай бойында,
Шалғынды көлдің ойында,
Жетпіс құла тұлпар бар.
Тез беліңе жүген сал,
Шынжыр баулы құрық ал,
Жайылулы жатқан тұлпардың
Қалағанын мініп ал.
Бір ат түгіл, қара орман,
Садақа сенен кемпір, шал.

Құбығұл бала қуанып,
Қолға құрық алады,
Белге жүген салады,
Ұлы Құмжай бойына
Жаяулап кетіп барады.
Осы жетпіс құланы
Әкесі бөлек бақтырған,
Тәтті көлге жаптырған.
Тұнық су, қалың шалғын, көлде жатқан,
Қарауылдап сыртынан құлдар баққан,
Өзі хан, не қылса да, пұрсаты бар
Тұлпарға мұндай жайлы қоныс тапқан.
Қолда құрық, белінде жүгені бар,
Құбығұл келе жатты ауыл жақтан.
Семіріп, ереуілдеп жараған ат
Көрген соң Құбығұлды үркіп қашқан.
Алыстан болжап тұрады,

Құлаларды санады.
 Мақтаулы тұлпар ат емес,
 Сынап көңілі тынбады.
 Тұлпарды сынап жүреді,
 Әбден сынап көреді.
 Мақтауына сиярлық
 Асқан тұлпар ат емес,
 Біртіндеп сынап келеді.
 Шешесінің айтқанынан
 Санаса бірі кем еді.
 Ұлы Құмжай тарауын,
 Кем болған соң біреуі,
 Тағы қарап келеді.
 Талма-тал түс болғанда,
 Күнге қарап жусаған
 Құлаша атты көреді.
 Алды-артынан шығады,
 Құлаша атты сынады,
 Сынап көңілі тынады.
 Қайшыланған құлағы,
 От орнындай тұяғы,
 Көрген жерден батырдың
 Ықыласы құлады.
 Әр мүшесі келісті
 Көңіліне ұнады,
 Көңіліне Құлаша жағады,
 Құлаға құрық салады,
 Тоқтатпастан аяғын,
 Құлаша ат сүйреп барады.
 Табанын тасқа тіреді,
 Шынжыр баулы құрықпен

Маңдайын бұрып Құланың
 Шықшыттап жүген салады,
 Құланы ұстап алады.
 Жануарға тіл бітіп,
 Адамдай сөйлеп барады:
 – Адастың, батыр, сен деді,
 Мұнша адасқан нең деді,
 Қанша тұлпар көп еді,
 Қартайып қалған тұлпармын
 Бүгінде бәсім кем деді,
 Мәстекпен күшім тең деді.
 Баяғы жас күнімде
 Соққан желдей гуледім,
 Басқан ізім сүрледім,
 Қазандай тас кездесе,
 Балшықтай басып иледім,
 Тау мен тасты білмедім,
 Уәли әкең мінгенде,
 Мені мініп жүргенде,
 Сансыз жауға тигенде
 Таймаған тастан тұяғым.
 Құбығұл, тыңда, шырағым,
 Қайырлы тұлпар мен болып,
 Әкеңнің еттім мұрадын.
 Жастағыдан кеміген
 Шабыс пен қайрат сияғым.
 Уәли әкең мінгенде,
 Мені мініп жүргенде
 Талай жерге барғанмын,
 Жау көргенде көсіліп
 Бауырымды жазғанмын.

Әкеңнің мен жолдасы,
 Барған жауын алғанмын,
 Жасым жетіп қартайып,
 Шабысымнан танғанмын.
 Менің немді сұрайсың,
 Қырық сегіз жасымда
 Сар буын* болған жазғанмын.
 Жастағыдай шаба алман,
 Буын мүшем босаған,
 Алыс жерге бара алман,
 Бауырымды жаза алман,
 Барған жауын ала алман.
 Кәріліктің жөнінен,
 Шырағым,
 Көңілім қабарған,
 Сырымды айттым, Құбығұл,
 Шырағым, өзің білерсің,
 Ұлықсат бер көріге
 Жастың бірін мінерсің,
 Жас тілегі қабыл-ды,
 Ғашық болған жарыңды,
 Ер Құбығұл сүйерсің.
 Мұнымды мақұл көріңіз,
 Мақұл ете көріңіз.
 Жасы жеткен кәрімін,
 Қартқа рұқсат беріңіз.
 – Ұлы Құмжай тараудан
 Құлаша тұлпар табылды,
 Ашар Алла бағымды,
 Тау қайырып, жануар,
 Сындыра көрме сағымды,

Сені мінсем құшармын
 Ақбілек сұлу жарымды,
 Неғылсаң да, өзің біл,
 Мінер атым табылды.
 Сен болмасаң, жануар,
 Мына жетпіс қаладан
 Мінуге тұлпар таба алман.
 Онан мінсем бір атты,
 Шадыра ханның еліне
 Жақын күнде бара алман.
 Бейнет шегіп бұл жолдан
 Қайтып үйім таба алман,
 Әкем мінген Құлаша
 Бақытыма табылған.
 Ақбілектей аруды
 Арзу едім сағынған,
 Қос құлағың тігілген,
 Ортекедей жүгірген,
 Әр мүшеңе қарасам,
 Қартайсаң да, жануар,
 Тұлпарлығың білінген.
 Сынауыма толғандай,
 Мақсатым менің болғандай,
 Үстіңе мінсем, жануар,
 Таудай бақыт қонғандай.
 Ақ ниетті көңілім,
 Сапарды Алла оңғарғай,
 От орнындай тұяғың,
 Ұшқыр қырлы жебе құлағың,
 Өзгеден артық сияғың,
 Жануар сені сынадым,

Егер мінсем бұл жолға,
 Ойлаған болар мұрадым.
 Алды-артыңнан сынасам,
 Алысты қылған жуықтай
 Толғаған мойның құрықтай,
 Көңілімді, құла, суытпа-ай,
 Үкілі құйрық, майда жал,
 Сендей болмас өзге мал.
 Өтінемін, жануар,
 Өтінішім жадыға ал,
 Сауырлығың екі кез,
 Шүйел белін құрған тез,
 Сыя берер айтсам сөз,
 Құлаша тұлпар, өзің біл,
 Талапты ерге келдің кез.
 Өтініш еткен сөзім бар,
 Жауабын бер енді тез.
 – Бабымды таптың сен деді,
 Жылқыда жүйрік мен деді,
 Мақтаған мұнша нең деді,
 Сүйек, тәнім қыздырдың,
 Өзге ат менен кем деді.
 Қартайсам да, Құбығұл,
 Бір қимылдап көрейін,
 Бір қызығым көр деді.
 Күшім болса, шырағым,
 Сенен неге аяйын,
 Бір қимылдап қарайын
 Қартайсам да, батыр-ау,
 Жұмысыңа жарайын.
 Тек екі күн таң асыр,

Сергіп, тұяқ қағайын.
 Кіндігімнен жарайын,
 Төрт айшылық жеріңе,
 Шадыра ханның еліне
 Үш күнде алып барайын.
 Айырылмасам барымнан,
 Көрімін деп тарылман.
 Уәли ханның жалғызы –
 Құбығұлсың жалынған.
 Қайырлы үстім тұлпармын,
 Ақбілекті құшарсың
 Ғашық болып сағынған.
 Құлаға мініп шаһарға
 Құбығұл бала келіпті,
 Бала мінген Құланы
 Уәли хан енді көріпті.
 Балам болды есер деп,
 Жалғыз қолдан кетер деп,
 Кетеріне сеніпті.

Сонда Уәли толғайды:
 – Сен келген соң дүниеге
 Жастағыдай бағым бар,
 Ізгілікті, құрметті,
 Қадірленген шағам бар.
 Жаратпаймын жолыңды,
 Қабыртқан әлі қатқан жоқ,
 Шырағым, жасың жеткен жоқ.
 Менің айтқан тілімді ал,
 Ықыласпен құлақ сал,
 Көрген түске алданба,

Орта ноғайлы елінен
 Сүйгеніңді таңдап ал.
 Тегіңді тапсаң халқыңнан,
 Саған шашу дүние-мал.
 Егер кетсең тіл алмай,
 Не болады кемпір-шал?
 Буын кетіп, қартайып,
 Бізде жоқ, балам, қуат, хал.
 Сүйгенің елден табылар,
 Перзентім, менің тілімді ал.
 Ата шіркін не болар?
 Ардақтап сүйген баласыз,
 Адал туған ұл болсаң,
 Ата менен ананың
 Айтқан тілін аласыз.
 Сен тумаған күніңде
 Тарлыққа түстім шарасыз.
 Жердің жүзін аралап,
 Дүние кезіп жағалап,
 Әулие іздеп, паналап,
 Өлдім, талдым дегенде
 Сүйген ұлым сен едің,
 Қартайған әкең мен едім.
 Орта ноғайлы еліңнен
 Дүние-малды сарп етіп,
 Айдан сұлу аруды,
 Шырағым, алып беремін.
 – Көңілім кетті ғашыққа,
 Қанша айтсаң да, тіл алман,
 Маңдай алған жағымнан
 Атымның басын бұра алман.

Жақсылық пен жамандық
 Жазған шығар бір Аллам.
 Сірә, балаң басылмас,
 Жаратып Құла ат мінбей,
 Ат құйрығын шарт түймей,
 Тепеден тең қайратпен
 Ақбілек ару қыз сүймей,
 Батыр батыр бола ма,
 Жасаған жауға кеп тимей,
 Қолына алған көк найза
 Түйреп жаудан өткізбей,
 Баланың көңілі басылмас,
 Ғашық болған түсінде
 Ақбілек ару қыз сүймей.
 Табылды Құла ат бағыма,
 Ақбілек асыл аруға
 Қосылатын шағыма.
 Бейнет етіп басыма
 Жолдас алман қасыма.
 Жолдас ерсе егер де,
 Көмектікке жарамай,
 Басқа қиын іс түссе,
 Жамандарды қарар ма-ай.
 Әкем менен әжекем,
 Ақ батам бер, ағам-ай.
 – Алданбадың, балам, болмадың,
 Жүруге қиял ойладың.
 Тағы атаңнан күй кетті,
 Баяғы тарлық күн жетті.
 Сен туған соң бақ білдім,
 Шыр етіп жерге түскен соң,

Бақытым асып халқыма
 Патша болып, тақ міндім.
 Айтқаным болмадың,
 Әулие мен әнбие,
 Пірлерге, балам, тапсырдым.
 Алмадың айтқан сөзімді,
 Сен тумаған күнінде
 Әркімнен көріп зәбірді,
 Көзден аққан ыстық жас
 Қойынға талай төгілді.
 Қайта кимесем игі еді
 Баяғы таз кебімді.
 Шешесі сонда толғады,
 Ботасы кеткен түйедей
 Еңіреп жылап, боздады:
 – Қауырсыны қатқан соң,
 Ұшады сұңқар ұядан.
 Бабына түсіп, желігіп,
 Көргенін ілер ұядан.
 Әкең тілек сұраған,
 Тілегін, балам, бермедің.
 Көзінің жасын көрмедің,
 Ата менен анаға,
 Қайрылмастай қарттарға
 Мейірімсіз бала сен бе едің?
 Бір қыз үшін халқыңнан,
 Құбығұл, балам, кеткенің.
 Ата-ананды жылатып,
 Шырағым, сенің неткенің?
 Ата менен ананың
 Сүйеуі сүйген баласы.

Інінің қанат-құйрығы –
 Алдында өскен ағасы:
 Ерді берік сақтайтын
 Шығыршықты сауыттың
 Дулығалы жағасы,
 Атаң менен анаңның,
 Балам, тілін алмайсың,
 Жеделіңнен танбайсың,
 Сапарыңнан қалмайсың,
 Көрген түске алданып,
 Түсіңде қызды таңдайсың.
 Сындырмайық, балам, сағыңды,
 Байламайық бағыңды.
 Сәуле көрдім түсімде
 Жаудан алып құшарсың,
 Ақбілек сұлу жарыңды.
 Жібермессің арыңды.
 Көрген түске қуандым,
 Кеше көрген түсімде
 Туырлықтай ту алдың.
 Астыңдағы Құла атты
 Бал-шекермен суардың.
 Түсімде биік тау көрдім,
 Тау басында қар көрдім,
 Құйрығын тауға сабаған
 Айдаһар көрдім, зөр көрдім,
 Осы түсті мен көрдім,
 Жер жағынан сол таудың
 Ту ұстаған ер көрдім.
 Айдаһарды құлатып
 Қарлы таудың басынан

Қарауыл салған қайтпайтын
 Қайыспас берен ер көрдім.
 Осы түсті, Құбығұл,
 Сапарыңа меңгердім.
 Ақ күн туар жолыңа,
 Ақ батамды тез бердім.
 Бір жағыңнан ай туар,
 Бір жағыңнан күн туар,
 Түсім менің бұл көрген
 Өтірік емес, шын шығар.
 Саған жәрдем тілеуші
 Бақытыңа күн шығар.
 Ата-анасы балаға
 Ақ батасын оң берді,
 Ұлықсатпен жол берді,
 Берік сауыт кигізді,
 Садағын сала байлатып,
 Ер қаруы бес қару,
 Бесеуін тамам ілгізді.
 Бес қаруын іледі,
 Берен сауытын киеді,
 Алла деп, атқа мінеді,
 Амалы жоқ кемпір, шал
 Қайғы отына күйеді.
 Ажарланып баланың
 Алып-ұшты жүрегі.
 Кемпір, шал қолын жаяды:
 – Алла, Алла, Алла жар,
 Алла болғай пана жар,
 Өзекті жауға өлім бар,
 Жалғызымның жолынан

Қорқынышы қатты қаупім бар.
 Жаныңа жолдас алмадың,
 Әскерменен бармадың,
 Әлдеқандай күнің бар.
 Жалғыз кеттің, қарағым,
 Осы жолдан қаупім бар.
 Сен кеткен соң ата-анаң
 Қайғыменен болар зар.
 Қайта айналып келгенше,
 Амандасып көргенше
 Тағы да болды күйім тар.
 Бата қағып, шырағым,
 Бердім саған ықтияр.
 Аман барып, есен қайт,
 Ойлап, балам, ақыл тап,
 Құбығұл балам, басың бақ
 Астыңа мінген Құлаша ат,
 Ақылмен ойлап, жөнін тап,
 Білініп қалып қалмаққа,
 Балам, болма жауға тап.
 Сан қалмақтың елінде
 Қуаныш болсын көңілің шат.
 Есебін тапсаң егер де,
 Білінбей жауға, алып қаш.

 Кемпір, шалдан бата алып,
 Құла атқа мініпті,
 Ата менен анасы
 Ақылмен айтты білікті,
 Адырнасы бес қабат
 Үстіне сауыт киіпті.

Балдағы алтын көк болат
 Орай белге іліпті,
 Ай балтасы тақымда,
 Көк найзасы қалтылдап,
 Батыр жолға жүріпті.
 Астындағы Құлаша ат
 Әрі-бері сыдырып,
 Атын байқап қарады,
 Сауырдан тері шыққанда
 Жұлдыздайын ағады.
 Танауынан дем шығып,
 Қолтығынан жел шығып,
 Зулап кетіп барады.
 Тұяғы тиген жерлерді
 Жер ошақтай қазады.
 Ат бауыры жазылды,
 Басқан ізі қазылды,
 Қара терге боялып,
 Үдей-үдей шабады.
 Түсінде көрген ғашығын
 Көргенше батыр сағынды,
 Соққан желдей аңқылды,
 Сүйегі қызып тұлпардың
 Тән, сүйегі балқыды,
 Шалқая шауып, шалқыды,
 Екі көзі жайнайды.
 Тісі сыздап тұлпардың,
 Ауыздығын жануар
 Бытырлатып шайнайды,
 Кекіл қағып ойнайды,
 Ат шабысқа тоймайды.

Екпінімен Құбығұл
 Ұшармын деп ойлайды.
 Батыр атты қыспады,
 Аққан желдей зулайды.
 Тек аспанға ұшпады,
 Ағынынан тұлпардың
 (Кетем бе деп жығылып,
 Ер қасынан* ұстады.
 Шабысы аттың мол болды,
 Басып кеткен іздері
 Қазылып жатқан ор болды,
 Жүрген жері жол болды.
 Қара тері құйылып,
 Қажыры қайнап, жайылып,
 Бүркіт құстай шүйіліп,
 Біресе бауыр жазылып,
 Біресе белі бүгіліп,
 Екі көзі жалтылдап,
 Сүйек-тәні қызынып,
 Құйрығын тігіп құландай,
 Жолдан соқты Құбығұл
 Арқар аң мен бұланды-ай.
 Осы келген жөнінен,
 Әжіғырдың* бер жағы
 Бозша таудың белінен
 Бір айдаһар бастаған
 Көрді батыр жыланды.
 Жеті басты айдаһар
 Баланы көріп күш қылды.
 Күш қылды да, ысқырды,
 Ысқырғаннан таймады,

Астына мінген Құлаша ат
 Айдаһарды көрген соң,
 Орғып-орғып ойнады.
 Жақсы ырым болды деп,
 Құбығұл батыр ойлады.
 Айдаһар бастап көп жылан
 Ерге қарап қаптады,
 Батыр мұнан саспады.
 Алмасты қолға алады,
 Батырды жылан қамады.
 Қылышпенен қиратып,
 Жолын ашып барады.
 Сонда айдаһар тулапты,
 Құйрығымен тастарды
 Ысқырып, сабап қиратты.
 Ат айналып шабады,
 Айдаһардың лебі
 Ішіне тартып барады.
 Алды қолға алмасты
 Жаңа талап – жас бала
 Қайтпайтұғын қайратты,
 Беттеген жерден таймас-ты.
 Жұмсады өткір алмасты,
 Тасты кескен алмастан
 Сілтесе жәндік қалмас-ты.
 Айдаһарды құлатты,
 Ырым болды жолына
 Таудай қылып сұлатты.
 Құлаша тұлпар астында
 Мінгені жүйрік пырақ-ты,
 Жолын ашып Құлаша ат

Тағы жазды құлашты.
 Бұрынғыдан мирас сөз
 Осының бәрі рас-ты.
 Бір күн өтті арада-ай,
 Ертең тал түс болғанда
 Теңгеліктің суына
 Батыр келіп құлады-ай.
 Ар жағында батырдың
 Көзі түсті қалаға-ай,
 Қаланы болжап алады-ай,
 Сан жетпейтін халық екен
 Байқап тұрды шамалай.
 Берікте тұрған ел екен,
 Есепсіз, сансыз көп екен,
 Жаңа талап – жас бала
 Қорықпайтын ер екен.
 Теңгеліктің терең су
 Үш шақырым ені екен,
 Ағыны тасты ағызған
 Батырдың сасар жері екен.
 Теңгеліктен өте алмай,
 Ар жаққа өтіп кете алмай,
 Баратын жерге жете алмай,
 Енді батыр шаталды-ай,
 Түсуге суға бата алмай.
 Ердің көңіл талабы
 Арғы бетке жеткендей,
 Ағысы күшті су екен,
 Қазандай қара тас салса,
 Тоқтатпай алып кеткендей.
 – Бұл жерде неғып тұрайын,

S

H

Басыма түсті уайым,
 Өткізетін су емес,
 Бұған не амал қыламын?
 Тентелектеп өте алмай,
 Көңілім, мұнша жасыдың,
 Арғы бетке өтпедім,
 Ақбілекке жетпедім,
 Астымдағы Құлаша ат
 Бекер қинап өктедім.
 Арғы бетке бір өтіп,
 Мақсатыма жетпедім.
 Өткелсіз судан өте алмай,
 Қиындық батыр көріп тұр,
 Ақбілектің еліне
 Батыр жақын келіп тұр,
 Сүйегі қызған Құлаша
 Тарпып жерді теуіп тұр.
 – Атаның тілін қылмадым,
 Айтқанына тұрмадым,
 Осы тарлық қиын жол,
 Құлаша, сені қинадым.
 Кәрілігіңді айтсаң да,
 Жануар, мені қимадың.
 Су басында тарықтым,
 Өте алмай мұнан зарықтым,
 Астымдағы серігім,
 Сізге ақыл салыпшын.

Жоғарғы ерні жыбырлап,
 Төменгі ерні қыбырлап,
 Құла ат тұрды сыбырлап:

– Тарықпа, батыр, сен дейді,
 Астыңда тұлпар мен дейді,
 Шын тарығар бола ма,
 Қыз іздеген ер дейді.
 Астыңдағы Құланың
 Қимылын, батыр, көр дейді,
 Келгенің алыс жер дейді.
 Кемімесе егер де,
 Теңгеліктің суынан
 Аяғымды салмастан,
 Тұяғымды тигізбей
 Өткіземін мен дейді.
 Олай-бұлай қыздырып,
 Орғып шауып жүр дейді,
 Берік мініп үстіме,
 Батыр, қамшы ұр дейді,
 Мықтап ұстап шоқтықтан*,
 Бала, көзің жұм дейді.
 Шаршамайын, талмайын,
 Өзімді-өзім барлайын.
 Жасым жетіп, үлкейдім,
 Кәріліктен танбайын.
 Сырт буын болып қалмасам,
 Тұяғымды тигізбей
 Өткізейін мен дейді.
 Олай-бұлай шабады,
 Шоқтығынан Құланың
 Мықтап ұстап алады,
 Ор қояндай орғытып
 Құла ат қарғып барады.
 Су шетіне шыққанда

Бір аяғы суға алынып
 Азалап жатып қалады.
 – Кәріліктен тандым деп,
 Ұятты болып қалдым деп
 Көңіліне алады.
 – Тұр, – деді батыр, тұрмады,
 Құлашаны бала сыйлады,
 Тұрмаса да, ұрмады.
 Тұрмаған соң Құлаша ат
 Ер Құбығұл жылап тұр,
 Тұрмасын аттың сынап тұр.
 Айналып атқа қарайлай,
 Тастап атын кете алмай,
 Жолда тұрды зарығып,
 Баратұғын жеріне
 Жолда қалды жете алмай.
 Ақбілек, ғашық қатарым,
 Аспады ғой сапарым,
 Құлаша ат, сенің қасыңа
 Жануар, бүгін жатамын.

Кеш болып жатып қалады,
 Түн ортасы болғанда
 Ақ шалмалы шал адам
 Қасына жетіп барады.
 – Жолдасың, балам, мен дейді.
 Су басында тарығып
 Жылай берген нең дейді.
 Тарығып жылар болар ма,
 Сапарға шыққан ер дейді.
 Қорғаушы бабаң мен едім,

Мен тілекші шал дейді,
 Құйрығынан тұлпардың
 Бір тал қыл жұлып ал дейді,
 Тез қалтаңа сал дейді.
 Қару, киім баршасын
 Ат үстіне таң дейді.
 Құрым* тауып ки дейді,
 Әділбайдың ордаға
 Мүсәпір болып бар дейді,
 Сапарың болар оң дейді,
 Қайырлы болар жол дейді.
 Ақбілектің әкесі
 Әділбай атты патшаға,
 Шырағым, малай бол дейді,
 Ақыл, айла тап дейді.
 Үй айнала оттайтын,
 Түс болғанда тоқтайтын,
 Шырағым, қозы бақ дейді.
 Ханның тілін ала бер,
 Жұмсағанда бара бер.
 Өріске шығып кетпейтін,
 Алыс жолға жетпейтін,
 Шырағым, қозы баға бер.
 Айтқаныма көн дейді,
 Ықыласқа сен дейді.
 Керексе тұлпар, қыл тұтат,
 Астыңа мінер Құлаша ат
 Тапсырармын мен дейді.
 Атты күйлеп бағайын,
 Аттың күйін табайын,
 Қыз іздеген жалғыздан

Жәрдемім неге аяйын.
 Тарыққан күнде жебейін,
 Сені бөтен демейін,
 Керек кезде даярлап
 Қару-жарақ, атыңды
 Аман сақтап берейін.
 Айтқан тілімді аларсың,
 Әділбай ханға жарарсың,
 Аулақ кетпей жақыннан
 Қозы-мозы бағарсың.
 Атаңның сөзін алыңыз,
 Ұмытып, балам, қалмаңыз,
 Пақыр* бол да, жүре бер –
 Осы тапқан айламыз,
 Айттым сырмен барымды,
 Қалмаққа бермен арымды.
 Ақырында құшарсың
 Ақбілек ханша қосағың –
 Жолдас болар жарыңды.

Қарттың тілін алады,
 Қару-жарақ киімді
 Ат үстіне таңады.
 Бір шоқ қыл жұлып құйрықтан
 Қалтасына салады.
 Алама киіп жыртықты,
 Құбығұл іздеп табады.
 Қайыршы болып жас бала
 Хан үйіне барады,
 Лұқсат сұрап келеді,
 Тақ үстінде сол ханға

Келіп сәлем береді.
 Жас баланы көрген соң,
 Сонда ханның айтқаны:
 – Қалмақта көзге түспеген
 Қайдан жүрген баласың,
 Қайда кетіп барасың?
 Өтірік қоспай сөзіңе
 Расын айт, расын.
 Тәуір екен саяғың,
 Жұмысыңды сұрадым,
 Қайдан жүрсің, шырағым?
 Арыз айта келдің бе,
 Айтқын сен, не мұратың?
 – Ата, тыңда арызым,
 Мен, мен, мен едім,
 Ата менен анадан
 Жетім қалған кем едім.
 Паналатсаң егер де,
 Сізден қайыр көремін.
 Жаста жетім қалыпшын,
 Кемшіліктен тарықтым,
 Қайырлы деп, ей, ханым,
 Сізден хабар алыпшын,
 Жеткенімше асығып,
 Шаршап жолдан шалдықтым.
 Халқымның кәрісі,
 Ақсақалдың бөрісі:
 «Бүйтіп жүрме, шырағым,
 Қалмақ деген халықта
 Әділбай деген хан деді,
 Әр керектің бөрі сай,

Есепсіз дәулет-мал деді.
 Мүсәпір мен пақырға
 Қайыры көп жан деді,
 Айтқан тілді ал деді.
 Даңқыңды естіп алыстан
 Іздеп сені келемін,
 Мүсәпір, пақыр кем едім,
 Іздегенім сен едің.
 Менің жайым осылай,
 Нашарға тисе себебің.
 – Ер жетпеген баласың,
 Қатпаған, балам, шаласың.
 Қорғайын да, қоршайын,
 Маған қалай жағасың?
 Ханың менен ханымның
 Қалайша көңілін табасың?
 Қызмет ете келіпсің,
 Нешік малды бағасың?

Шамам келсе, ата, жағайын,
 Жетіммін рас, талайым.
 Ірі малды баға аламын,
 Шаруа жөнін табамын,
 Ауылға жақын оттайтын,
 Түс болғанда тоқтайтын
 Қозы-мозы бағайын.

Жас бала сөзге зирек, тақ-тақ болды,
 Сол ханға бала қозы бақпақ болды.
 Баланың ақыл менен айласы көп,
 Алдында Әділбайды мақтап болды.

Жас бала, маған әбден жақ деп айтты,
 Шырағым, шаруа күйін тап деп айтты.
 Берейін тілегіңді енді, балам,
 Ұлықсат, енді қозы бақ деп айтты.

Әділбайдың қатыны
 Сыншы еді тұқым-нәсілі,
 Артық еді ақылы.
 Айтылар шындық мақұлы,
 Сынаудың жоғы ғапылы.

– Әй, Әділбай, Әділбай,
 Үйге келген бөлені
 Жалдаймын деген нең дейді,
 Жалдай көрме сен деді.
 Келбетіне қарасам,
 Келісті туған ер деді,
 Сияғына көз салсам,
 Қайтпайтын жаудан сері деді.
 Бұл пәлені жалдасаң,
 Бөрідей сілкіп жер деді.
 Келбетіне қарасам,
 Келімді туған ер екен,
 Сияғына көз салсам,
 Айтулы ердің өзі екен,
 Жетіммін деп тұрғаны –
 Сені алдаған сөзі екен,
 Сымбатына қарасам,
 Хан баласы бек екен,
 Айла, ақыл көп екен.
 Мүсәпір болып ақырмен
 Алдыңа сенің келген-ді.

Жаратпаймын сияғын,
 Қиындық бізге төнген-ді.
 Тағыңнан аудың, Әділбай,
 Келіп сәлем бергенде,
 Бұл пәлені жалдасаң,
 Бүлік салар еліңе,
 Ылаң түсер жеріңе,
 Зауал төнер еріңе,
 Айламенен, амалмен
 Қайғы салар өзіңе,
 Алданбаңыз, Әділбай,
 Арбап айтқан сөзіне.
 Айла менен амалмен
 Жетім болып келген-ді,
 Мұны көзім көрген-ді,
 Көкірегім шерленді.
 Жаратпаймын ажарын,
 Амалменен үйіңе
 Мүсәпір болып кірген-ді.
 Сұрғылт екен ажары
 Арыстандай айбатты,
 Сыртына шыққан қажыры.
 Бұл пәлені жалдасаң,
 Халықтың суыр базары.
 Жалдай қойсаң егер де,
 Басыңнан дәурен күн асар.
 Патшам, қайғың ұласар,
 Халқыңды жылатар.
 Амал, ақыл, түрі сай,
 Келбет-ақыл сияғы
 Біреуіне бірі сай.
 Сынаудың жоқ бұрысы-ай,

Сынаудың осы дұрысы-ай.
 Жалдай қойсаң егер де,
 Берекет елден шын кетер,
 Халқыңнан бақыт күн кетер,
 Жалдаймын деме би бекер,
 Ақырында, Әділбай,
 Өзіңнен бақыт шын кетер.
 Бәлелікпен келген-ді,
 Ақырында түбіңе
 Мүсәпірсіп бұл жетер.

Сонда Әділбай сөйлейді:
 – Сыншы едің, қатын, сен деді,
 Сынауың сенің жөн деді,
 Олай болса баланы
 Жалдамайын мен деді.
 – Аяп едім, ей, бала,
 Пақырлық айтқан сөзіңе
 Рұқсат берем өзіңе,
 Алуға сені болмайды,
 Кете бер енді жөніңе.
 – Әй, Әділбай, батырым,
 Қатынның айтқан сөзіне
 Айнып, неге жасыдың?
 Ерге билік бермеген
 Мықты-ақ екен қатының.
 Жанға залал етер ме,
 Мен секілді пақырың?
 Қатыныңның тілін алғаның
 Өзіңе сын болмай ма,
 Айтқаныңнан танғаның?
 Алдыңызға келгенше,

Көп болып келді арманым.
 Өзіңе сынақ болмай ма,
 Ей, тақсыр, айтқаныңнан танғаның?
 Басыңызға мін шығар,
 Қатыннан кем қалғаның.

Сонда Әділбай сөйлейді:
 – Олай болса, пақырым,
 Әйелдің тілін алмайын,
 Уәдемнен танбайын.
 Қалай болар жағдайың,
 Өзің айтшы, мүсәпір,
 Қызметке жалдайын.
 Не жұмысқа келеді,
 Жас бала, сенің жағдайың?
 – Олай десең, Әділбай,
 Жетімдіктің жөнінен
 Кемдіктің көрдім талайын.
 Келгенінше әлімнің,
 Батыр, сізге жағайын.
 Үй айнала оттайын,
 Түс болғанда тоқтайын,
 Қозы-мозы бағайын.

Баланы қатын сынап тұр,
 Сөзін естіп Құбығұлдың
 Ханымы ханның жылап тұр.
 Бір бөленің боларын
 Залым қатын сезіп тұр.
 Қатын залым сынапты,
 Хан жалдаймын дегенде
 Шын еңіреп жылапты.
 Келбеті келген келісті
 Құбығұл бала сияқты.

Әділбай жетім сөзін қабыл көрді,
 Бағуға сонда қозы ерік берді.
 Алама киім киіп, таяқ алып,
 Қозының сонда бала соңына ерді.

Жас бала таяқ алып, қозы бақты,
 Алаңсыз баққан малдың бабын тапты.
 Айнала жанып тұрған ыссы күнде
 Қозыны үш қайтара суға жапты.

Күн ыссы, талай шөлдеп, таңдай қатты,
 Көрмеген мұндай қорлық ешбір затты.
 Өзінің туа істеген қызметі
 Ақылмен Әділбайдай ханға жақты.
 Арада неше талай күндер өтті,
 Хабар жоқ ғашығынан, жүдеп бітті.
 Салпылдап көп қозының соңында жүр,
 Ажар жоқ, қатқан қабақ, жүдеп кетті.

Құбығұл ақыл ойлады-ай,
 Ойласа ойға тоймады-ай.
 Қатты жүдеп, тарығып,
 Мойны болды ырғайдай,
 Жүдеушілік зарпынан*
 Биті болды торғайдай,
 Ойламасқа болмады-ай.
 Сияғым жоқ, ажар жоқ,
 Әлім кетті, қажыр жоқ,
 Ғашығымнан хабар жоқ.
 Қайбір ісім келіскен,
 Ойлайын ақыл, кеңестен,
 Қозыны тастап кетейін,

Бағылып жүрген өрістен.
 Енді қылық бастайын,
 Өріске қозы тастайын,
 Жалғызбын деп саспайын,
 Түсте көрген ғашықты
 Неге іздеп таппаймын.
 Тауып алып Білекті,
 Қалмақ деген халықтың
 Басына садақ жастайын.
 Қозы бағып нетейін?
 Өріске тастап кетейін,
 Ақбілекке жетейін.
 Шаһардан іздеп Білекті
 Қаңғырумен өтейін.
 Білекті іздеп таппасам,
 Ерлігіме кір болар,
 Бұл жүрісім мін болар,
 Түсте көрген Білекке
 Қосылуым шын болар,
 Жолдасым, пірім болмаса,
 Ақыл айтар кім болар?!
 Құбығұл батыр саспады,
 Бір қылықты бастады.
 Үстінде құрым киімді
 Шешіп алып далаға
 Лақтырып тастады.
 Қозыны тастап далаға,
 Теңгелікке келеді,
 Суға түсе береді.
 Суға түсіп жүргенде,
 Екі шелек иінде

Ханның күңі келеді.
 Келбеті артық Құбығұл
 Тым көрікті ер еді.
 Жалқын айдар төбеде
 Құбығұлды көреді.
 Күңнің ауды назары,
 Келбеті зор, келімді,
 Көрікті айдай ажары,
 Көзі көріп қара күң
 Балаға ауды назары.
 Қасына жақын барады:
 – Суға түскен жас бала,
 Қасыңа келдім мен деді.
 Көп қалмақтың елінен
 Қайдан жүрген баласың?
 Мәнісін айтып бер деді.
 Жаңа өспірім баласың,
 Жас болсаң да, данасың,
 Жөніңді айтшы, шырағым,
 Қай сапарға барасың?
 Қайырлы болсын, шырағым,
 Шыққан сапар жөн деді.
 Хан баласы сияғың,
 Келісің келген ер деді.
 Қай сапарға барасың?
 Жөніңді айта көр деді.
 Көргенімді айтпаймын
 Еш қалмаққа мен деді.
 – Қайбір ісім келіскен,
 Тастап кеттім қозымды
 Бағып жүрген өрістен.

Қысқа жерден айтайын,
 Көп сұрама кеңістен,
 Ақыл шықпас әр нешік
 Ой ойламас кемістен,
 Мен айтайын шынымды,
 Мен айтайын мұңымды,
 Хабарың, болса, егер де,
 Рас айт маған сырыңды.
 Әділбайдың Ақбілек
 Аян беріп түсімде,
 Кетірді менен тынымды.
 Ақбілек үшін тастадым
 Халқым менен қаламды,
 Үлкейген ата-анамды.
 Адамға ғашық жаман-ды,
 Біле алмадым хабарды.
 Ей, Қара күң, Қара күң,
 Қауышқан саған күнімде
 Сырымды айттым өзіңе,
 Түсіндің бе сөзіме?!
 Сыр айтысар адам жоқ,
 Келдің бүгін кезіне,
 Хабарың болса, айтып бер,
 Ақбілектей сұлумен
 Қосылар күнім болар ма,
 Мұндай ғашық теңіме?
 Кең заманым тарылды,
 Тарлықпен күнім арылды.
 Хабарың болса, айтып бер,
 Ғашық менің жанымды.
 Көңілдегі мүде сөз,

Айттым сырым, барымды.
 – Қабыл екен, бала, тілегің,
 Қуанғаннан, шырағым,
 Жарылмасын жүрегің.
 Ақбілектің күңі едім,
 Қызмет етіп жүр едім,
 Меніменен қауыштың
 Қабыл екен тілегің.
 Қауыштырар өзіңе
 Алыс болмас сүрегім.
 Толықсып тұрған жасында,
 Қырық қыз бар қасында,
 Халқына ол жағулы,
 Бөлек орда салулы,
 Ақбілектің есігін
 Күң мен құлдар бағулы.
 Беркіндегі жас бала,
 Кетуі мықты бақшада.
 Қадыры артық халыққа,
 Тілегін тілейді астана.
 Екеуіңнің араңа
 Біту болып қарайын,
 Білдіруге Білекке
 Ақыл ойлап табайын,
 Қосуым қызға тағайын.
 Екі жақсы жолықсын,
 Екеуіңді қосуға
 Есебін өзім табайын.
 Ақбілек сұлу асылды
 Жемісті сайдың бойына
 Алдап алып барайын,

Ақбілек сұлу тең дейді.
 Ертең сәске болғанда,
 Ақбілектей сұлуды
 Апарайын мен дейді.
 Орындаймын тілекті,
 Ертеңге кестім сүректі,
 Шамам келсе амалмен
 Апарам Ақбілекті.
 Не болғанын білмеймін,
 Айдан сұлу Ақбілек
 Бұрынғыдан жүдепті.
 Қосармын сені теңіңе,
 Құбығұл батыр, сене гөр,
 Күң шешеңнің сөзіне.
 ...Төбеден жұлдыз ауады,
 Таң семірі жауады.
 Ақбілек ару сұлудың
 Мазасын күң алады.
 – Айласы көп саналы,
 Күң де болсам, жолдасың
 Қасыңдағы мен деді,
 Тілейтұғын тілек бар,
 Тілегімді бер деді.
 Осы сапар қасыма
 Жолдас болып ер деді.
 Жемісті сайда алма ағаш
 Пісіп тұрған секілді,
 Миуадан* жеміс тер деді.
 Шын тілеймін тілекті,
 Тілегімді бер деді.
 Білекте болар даналық,

Көңілімде жоқ қаралық,
 Ішімде жоқ алалық,
 Жемісті сайға баралық,
 Ағаштан алма қағалық.
 Ермеймін деп, қарағым,
 Ете көрме балалық.
 Ақбілек, сенде төрелік,
 Жолдастыққа сенелік,
 Қарағым, саған ерелік.
 Қызмет еттім мен деді,
 Бір сапар маған ер деді,
 Мәуеден* миуа тер деді.
 Өтінемін, қарағым,
 Салтанатпен, сәнменен
 Бақшадан миуа тер деді.
 – Жолдасым, күңім сен едің,
 Хан ханшасы мен едім.
 Саған қалай еремін?
 Аяғын қадам баспаған,
 Ата-анам бағып жоқтаған
 Қыз да болсам қарайғаны
 Бағында тұрған мен едім.
 Әкем бағып сақтаған,
 Жаяу жерді баспаған,
 Жаяу жүріп баратын
 Мен емеспін ақ табан.
 Жемісті сайың құрысын,
 Жүр дегенге бармаймын,
 Айтқан тіліңді алмаймын,
 Сенің тіліңді алғандай,
 Қарашы, күңім, қандаймын?!

Бағымда жазған сертім бар,
 Мен сертімнен танбаймын.
 Тіпті саған сенбеймін,
 Айтқаныңа көнбеймін,
 Жемісті сайың құрысын,
 Бақшадан жеміс термеймін.
 Ұйқымды бұзып, Қара күң,
 Ала берме мазамды,
 Бағымда жатқан ханшамын
 Еш көрмеген адамды.
 Егер барсам бақшаға,
 Сонда жүрген қалмақтар
 Алар менің мазамды.
 – Олай десең, шырағым,
 Есебін өзім табайын.
 Еш адамға көрсетпей,
 Амалдап алып барайын.
 Жыныс ағаш ішінде,
 Шырағым, сені жіберіп,
 Қарауыл өзім қарайын.
 Уәде саған берейін,
 Бір сапар ет мерейім.
 Еш адамға көрсетпей,
 Кешке алып келейін.
 Азаттық, кеңдік көрмедім,
 Уайым айтып, сөйледім,
 Бір тілегім бермедің,
 Бір сапарға ермедің,
 Бақшадан жеміс термедің,
 Тілегімді берместей
 Жек көрген күңің мен бе едім?

Өтінішім көрсейші,
 Бір сапарға ерсейші,
 Миуадан жеміс терсейші,
 Еш адамға көрсетпей,
 Шырағым, маған сенсейші.
 Қарғадай бала күніңнен
 Сені бақтым, шырағым,
 Тілегіңді сұрадым.
 Тілімді алсаң, бұл сапар
 Шешеңнің еткін мұрадын?
 Анаңнан артық баққанмын,
 Ата-анаңа жаққанмын,
 Не керек десең, шырағым,
 Даяр етіп тапқанмын,
 Тілегім менің сен болдың,
 Елік сүт беріп асырап,
 Сенің анаң мен болдым,
 Тілек тілер күніме,
 Ақбілек, бүгін кез болдың,
 Тілегімді бермесең,
 Қайғыландым, сел болдым.
 Анаңнан артық қараған
 Ақбілек едің, қарағым,
 Осы сапар өзіңнен
 Бір тілегімді алмадым.
 Тәрбиеменен құрметтеп,
 Жібектей шашың тарадым.
 Қабалыңды шыттырмай
 Еркелетіп қарадым.
 Ақылменен ойласаң,
 Әрі күңмін, шырағым,

Тілегіңді тілеген
 Бөтен емес, анаңмын.
 Мақұл көрсең, сыйласаң,
 Жемісті сайдың бойына
 Бүгін алып барамын,
 Миуадан жеміс қағамын.
 Сүйенішім сен едің,
 Елік сүтін емізген,
 Сені баққан мен едім.
 Тілек берсең, шырағым,
 Бүгін саған еремін.
 Бақшадан жеміс теремін,
 Жемісті сайдың бойынан
 Көтеріп көңіл келемін.
 Қарағым, етпе балалық,
 Таң мезгілі таянды,
 Айтқаным анық, аян-ды.
 Ақылменен ойласаң,
 Ардақтап баққан қара күң
 Бөтен емес, анаң-ды.

Сонда Ақбілек сөйлейді:
 – Көп өтініп қоймадың,
 Бармаймын десем, болмадың,
 Ерітуге ойладың.
 Қорқатұғын себебім,
 Қалмақтарда арсыз көп,
 Жемісті сайға бармай ма?
 Мен қорқамын, ей, шеше,
 Қапыда көріп қалар деп,
 Әлдекімдер тап болып,

Басыма қайғы салар деп,
 Айдан көркем ажарым
 Шашылған елге хабар деп.
 Менің үшін бүлініп,
 Ел арасы жау болып,
 Халқым қырғын табар деп.
 – Есебін өзім табармын,
 Еш адамға білдірмей
 Алып барам, қарағым,
 Жемісті сайға апару –
 Тілеген тілек, талабым.
 Тілектің берсең керегін,
 Жолдас болып еремін,
 Міндет алдым, шырағым.
 Еш адамға көрсетпей,
 Қайтып алып келемін.
 – Олай десең, ей, шеше,
 Енді неғып шыдайын?
 Қайта-қайта қайырсам,
 Ауырларсың, жолдасым,
 Айтқаныңды қылайын.
 Өтініп айтқан сөзің-ай
 Көңіліңнен шығайын.
 Айтқан тілің алайын,
 Қырық қызды ертіп,
 Салтанатпен барайын,
 Мәуеден жеміс қағайын!
 Асыл киім киейін,
 Төбеме шашым түйейін,
 Ардақтаған анадай
 Қадіріңді білейін.

Ойымнан кетсін уайым,
 Бір айтқаның қылайын,
 Қайта-қайта жалындың,
 Сізге не ғып шыдайын.
 Боламын саған аманат,
 Еш адамға көрсетпей,
 Әкел мені саламат.
 Көрініп қалсам бөтенге
 Бәрімізге жаманат.
 Түн ішінде жүрмекке,
 Асыл киім киініп,
 Қырық қыз жолдас қасында
 Бұралып белі үзіліп,
 Кірпігі оқтай тігіліп,
 Ырғала басып иіліп,
 Қаламдай қасы қиылып,
 Адамзаттың аруы
 Ақыл ойлап қыдырып,
 Ішінде орда жүреді,
 Көрінбеске ешкімге
 Ішінен тілек тіледі.
 Уайым етіп шыққанын
 Толықсиды жүрегі.
 Жолдас басы Қара күң
 Қызды апармақ тілегі
 Жемісті сайдың бойына,
 Ғашық болған батырға –
 Уәде еткен сүрегі.
 Ертең тал түс болғанда
 Апарам деген күң еді.
 Алтын тонын жамылып,

Өрттей беті қабынып,
 Қара күң алды билігін
 Ақбілектің жалынып.
 Күңге ерік берген соң,
 Енді тұрсын нағылып,
 Таң семірі болады,
 Қырық қыз қосшы қасында,
 Күңнің тілін алады,
 Ордадан шығып барады.
 Ақбілектей аруды
 Ғашық болған еріне
 Апару – күңнің тілегі.
 – Ханның қызы мен едім,
 Өтініш еткен сен едің,
 Қайда апарсаң, онда апар,
 Саған билік беремін.
 Миуадан жеміс теремін,
 Қасымда қырық қызбенен
 Көтеріп көңіл келемін.
 Төбелдірік* басымда,
 Толықсып тұрған қасымда,
 Не ойласаң, Қара күң,
 Ісің келер мақұлға.
 Айтар сырың бар болса,
 Менен тіпті жасырма.
 Алтын шашбау шашымда,
 Асыл телпек басымда,
 Алтын кебіс аяқта,
 Өзің бастап жүре бер,
 Жемісті сайың қай жақта?
 – Өле-өлгенше, Ақбілек,

Тілегіңді тілейін,
Мәуелі жеміс сайына
Тура бастап жүрейін.

Тура бастап жөнелді,
Ақыл менен амал көп,
Қара күң асқан өнерлі,
Рауан таң біліне
Жемісті сайдың бойына
Бастап келді ол енді.
Жүзім, жиде, алма бар,
Мұндай жеміс қайда бар?
Әуелден хан ектірген
Түрлі миуа сайда бар,
Бір жағына қараса,
Мұнартқан биік тау да бар.
Бір жағына көз салса,
Жылмиған жазық жайлауы
Шалғын шыққан кең өріс
Мал жайлауға жай да бар.
Ұзақ малға өріс бар,
Қалың ағаш тегіс бар.
Неше түрлі жеміс бар,
Құрма менен өрік бар.
Қалың миуа ішіне
Қыздар кіріп барады,
Көп жемісті көрген соң,
Көңілдері ауады.
Ағаштан жеміс қағады,
Бұл жеміске алданып,
Қайғысы кетті манағы,

Ойында жоқ еш нәрсе,
Жемісті жию – талабы.
Уәде еткен сөзімен
Қасындағы Қара күң
Еш адамға көрсетпей,
Қарауылдап бағады.
Қарауыл сырттан қарады,
Күн тал түске толады,
Бұл бақшадан ауады,
Бір бақшаға барады.
Қара күң бастап келеді,
Мұнан да жеміс тереді,
Қызға ғашық балаға
Қара күңнің уәдені
Байлаған берік жері еді.
Қыз бастаған күң еді,
Қалың шалғын ішінде
Ұйықтап жатқан ер еді.
Айралы күң өтірік
Құбығұлды көргенде
«Көтек» деп қарғып жөнеді.
Айла-амалы көп еді,
Өп-өтірік шошыған
Күңкеңнің ебі еді.
Құбығұл мен Білекті
Қауыштырар жер еді.
Тағы күңің сөйледі:
– Жолдас күңің мен деді,
Ардақты қызым сен деді,
Қапыда көрдік жас жанды,
Жауабыңды айтып бер

Кіммен сөзің бар еді,
 Мына жатқан нең деді.
 – Қасымда басшы Қара күң,
 Бармаймын десем, болмадың,
 Тіпті еркіме қоймадың,
 Ұшыратып бөлеге,
 Нешік қиял ойладың?
 Анамдай баққан сен едің,
 Ардақтаған қорғаным.
 Келмеймін деп көп айттым,
 Еркіме мені қоймадың.
 Не, жақсы ма, жаман ба,
 Өліп қалған адам ба,
 Өкпесіне қолың сал,
 Орындап сөзін тамамда.
 Қыздың тілін алады,
 Күңнің қалмай амалы...
 Ештеп басып барады,
 Өкпеге қол салады.
 Мұрнын шымшып баланың,
 Төбетейін* қағады,
 Күңнің қалмай амалы.
 Мұрнын шымшып оятып,
 «Көтек» деп, қарғып барады.
 Ақбілек көзін салады
 Алтын айдай жігітке
 Қыздың түсті назары,
 Көңілі әбден ауады.
 Сұлу жүзін көргенде
 Ақылдан Білек танады.

Құбығұл сонда сөйледі:

– Қалмақтың күң мен қыздары,

Ұйқымды бұзба сен деді,
 Оятқан мені нең деді.
 Қалмақтардың күңдері
 Меніменен тең бе еді?
 Менің теңім сен емес,
 Сенің теңің мен емес,
 Ұйықтап жатқан жерімнен
 Оятқаның жөн емес.
 Жеделін берік тұтпаған,
 Қажырлы туған ер емес.
 Айтқанымның бәрі рас,
 Келемеж ету жөн емес.

Ақбілек назар салып тұр,
 Біресе есі түзеліп,
 Біресе есі ауып тұр.
 Іші оттай өртеніп,
 Ғашық оты жанып тұр.
 Қайғы, ғашық зарпынан
 Өліп кетпей неғып тұр?
 Талықсиды әр уақ,
 Қырық қыз сүйеп бағып тұр.

Қара күң сонда сөйледі:

– Ақылыңды байқасам,
 Білікті заңғар баласың,
 Шырағым, сөзің сынасам,
 Өзге жаннан данасың.
 Сымбатыңды сынасам,
 Көргенім жоқ қалмақтан,
 Патшадан туған баласың.

Шыныңды айтшы, шырағым,
 Қай сапарға барасың?
 Ажарыңа көз салсам,
 Жайнап, күндей жанасың,
 Жөніңді білдір, шырағым,
 Қай сапарға барасың?
 Түрің қалмақ елі емес,
 (Шын айтпауың жөн емес,
 Ханнан туған ханзада,
 Байдан туған мырзаның
 Бәрі саған тең емес.
 Сымбатыңа түрің сай,
 Өзге сендей ер емес.
 Жол сұраймын, шырағым,
 Сыр айтпауың жөн емес.
 Жаңа өспірім баласың,
 Білікті бала данасың,
 Қай сапарға барасың?
 Айт сөзіңнің тазасын.
 Шыныңды айт бізге, шырағым,
 Сапарыңды сұрадым,
 Қай жер сенің тұрағың?
 Қай нәсілден боласың?
 Хан баласы секілді
 Көрінеді сияғың.
 Өтірік айтпа, рас айт,
 Қайда жүріп барасың?
 Бұлданба, балам, шыныңды айт,
 Тілейтұғын бір тілек
 Ханның қызы Ақбілек,
 Адал ниет, ақ жүрек.

Хан баласы о-дағы,
 Сіздей асыл, ақ сүйек,
 Ханның қызы ханшамен
 Дидарласқан күн сүрек.
 Сабыр қылса қашанда
 Қауышар күн қос жүрек.
 – Қара күң, мұның жөн деді,
 Руымды сұрасаң,
 Орта ноғайлы ел деді.
 Ұлы Еділдің басында,
 Біздің тұрмыс жер деді,
 Уәли ханның жалғызы
 Құбығұл деген мен деді,
 Ұйықтап кетсем түсімде,
 Ақбілек тыным бермеді:
 Хан баласы сен деді,
 Ханның қызы мен деді,
 Ғашық болдым түсімде,
 Алыстан іздеп кел деді.
 Үстінде төсек қисайсам
 Осы қыз тыным бермеді.
 Астыма мінген Құлаша
 Ақбілек үшін мінгенмін,
 Шығыршықты сауытты
 Ақбілек үшін кигенмін.
 Балдағы алтын ақ алмас
 Ақбілек үшін ілгенмін,
 Түсімде көріп Білекті
 Отына ғашық күйгенмін.
 Сапардың несін сұрайсың?
 Осы қыз үшін жүргенмін.

Ғашықтықты өткердім,
 Машақатты көп көрдім,
 Арада талай күн өтіп,
 Мінген атым жүдетіп,
 Ғашығыма жеткенмін.
 Жападан жалғыз, жолдассыз
 Ақбілек үшін жеткенмін.
 Ата менен анамды,
 Қайырлы орда қаламды
 Бұл үшін тастап кеткенмін.
 Ғашық едім көргенше,
 Қара күң, мені жеткердің.

Сонда Ақбілек сөйлейді:
 – Өңім бе, менің түсім бе-ай,
 Түсімде көріп, ғашық боп,
 Көріп едім қысымды-ай.
 Өңім болса егер де,
 Сүйіскен таптым тұсымды-ай.
 Издегенің мен болсам,
 Ғашық ерім сен болсаң,
 Батыр, бермен келіңіз.
 Бұлдана бермей досыңа
 Қолыңның ұшын беріңіз.
 Түсім болып кетпесе,
 Қауышар бүгін кезіміз.
 Ғашық дертпен қан жұттым,
 Ғашықтың отын көріңіз.
 Қауышатын күн шығар,
 Қосылу бүгін шын шығар,
 Кел де көріс, жан досым.

Аузымнан жауып от, жалын,
 Лебімнен түтін, бу шығар,
 Көріскенше, жан досым,
 Неғып біздің жан шыдар?!
 Күні бұрын түс көріп,
 Болған жанмын ынтызар.
 Қауышуға мен құмар,
 Іздеп келген сен құмар,
 Көріселік, жан досым,
 Енді неғып жан шыдар.

Сол қолынан батырдың,
 Қара күң ұстай алады,
 Жетелеп кетіп барады.
 Ғашық болған екі асыл
 Жемісті сайдың бойында
 Бірін-бірі табады.
 Қыз ішінде Ақбілек
 Еді асыл шырағы.
 Қасындағы қырық қыз
 Қызықтап қарап тұрады.
 Құшақтасып көрісіп,
 Қайғылы көңіл тынады.
 Бірін-бірі ғашықтар
 Амандасып көреді.
 Көргенін жанға айтпасқа
 Қасындағы қырық қыз
 Серт, уәде береді.
 Ортаға алып баршасы
 Еш адамға көрсетпей,
 Ақбілек жатқан күмісті үй

Құбығұлды алып келеді.
 Ғашық болған жандарға
 Күңнің тиген себебі,
 Әзілдесіп, күлісіп,
 Ғашық жарын сүйісіп,
 Қосылған осы жер еді.
 Еш адамға білдірмей,
 Қырық күндей бағады,
 Қызметі батырға
 Қыздардың әбден жағады.
 Ақбілек ақыл ойлады,
 Ойламасқа болмады,
 Ақылын тоқсан толғады.
 Ешкім білмей тұрғанда,
 Кетейік деп ойлады.
 – Ғашық жарым сен деді,
 Ғашық болып қосылған,
 Алған жарың мен деді.
 «Ер игісі қос табар»
 Сайран сәнмен жүргенде
 Сезіп қалар ел деді.
 Амандықта, саулықта,
 Тілімді алсаң, жан досым,
 Бұл шаһардан кетелік,
 Қалмақ сезбей тұрғанда,
 Еліңе, досым, жетелік.
 Ақылы артық, санаң бар,
 Жалғызы кетіп қалмаққа
 Аңсап жүрген анаң бар.
 Жалғызы кетіп қолынан
 Сағынып жүрген бабаң бар.

Жақсы бала қашанда,
 Ата менен ананың
 Ауыр қақын тамамдар,
 Сағынған ата-анаңыз
 Кеткеніңе көп болды
 Ашылған көптен араңыз.
 Ақылға салып қараңыз,
 Тілімді алсаң, кетелік,
 Еліне қалмақ білінбей
 Теңгеліктен өтелік.
 Қосылысқан достықта,
 Қуаныш көңіл хоштықта
 Ата-анаңа жетелік.
 Жаман адам белгісі
 Қорған болар еліне.
 Енді жүрме, қосылдың,
 Ақбілек ғашық теңіңе.
 Қызмет етіп көрейін
 Ата-анамның төріне.
 Жүремін десең, көңіл шат,
 Екеуімізге табылат
 Мінуімізге тұлпар ат,
 Жадыңа ұқ та, сөзім түй,
 Сақтаулы тұрған сауыттан
 Қалағанын таңдап ки,
 Сыр білдірмей қалмаққа
 Жүрер болсаң, жылдам жүр,
 Ғашық болған, жан досым,
 Жолдасыңның бұлын біл.
 Қосылдым сізге көңілім жай.
 Көп қайғыдан арылып,

Y

Y

Оңнан туды күн мен ай.
 Тәуекел еткен адамға
 Өзің жәрдем бер, құдай.
 Оңғарған болсаң әуелде
 Ашылар жарқын жүз шырай,
 Бес қарудың бәрі сай,
 Көп айналып қалдың жай,
 Ат пен тұлпар сайма-сай,
 Бүгін түнде кетелік,
 Теңгеліктен өтелік.
 Көп айналсақ мін шығар,
 Еліңе, отыр жетелік.

Құбығұл да қуанып,
 Қайтуды мақұл көріпті.
 Алған жары Ақбілек
 Досына берді ерікті,
 Бір-біріне сеніпті.

– Ақбілек, сөзің шын болды,
 Ки дегенің сауытты
 Маған қиын сын болды,
 Тұлпар берем дегенің
 Ер басыма мін болды,
 Ғашық болған, жан досым,
 Осы сөз маған кәр болды.
 Ертең елге барғанда
 Өзілдессең де айтарсың,
 Сауыт таңдап кигізіп,
 Тұлпар атқа мінгізіп,
 Бес қару тамам ілгізіп,

Артықтығым көрдің деп,
 Асылдыққа сендің деп,
 Қару-жарақ, тұлпар ат
 Бәрін тауып бердім деп,
 Және жүріп қалмақта
 Арқамменен келдің деп,
 Бетке соғып, досым-ай,
 Өзілменен күлерсің,
 Бүгін түннің ішінде-ақ,
 Алған ерің Құбығұл
 Кім екенін білерсің.
 Қайтуға болды талабым,
 Өзім тұлпар табамын.

Құбығұл мен Ақбілек жүрерінде қасындағы
 қырық қызға:

– Бізді жақсы көргендерің еріңдер, – дейді.

Сонда қырық қыз айтады:

– Біз жолдарыңызға шырмау болармыз.

Қашанда амандықтарыңызға тілектеспіз. Сен-
 дерге келген сөз болса, осыдан күттік, – деп ер-
 мей, хош айтысып қалады.

Енді жүруге таянғанда Құбығұл тұлпарын
 шақырады.

Қалтадағы бір шоқ қыл
 Батыр қолға алады,
 Қылды өртеп жағады.
 Ағашта жатқан тұлпарға
 Қоңырсы қылдың иісі
 Мұрынына барады.
 Иісін біліп жануар

Оқыранып шабады.
 Адамнан есті жануар
 Иесін іздеп табады.
 Жал, құйрығы төгілген,
 Жыныс ағаш ішінде
 Жалғыз жүріп семірген,
 Күйіне түсіп бұл тұлпар,
 Төрт тұяғын тебінген,
 Оқыранып тағы да
 Ұсынып мойнын берілген,
 Қаруларын таңдаған,
 Таңған күйден аумаған,
 Арқасын жерге салмаған.
 Үстімде жүгім ауыр деп,
 Аяқ, төсін, бауырын,
 Жерге төсеп аунаған.
 Болат тұяқ тұлпардың
 Көзі оттай жайнаған.
 Атқа мініп алады,
 Ғашық жары Ақбілек,
 Құбығұл тағы барады.
 Атты қайдан тапты деп,
 Қайда атын бақты деп,
 Ақбілек аң-таң қалады.
 Ақбілекке келіпті,
 Қайтуға батыр желікті,
 Жолдас қызға Ақбілек
 Кезек-кезек көрісті
 Бірзаласып қоштасып,
 Ұлықсат бәрі берісті.
 Ат баққан жәмшік* ішінен

Ақбілек тұлпар таңдады,
 Көк тұлпарды өзіне
 Лайықтап, оңдады.
 Ақбілек жүген сұққанда
 Ырымын аттың аңдады.
 Жолыма ырым болды-ау деп,
 Сапарым болар оңды-ау деп,
 Атқа тоқым салады,
 Ерді ерден алады,
 Қыз ордада қалады.

– Басшы болған жолдасым,
 Елік сүт берген сен едің,
 Ақбілегің мен едім,
 Жемісті сайдың бойында
 Ғашыққа тиген себебің,
 Еліне жаудың тастамай,
 Алып кетсем деп едім.
 Сен де тұлпар мін деді,
 Амал киім ки деді,
 Әрі досым, басшымсың,
 Бізбен бірге жүр деді.

– Жұлдызың шыққан оңына,
 Айналайын Ақбілек,
 Иені жаудан қорыма,
 Тілеуің едім, шырағым,
 Мен ермей-ақ қояйын,
 Болмасын кесел жолыңа.
 Мен қалайын қалада,
 Мені жаудан аяма.

Сен екеуің сау кетсең,
Болайын сізден садаға.

Ақбілек мұны қимады,
Құрметін бек сыйлады.
Жолдасын қимай жылаумен
Көзінің жасын тыймады.
Қара күнді қия алмай,
Көрісіп қайта жылады.
Амандасып, қоштасып,
Енді екеуі шығады.
Астындағы атына
Орай қамшы ұрады.
Тартпа қиып кетер деп,
Бауырға жібек орады,
Түн ортасы толады,
Теңгелікке барады,
Екі ғашық шырақтың
Қабыл екен тілегі.
Өткізбейтін терең су
Бұларға өткел болады,
Өткелден өтіп қуанып,
Екеуі кетіп барады.

* * *

Әділбайдың қатыны
Сыншы еді тұқым-нәсілі,
Әйелдің білгіш мақұлы,
Байынан артық ақылы.
Көрген түстен жасыды,
Сол күні көрген түсінде:
Ақ иық бүркіт төнеді,

Ардақтаған аққуды,
Көп аққудың ішінен
Іліп алып жөнелді.
Осы түсті көреді,
Түстің қалай себебі?
Сол күні көрген түсінде
Шаң басыпты қаланы,
Кіл қайғылы жан көрді,
Бұрынғы кең көшесін
Қысаңшылық тар көрді,
Теңгеліктің ар жағы
Тұман басқан қараңғы
Әжіғырдай тау көрді,
Тау басында бүлгіндік,
Соғыс көрді, жау көрді.
Жылға сайдан жылжыған
Сарқырап аққан қан көрді,
Шошыды түстен шамасы,
Осы түсті көреді
Ақбілектің анасы,
Түстен шошып оянып,
Ханды оятты шамасы.
– Ұйықтап жатпа, сен, деді,
Ұйықтап жатқан нең деді,
Үйге келген бәлені
Жалдама дедім мен деді,
Жалдап едің, сен, деді,
Ақбілектің ордасын
Қазір байқап кел деді.
Қайғымен өмір өшкен-ді,
Қас масқара еткен-ді,

Қозы баққан жас бала
 Түп-түбіне жеткен-ді.
 Түсім ғайып болмаса,
 Ардақтап баққан Білекті
 Сол залым алып кеткен-ді.
 Бүлдірген шығар сол бала
 Білек жатқан сарайды.
 Қазір бар да, тез қара,
 Сен патша болсаң да,
 Ақылға асқан мен дана.
 Ғапылдық бізге жетті ғой,
 Ақ сары бас аққуды
 Бүркіт іліп кетті ғой,
 Сол жалдаған жас бала
 Ақыр түпке жетті ғой.
 Айырылған шығар балаңның
 Енді бізбен арасы.
 Анық түстің тазасы,
 Білек жатқан орданы
 Түнде барып қарашы.
 Болмаған шығар тілегің,
 Таусылған шығар үнемің,
 Бір қызбенен тек кетпес,
 Қуа қойсаң егер де,
 Талай жанның сол залым
 Бітірер деп қорқамын
 Асыл, тыныс жүрегін.
 Бектерін қасқа алады,
 Ақбілек жатқан жақсы жай
 Түнде барып қарады.

Қыз ішінде Білек жоқ,
 Оттай іші жанады.
 Қыздарды қысып қамады,
 Бәрінен жауап алады.
 Сонда қыздар шулады,
 Біреуі қорқып тұрмады,
 Көргенін айтты баршасы,
 Қорғалап айтты, бұрмады,
 Қыздарды патша қорлады.
 Зерін шашып жендетке
 Қыздарды қыр деп ақырды,
 Жендеттерін шақырды,
 Кілең жасты қимаған
 Бірқатары халықтың
 Кінәсін кеш деп, бас ұрды.
 Ашуы қатты хан залым
 Босамады, күшейді.
 Ашу қысып желікті,
 Елге салмады ерікті.
 Жендеттерге ақырып,
 Қыр деп әмір беріпті.
 Айтпадың деп, көргенің,
 Қыздардың қанын төгіпті.
 Есік баққан құлдар мен
 Күңдерді түгел жияды.
 Қара күңнен бөтені
 Еш нәрсені сезген жоқ,
 Көрмегенін баршасы
 Түгел айтып жылады.
 Айтқанына нанбады,
 Бұларды да қарады.

Қара күнді ортаға ап
 Жеке жауап алады,
 Жауабын байқап қарады.
 Күң білікті, саналы.

– Мен айтайын шынымды,
 Шын айтайын жөнімді.
 Хан баласы Құбығұл
 Алтын айдар тұлымды,
 Су басында жолығып,
 Айттым соған сырымды.
 Жемісті сайдың бойында
 Бітуәші* мен болдым,
 Қауыштырдым қызыңды.
 Өлуіме сенгенмін
 Неғылсаң да, Әділбай,
 Мен бәріне көнгенмін.
 Уәде етіп ерменен,
 Жемісті сайдың бойында
 Қолымнан ұстап бергенмін.
 Ақбілекті қосуға
 Құбығұлға арманмын.
 Теңін тапты Ақбілек,
 Хан баласы екенін
 Көрген шақта аңғардым.
 Екеуі аман, сау кетті,
 Екеуінің жолына
 Құрбан болып қалғанмын.
 Бітуәші мен болдым
 Екі ғашық араға,
 Құбығұл батыр, Ақбілек

Сағынысқан балаға.
 Жанымды қидым сол үшін,
 Аман кетсе болғаны,
 Солардан жаным садаға.
 Жендеттер ұстап қамады,
 Шаштан ұстап алады,
 Алмаспен басын қағады.
 Әділшілік тілекпен
 Күңнің жетті ажалы.
 Ашу қатты, кәр күшті,
 Қыз бен күнге тарттырды,
 Осындай ауыр жазаны.
 Ханда ашу қайнады,
 Азаматтарын сайлады.
 Көк найза, өткір қылышты
 Өткірлеп, әбден қайрады.
 Шаһарындағы әскерді
 Біреуін қоймай айдады.
 Жиылған әскер мол болды,
 Сансыз әскер қол болды,
 Ту көтерген қолына
 Әділбайдың інісі
 Әсірбек деген ер болды.
 Ту көтеріп әр ерден,
 Қашқынды қуар жер болды,
 Қуды патша дұрыстап,
 Ақбілекті алып кеткен соң
 Жатсын неғып тыныштап?

Әділбай қолға сөйледі:
 – Әскер қолым сен едің,

Халықтың ханы мен едім,
 Осы залым дұшпанды
 Денесін шауып қор қылып,
 Кегімді алсам деп едім.
 Бұл жауымды мұқатсам,
 Ерлерім, сыйлық беремін,
 Соны өлтірген батырды
 Өзіммен тең көремін.
 Басын кескен ерлерге
 Үлкен сыйлық беремін,
 Даяр қылып керегін.
 Қолымнан сыйлық мен берем
 Өз алдына шаһар сап,
 Айдынды шалқар көлменен
 Рахатты жер беремін.
 Ат жүйрігін сайлаңыз,
 Өткірлеп, алмас қайраңыз,
 Еркек кіндік, жас, кәрің
 Біреуің шаһарда қалмаңыз.
 Сонда халық шаттанды,
 Қуанып ерлер мақтанды,
 Қару-жарақ, көк найза,
 Бәрі даяр саптаулы.
 Тастан қайтпас ақ алмас
 Буылып белге қаттаулы,
 Қол астының халқы
 Ханның сөзін ақтаулы.
 Әскерді хан айдады,
 Еркектен адам қалмады,
 Әр жерінен ту ұстап,
 Сан жетпейтін қалың жау

Құбығұлменен ұрыспақ.
 Ақбілектей аруды
 Құбығұлдан айырмақ.
 Дегеніне келтіріп,
 Қайтиып елге қайырмақ.
 Әскерінің құралын
 Баршасын тамам даярлап,
 Қу желқом* салып ерменен
 Әскердің атқа мінген жер,
 Оқ өтпейтін сауытты
 Ерлер енді киген жер,
 Бес мың әскер ауыр қол
 Тұс-тұсынан ту байлап,
 Ерді қуып жүрген жер,
 Ақбілек кетіп халқынан
 Ханының іші күйген жер.
 Құралын тамам сайласып,
 Қаруларын қайрасып,
 Әмір етіп бастыққа,
 Көп әскерді айдағып,
 Сарбаздарын ойнатып,
 Әскер мінген жүйріктің
 Ауыздығын шайнатып.
 Дауылпаз* тартып, ту алып,
 Сансыз әскер шығарып,
 «Қызды айырып қалам» деп,
 «Басын кесіп жетімнің
 Әкеліңдер маған» деп,
 Ашу тұтып қуарып,
 Біресе тұрды қызарып,
 Әсірбек шықты қол бастап,

Жалбыраған ту алып.
 Теңгеліктің өткелмен
 Әскер өтіп барады.
 Түн ортадан ауады,
 Күн шыққанда Құбығұл
 Әжіғырдың тауынан
 Қарауыл тұрып қарады.
 Жердің жүзін қаптаған
 Әскерді көзі шалады.
 Сан жетпейтін көп қалмақ
 Құбығұлды өлтіріп,
 Айырып Білек қызды алмақ.
 Осы сансыз әскерді
 Құбығұл байқап тұрды аңдап.
 – Сүйіскен жарым, Ақбілек,
 Жан жолдасым сен едің,
 Шын сүйісіп қосылған
 Жаным бірге деп едің,
 Сансыз әскер қуыпты
 Әжіғырдың тауынан
 Қарауыл салып көремін,
 Ақылдасам өзіңе,
 Қашып кетсем бұл жаудан
 Сынықты болар деп едім.
 Есебі жоқ қол екен,
 Әскері сансыз мол екен,
 Сансыз қуған бұл жаудан
 Қашпағаным жөн екен,
 Ұрлап алып кеткенім
 Маған қорлық сол екен.
 Ерге сынақ болмай ма?

Дұшпанменен алыспай,
 Қашып кетсем, Ақбілек,
 Екеуімізге намысты-ай.
 Ажалым жетсе өлермін,
 Бендеге қаза алыс па-ай!?

Сонда Ақбілек сөйлейді:
 – Құралды қалмақ ел еді,
 Елінде батыр көп еді,
 Қарсы келген жауының
 Қасықтап қанын төгеді,
 Әскерің жоқ, құрал жоқ,
 Батырсынба, Құбығұл,
 Тұрудың жоқ керегі.
 Жердің жүзі қыбырлап,
 Сансыз әскер келеді.
 Кел, қашалық, қашалық,
 Атқа қамшы басалық,
 Көмегің жоқ,
 Жолдас жоқ.
 Әжіғыр таудан асалық.
 Атса, мылтық өтпейтін,
 Шапса, алмас кеспейтін,
 Атақты талай ері көп,
 Әскербектей батыр бар,
 Қарасбек атты жас ұл бар,
 Ерлерінің кемі жоқ,
 Ұрысам деме бұл жауға,
 Бұл тұрудың жөні жоқ.

– Олай деме, Ақбілек,
 Сансыз жаудан саса алман,

Көп деп, қорқып, қаша алман,
 Қашып кетіп көп қолдан
 Елге барып жата алман.
 Ақбілек сонда жылап тұр.
 Ақбілектің көзінен
 Төгіліп аққан қара жас,
 Мысалы, аққан бұлақ дүр.
 Қайта-қайта жалынып,
 «Кетелік» деп, жылап тұр.
 – Неғылғаның, Ақбілек,
 Ерге қайғы салғаның,
 Атың – әйел, нашарсың,
 Мұнша неге зарладың?
 Өлімменен тең болар
 Қашып кетіп қалмақтан
 Елге аман барғаным.
 Жаудан аумас маңдайым,
 Жүр деп, тілек тілеме,
 Бұл тіліңді алмаймын.
 Жаудан қашып кеткендей
 Ақбілек, мен қандаймын,
 Сенің тіліңді алғаным,
 Ойласам маған сын шығар,
 Ер басыма мін шығар.
 Ұрысуға бұл жауға
 Болдым қатты ынтызар.
 Араласып әскермен
 Соғысқа болдым шын құмар.
 Атың – әйел, нашарсың,
 Көрінбей жауға тасамен
 Астына жалдың бара бер,

Менің тілімді ала бер.
 Қайрат қысқан едім ер,
 Төркінің мен досыңның
 Соғысқанын сырттан көр.
 Қайғыланбай, Ақбілек,
 Енді маған рұқсат бер.

 Ақбілектің батырға
 Айтуға жоқ амалы,
 Іші оттай жанады,
 Құбығұл мұнда қалады.
 Көзінің жасы бұршақтап,
 Ақбілек кетіп барады.
 Қайырылып тұрып сөйлейді:
 – Ғашық болып қосылған,
 Алған ерім сен едің,
 Сүйікті құшқан, алғаның
 Ақбілек ару мен едім.
 Жаудан аман құтылып,
 Елге жетсек деп едім.
 Айтқанымды қылмадың,
 Ұрыспай жауға тынбадың,
 Қанша тілек тіледім,
 Майыспадың, сынбадың.
 Арыздасып кетейін,
 Жамандық болса егер де,
 Жолдасың болсын иманың.
 Аман келсең, бұл жаудан
 Мен садаға, құрбаның,
 Тіл алмадың, амал жоқ,
 Тоқтатуға заман жоқ.

Есепсіз, сансыз жаулар көп,
 Көңілімдегі сөзімді
 Айтып едім тоқтар деп.
 Заман қандай, тұр қандай,
 Қош аман бол, жолдасым,
 Арыздасып қоштастым
 Кеңшілікте тұрғандай,
 Деді-дағы Ақбілек
 Жүре берді жөніне,
 Құбығұл айтқан жеріне.
 Жыраға атты арқандап,
 Қарауыл қарап отырды,
 Боз белең жалдың белінде
 Құбығұл батыр жалғыз тұр.
 Қолында туы жалбырап,
 Отты көзі жаудырап,
 Ашу қысып жайнайды
 Екі беті албырап.
 Таланым қалай болар деп,
 Көрген соң жауды қуанып,
 Жолдасы жоқ қасында
 Қолға тұрды ту алып.
 Жердің жүзі жыбырлап,
 Шықты жауға шұбалып.
 Қуғыншы жау сансыз көп,
 Көп әскердің басшысы
 Ту ұстаған Әсірбек.

Жауға кекті бермеген,
 Қашаннан нәсіл тұқым тек.
 Қашаннан нәсіл тұқым тек,

Ішінен батыр ойлайды
 Шығарса деп жекпе-жек.
 Ақбілектей аруды
 Көрсетпей жауға асырды,
 Боз белес тауға қашырды.
 Жау жақындап келгенде
 Құбығұл бала ақырды,
 Жекпе-жек деп шақырды.
 Қуғыншының қалың жау
 Сөзге тоқтап тұрады,
 Жекпе-жекке қалмақтан
 Қарысбек батыр шығады.
 Найзаменен салысты,
 Қалмақ болып қалысып,
 Аударысып салысып,
 Бір-біріне жабысып
 Балтаменен ұрысты,
 Ұңғысынан сынысты
 Тастан қайтпас ақ семсер,
 Шапқыласты қылышты,
 Болат сауыт киген ер
 Ат үстінен алысты.
 Екеуінің жеделі
 Бірін бірі арбаған,
 Батырларға намысты.
 Тартысқанда тіресіп,
 Аттың белі талысты.
 Түсе қалып атынан
 Белге шынжыр шалысты,
 Күреске ерлер басысты.
 Теуіп кеткен жерлерін

Жер ошақтай қазысты.
 Күні-түні екі күн
 Алысқанға болмады.
 Алысумен жүргенде
 Ұлтандары тозады.
 Екеуі шаршап талысты,
 Қатты шаршап қалысты,
 Ер шаршамай неғылсын,
 Екі күндей алысты.
 Көрген адам қорқатын
 Қарысбектің келбетін,
 Бұрын жанның көрмеген
 Ешкім мұндай бәндесін.
 Қабағы түкті, жабылған,
 Қарысбектің қашаннан
 Ұрыстан жауы алынған.
 Талай батыр алысып,
 Жеңілген де, бағынған.
 Талайдың күні тарылған
 Айтулының өзі еді.
 Садақпен атса өтпеген,
 Қылышпен шапса кеспеген,
 Адамның әлі жетпеген,
 Кигені сауыт көк берен,
 Айласы қалмақ тағы артық
 Ақыл менен ой терең.
 Екеуі тыныс алады.
 Әсірбек жақын барады,
 Қарысбек, неден тарылдың?
 Қалай күштен арылдың?
 Неге басын кеспейсің

Ата дұшпан залымның?
 – Әсірбек батыр, мұрсат бер,
 Мұрсат беріп, азырақ
 Менің сөзім тыңдап көр,
 Көңіліме кірді уайым,
 Жаратпаймын ал, басшым,
 Бұл дұшпанның сыңайын.
 Қайтпас қайрат берен ер
 Қайтарды менің райым.
 Тірілігім болмаса,
 Тұла бойдан әл кетті,
 Ажар кетті, сән кетті,
 Тұла бойға тараған
 Күш беретін қан кетті.
 Тірілігім болмаса,
 Шаршап тұрмын мен депті,
 Азырақ дем алуға,
 Жолдасым, мұрсат бер депті.
 Жаратпаймын сыңайын,
 Осы дұшпан меңдетті.
 – Сенің басшың мен едім,
 Қайтпаған жаудан ер едің,
 Сан жетпейтін жау болсын
 Жалғыз барам дер едің.
 Жалғыз келген баладан
 Тарыққан батыр нең деді.
 Қорғанысың халықтың,
 Екі күндей алыстың,
 Жігері жоқ жамандай,
 Шыны қорқақ адамдай
 Мұнша неге тарықтың?

Талай жауға барғанда
 Дұшпаныңды жаныштың.
 Ер сыналар болды жер,
 Талайды шапқан едің сен,
 Көпке бар да, демінді ал,
 Осы дұшпан жауменен
 Ұрысамын, маған бер.
 Сынықтық көрді бұл жауды
 Әсірбекке беруге,
 Не болса да, ойлады
 Маңдайынан көруге,
 Бергенім сынық болар деп,
 Риза болды өлуге.
 Ер жеделі намысты,
 Арланғаны анық-ты.
 Ашу қысып ақырып,
 Құбығұлға барысты.
 Бір-біріне жабысты,
 Екі батыр алысты.
 Қайрауы жеткен қайсар ер
 Құбығұл атты еріңді
 Көтеріп келіп алыпты.
 Айналдырып, үйіріп,
 Қара тастың үстіне
 Батыр сілтеп қалыпты.
 Екі аяғы сарт етіп,
 Қара тасты жарыпты.
 Шың үстінде қара тас
 Талқан болып қалыпты.
 – Қайрат берген қорғаушы,
 Пірәдәр бабам, ерімсің,

Мен балаңа қуат бер,
 Кереметім көрінсін.
 Өзің қуат бермесең,
 Таршылық келді балаңа,
 Тарыққанда сыйындым,
 Жәрдемші, қорған бабама.
 Өзің жәрдем бермесең,
 Бұл балаңнан әл кетті,
 Мұрынымнан қан кетті,
 Енді дұшпан меңдетті,
 Қырық шілтен*, пір, бабам,
 Шаршауыма көз жетті.
 Өзің қуат бер депті,
 Бабам, жәрдем бол депті.
 Иендердің ескі әруақ
 Еңсеме орнап, қон деді,
 Бұл қалмақтың келбеті,
 Қара обадан зор деді,
 Бергенің жәрдем шын болса,
 Балаңды етпе қор деді.

Самұрық ұшты қиядан,
 Үш түлеген жануар
 Түлеп ұшқан ұядан.
 Қанатын сулап қағады,
 Оңтүстіктен келді де,
 Қалықтап ұшып төмендеп,
 Құбығұлды арқаға
 Оң қанатпен салады.
 Баланың кіріп ажары
 Тасиды күші, қажыры

Қарысбекпен алысып
 Күркіреген күндей-ақ,
 Күңіреніп көтерді,
 Үйіріп келіп алады.
 Мұны тастың үстіне
 Шалқасынан салады.
 Ақ қанжарын суырып,
 Қақ жүректен салады,
 Көтеріп салып санатын*,
 Жеткізді жауға қазаны.
 Қарысбек сынды батырдың
 Сол жерде жетті ажалы.
 Туысына шыдамай,
 Сансыз қолдың ішінен
 Әсірбек батыр шабады.
 Жекпе-жек майдан жеріне
 Әсірбек батыр ақырып,
 Қару-құрал бәрі сай,
 Жекпе-жекке барады.
 Құбығұлдай еріңіз
 Шығарды қайрат, қажырды.
 Әсірбекті көргенде
 Жәрдем беріп бабасы,
 Нұрланыпты ажары.
 Келген жерден қағысты
 Ауыр батпан шоқпармен,
 Әсірбек кезек алыпты.
 Өлер жерің осы деп,
 Толық мидың тұсы деп,
 Тас төбеден салыпты.
 Төбеде болат қалқаны

Талқан болып қалыпты.
 Жәрдем беріп бабасы,
 Есін жиып алыпты.
 Құбығұл кезек алады,
 Ашуы қайнап, қызады,
 Белді бекем буады,
 Батырсынған Әсірбекті
 Шоқпарменен ұрады,
 Басы айналып, есі ауып,
 Жығылып, қайта тұрады,
 Кешікпей есін жияды.
 Екі ерді ашу құрсады,
 Алмас қылыш жұмсады,
 Күннің ыссы күнінде
 Шөлдеп ерлер сусады.
 Найзаменен серместі,
 Салған найза қайырылды,
 Қу құрайдай көрмеді.
 Көрмеді пайда қылыштан
 Екі батыр ұрысқан,
 Балтаменен шабысты,
 Ұңғысынан салысты.
 Құбығұл сонда ақырды,
 Кеміген мұнша нем деді,
 Жәрдемші пірім, сен, деді,
 Болдым ба жақсы мен деді,
 Күнәлі болып кетпесем,
 Пірлер, жәрдем бер деді.
 Көңілі сезіп қуанды,
 Бір ишарат білінді,
 Әсірбекті көтеріп,

Олай-бұлай жүгірді.
 Жан өкпесі сығылды,
 Қысқанда жүрек аузына
 Әсірбектің тығылды.
 Алысқан жері қара тас,
 Бір-біріне дұшпан қас,
 Балдырғандай майысып,
 Болып тұрған бала жас.
 Азамат ердің шырағы,
 Пірлер жәрдем қылады,
 Көтеріп алып ұрады,
 Қара обадай Әсірбек
 Ұзынынан сұлады.
 Есектейін ақыртып,
 Нар түйедей бақыртып,
 Аузына алмас тығады.
 Күн батқанша Құбығұл
 Өлтіре алмай қалмақты
 Амал ойлап тұрады,
 Жұлдыз шыққан мезгілде
 Әсірбек жаны шығады.
 Қарысбек пен Әсірбек
 Қол бастаған ер еді,
 Егесті жер болғанда
 Дұшпанды қырған бөрі еді.
 Екеуінің өлгенін
 Көп қалмақ көзі көреді.
 Екеуіне талас жоқ,
 Өзгелері кем еді.
 Сөйлесе сөздің жүйі бар,
 Ежелден толық миы бар,

Әділбайдың уәзірі
 Ақ Маман деген биі бар,
 Ақылды, толық миы бар.

 Сонда Маман би сөйлейді:
 – Айтамын ақыл көп халық,
 Қарысбек пен Әсірбек
 Арыстаны еді елімнің,
 Медеуі еді белімнің,
 Қиындық көріп, тарығып,
 Еңіреп жылап, егілдім.
 Бұл қиындық жер болды,
 Уақыт тарлық халқыма,
 Осы бүгін кез болды,
 Қалай болды замана?
 Енді ойлайтын жер болды,
 Екі нәннен* айырылып,
 Көкірек мұңлы шер болды.
 Мақұл десең, о халқым,
 Жекпе-жекке баруға
 Қарсыласар адам жоқ.
 Әскер шөп те, ол орақ,
 Соғысуға шараң жоқ,
 Қарсыласып, тіресер,
 Енді бізде адам жоқ.
 Әділбай патша, данамыз,
 Ақылға салып қараңыз,
 Осы айтқан санамыз,
 Ақбілек сіздің балаңыз
 Теңін тауып сүйіпті,
 Тілімді алсаң, тараңыз.

Алдыратын ер емес,
 Ойласып, халқым, қараңыз.
 Бөтен бар ма сөзімде,
 Әділбай, сына мұнымды.
 Ел билігі өзіңде,
 Қарсы барар адам жоқ,
 Ойға салсам еліңде.
 Сонда Әділбай сөйледі:
 – Бұл сөзіңді алайын,
 Ағасы жалғыз ақ Медет,
 Соны ертіп барайын,
 Олай десең қайтейін
 Батамды беріп қалайын.
 Оң бермеймін батамды,
 Теріс қолым жаяйын,
 Теріс бата қағайын.

Сонда Әділбай патша тұрып, былай дейді:

– Мен әрі хан, әрі ер едім. Халықтың арын арлаған, талай жауды жаулаған. Бұл бір балаға әлім жетпейді деп қорқып тұрғаным жоқ. Мен қызымды алып қашқан жас баламен алысып жүруімді өзіме сынық, бойыма мін көремін. Сондықтан, мен оларға теріс батамды берейін, халық, сендер қайта беріңдер.

Ту тастап, Әділбай мен қыздың ағасы таудың басына шығады. Ақбілек пен Құбығұл екеуі жау қайтар ма екен немесе тағы да жекпе-жекке шығар ма екен деп, қарауыл қарап тұр екен. Сонда Ақбілек әкесі мен ағасын көріп айтады:

– Ғашық болған жолдасым,
 Әкем менен ағамды
 Танып тұрмын мен дейді.
 Тілейтұғын тілек бар,
 Бір тілегім бер дейді,
 Кіресі бос сол әкем
 Ардақты қызы мен дейді.
 Әкем маған шыдамас,
 Айтқанымды етпесең,
 Маған да ісі ұнамас.
 Жан ашыры болмаса,
 Бөтенге ешкім жыламас.
 Кіресі бос атама
 Қол қусырып баралық,
 Аяғына бас ұрып,
 Қарттың қолын алалық.
 Әкем менен ағама
 Татуласып қалалық.
 Атаның хақы көп еді,
 Ақ батасын алалық.
 Құбығұл қорқып саспайды,
 Ақбілектей арудың,
 Өтінен тауын шақпайды.
 Бір қылықты бастайды.
 Олай болса, Ақбілек,
 Ибаменен* барам деп,
 Қолындағы бес қару
 Сауытын шешіп тастайды.
 Әділбайдай батырға
 Енді болдың атам деп,
 Қол қусырып келеді,

Иіліп сәлем береді.
 Әділбайдай батырың
 Ішке сақтап ашуын
 Өлтірер келді кезеңі.
 – Тілекті берді маған деп,
 Ақылынан адасып
 Қаруын тастап келген соң,
 Жеткіземін ажал деп,
 Алмаспенен шабам деп,
 Орайыма келген соң
 Өлтірмей не ғып қалам деп,
 Кешегі екі нәнінің
 Енді кегін алам деп,
 Ашу қысып тарылып,
 Қабандай-ақ залымның
 Қабағы түкті жабылып,
 Ерлерінен айырылып
 Тұрған патша тарығып,
 Ақбілекке сөйлейді:
 – Не жазығым бар еді,
 Ей, Ақбілек, Ақбілек,
 Бүлік салып жеріме,
 Қайға салдың еліме,
 Мезгілсіз ажал келтірдің
 Екі арыстан еріме,
 Енді келді дұшпаным
 Кек алатын жеріме.
 Таңдап сүйген еріңе
 Жеткізейін қазаны,
 Обалың сенің өзіңе.

Суырып алмас алады,
 Көтеріп алып сермеді.
 Ақбілектің ағасы
 Әкесінің қарынан
 Шапшаң ұстап алады.
 – Кейіме, әке, сен дейді,
 Ашуыңды бер дейді,
 Қол қусырып тұрғанда
 Өлтіруің жөн емес,
 Ақбілек тапты тең дейді,
 «Ер дұшпаны өзінен
 Мықты болсын деген сөз»,
 Ақбілекке ризамын
 Өзіне тапты тең дейді.
 Әділбай қолын жаяды,
 Батасын беріп қарады.
 – Теріс қолым жаяйын,
 Жамандық болса, Ақбілек,
 Сенен неге аяйын,
 Тілегінді бермегір,
 Көзіңнің жасын көрмегір,
 Жолдасыңнан айырылып,
 Жалғыз қалып зарыққыр,
 Дүниеде оңбағыр,
 Жүрсең, жолың болмағыр,
 Мені мұндай зарлаттың,
 Өзіңді құдай қорлағыр,
 Менің берген батамды,
 Аққа құдай жолдағыр.
 Бір-бірінен айырылсын
 Сүйіп құшқан теңдесің,

Тілегіңді бермесін,
 Көзіңнің жасын көрмесін,
 Байынан жолда айырылып,
 Қайғыменен еңіресін.
 Қайғыменен ішің от болсын,
 Менің батам ақ болсын,
 Жасыл* соғып төбеңнен,
 Өмірің өшіп, жоқ болсын.
 Теріс қолын жаяды,
 Теріс бата қағады.
 Енді Әділбай қайрылмай
 Шаһарына қайтып барады.
 Ақбілектің ағасы
 (О да Әділбай баласы,
 Бір-біріне шыдамас
 Бір кісінің баласы,
 Ақылға асқан Медет ер
 Көңілінде артық санасы.
 – Бауырымсың, шырағым,
 Алған ерің сынадым,
 Қайырлы болып алғаның,
 Баянды болсын тұрғаның.
 Сен теңіңді тапқансың
 Жедел қылып нетейін?
 Жан жолдасың – еріңмен
 Дос болысып кетейін.
 Жат жұрттықсың, шырағым,
 Ақбілек өріс етейін.
 Тілегімде жалған жоқ,
 Іште сырым қалған жоқ,
 Патша қызы әр уақыт

Теңін тауып барған жоқ,
 Көңілде мүдәм қалған жоқ.
 Өрістесім, шырағым,
 Көңілімде арман жоқ,
 Сырымды айтып өтейін,
 Сен теңіңді тапқан соң
 Жедел етіп нетейін?

Медет пенен Құбығұл
 Құшақтасып дос болып,
 Қуанышпен тарады.
 Өрісімсің, қалқам деп,
 Ақбілектей баланың
 Ақ бетінен бір сүйіп,
 Хош айтысып, достасып,
 Татуласып, келісіп,
 Ағасы кетіп барады.
 – Өрісімсің, Ақбілек,
 Деп сүйсініп, өбісіп,
 Хош айтысқан жер еді.

Құбығұл мен Ақбілек
 Қос тұлпармен желеді,
 Көлденең жатқан бір тауды
 Кеселей басып жөнеді.
 Ар жағынан сол таудың
 Шалқып жатқан айдын көл,
 Бұлардың көзі көреді.
 Теңгеліктен өткелі,
 Қалмақпен соғыс еткелі
 Өздері де, аты да

Сонан бермен шөлдеді.
 Шөлдеп келген Білектің
 Бір су еді керегі,
 Тілегіне кездескен
 Мөлдір тұнық көл еді,
 Мал баспаған жағасын
 Бұрын-соңды бұл көлдің
 Көрген жоқ адам қарасын,
 Жыныс ағаш ну дейді
 Көл айнала жағасын.
 – Рахатты шөпті көл,
 Жағалай шалғын көкті көл,
 Бақытқа бізге тап болды
 Жыныс ағаш нулы көл.
 – Ей, Ақбілек, Ақбілек,
 Дем алуға лайық
 Рахатты көл екен,
 Жағалай жыныс бәйтерек,
 Семіруге тұлпарға
 Шүйгін шалғын шөп екен,
 Хош иісті көк екен,
 Ат суарып, тынығып,
 Түсіп кетер жер екен.
 Аттың ерін алалық,
 Көптен бері шөлдедік,
 Суын ішіп, қаналық,
 Шалыққан шөлден тұлпарды
 Бір суарып бағалық,
 Осы көлдің бойында
 Бүгін тыным алалық.
 – Ақыл салма, ер маған,

Қайтсең де өзің біл деді,
 Ғайыптан көрдім бір түсті,
 Ренжіп, көңілім кірленді.
 Тілегім берсең, түспеймін.
 Өткен түнде түсімде
 Қайғылы менің заманым
 Таудай жайын мен көрдім,
 Құйрығын көлге сабаған.
 – Қасында досың жүргенде
 Еш қорықпа, сен, деді.
 Атың – әйел, нашарсың,
 Қорыққаның нең деді?
 Құбығұл жарың қасында
 Жоқ нәрседен қорыққан,
 Ақбілек, сенің нең деді.
 – Тіл алмайтын заман жоқ,
 Тіл алмасқа шарам жоқ,
 Мен сендікпін, Құбығұл,
 Көңілімде алаң жоқ.
 Осы көлге сен түссең,
 Ғашық жарың саған жоқ.
 Түсте көріп қауышқан
 Батыр досым маған жоқ.
 – Ғашық болып қосылған
 Ақбілек ару сен едің,
 Тәуекел етіп, бел буып
 Сені іздеген мен едім.
 Асыл зат жерде қала алмас,
 Жан жолдасым замандас,
 Ерің тірі тұрғанда
 Ешкім көзін сала алмас.

Көрдiң жайын қалмақтың,
 Қабыртқалы қайсармын,
 Айырып, ешкім ала алмас.
 Қайыспаған қайсармын,
 Әйел болған себептi,
 Уайым айтып, қайтардың,
 Мың болмақ түгiл, сан болсын,
 Сан жетпейтiн жебенi
 Қайсарып жауға тартамын.
 Осы көлде жата бер,
 Қарауыл салып алыстан,
 Сыртыңнан бағып байқармын.

– Көп өтiнiп, жыладым,
 Жылап тiлек сұрадым,
 Осы көлге сен түссең,
 Болмай ма деп қорқамын,
 Жолдастыққа тұрағым,
 Қанша өтiнiп айтсам да,
 Көнбесiңдi сынадым.
 Сапарың болсын оң дедi,
 Құтты болсын жол дедi,
 Көрискенше күн жақсы,
 Досым, аман бол дедi.

Садақты белге салады,
 Мылтықты қолға алады,
 Аң жайлауы – Қаратау
 Батыр кетiп барады.
 Киiк пенен құланды
 Сонда таудан қағады.
 Батыр тауға кеткенде

Бұлт торлап, жел соғып,
 Сартылдап бұршақ жауады.
 Шатырда жатқан сұлуды
 Суда жатқан айдаһар
 Лебiмен тартып алады.
 Қараңғы бұлт төнедi,
 Құбығұл жоқ қасында,
 Жетi басты жыланға
 Қару қылсын кiм ендi?
 Қаңбақтайын ұшырып,
 Жылан жұтып жiбердi.
 Аңын атып қуанып,
 Ақбiлекке мақтанып,
 Жайнатып қолға ту алып,
 Көлден атын суарып,
 Көңiлденiп, желiктi.
 Көргенiнше сағынып,
 Қасына шатыр келiптi.
 Ат үстiнен Құбығұл,
 Ақбiлегiм, қайдасың?
 Шық деп, хабар берiптi.
 Шатырдан шығар Бiлек жоқ,
 Қуанатын жүрек жоқ,
 Асыл болып қосылған
 Шын тiлеген тiлек жоқ.
 Аттан түсiп қараса,
 Өзi түгiл, сүйек жоқ.
 Мынау қалай болды деп,
 Көңiлге қайғы толды деп,
 Кең дүнием тарылып,
 Қараң күнiм солды деп,

Ғашық болып қосылған
 Аруым шандоз* сен едің,
 Сені іздеген ер едім,
 Бейнет көріп қосылып,
 Қызығын көрсем деп едім.
 Ғайып болдың көзімнен
 Сүйінішті сұлу жар,
 Сені қайдан көремін?
 Сүйінішті сұлу жар,
 Бір көруге болдым зар,
 Түспе десең, болмадым,
 Ақырында, болдым зар.
 Түспе деп айтып, өтіндің
 Бермедім саған ықтияр.
 Айналам болды қараң-тар.
 Енді қайда барамын?
 Іздеп қайдан табамын?
 Сүйгенімнен айырылып,
 Заманымның көрдім қараңын.
 Бас сапарым келісіп,
 Оңдырмадың, құдайым,
 Бұл ісімнің аяғын.
 Қорғаушы бабам сен едің,
 Тарыққан күнде, тар жерде,
 Жәрдем берем деп едің,
 Қайғы басты ұлыңды,
 Тигіз, ата, себебің!

 Ердің қорған бабасы,
 Соны айтып болғанша
 Қасына келді бабасы.

Бабаның келіп қалғаны
 Қас қаққанның арасы.
 Тілекші болып сыртынан
 Қорған болған панасы.
 – Тарықпа, балам, сен деді,
 Тарыққан мұнша нең деді,
 Мұңая берсе бола ма?
 Қайтпас жүрек ер дейді.
 Ақбілектей қызымның,
 Балам, тілін алмадың,
 Үлкендік келіп көңіліңе
 Сөзіңнен айтқан танбадың,
 Жан жолдастан айырылып,
 Ақырында зарладың.
 Мен қорғаушы шал деді,
 Сабыр ет, балам, сабыр ет,
 Мезгілсіз кетпес жан деді,
 Сабырлық ет сен деді,
 Риза болып, көн деді,
 Ақыл ойлап тап деді,
 Басыңнан қайтпас бақ деді.
 Ақ алмасты қолыңа ал,
 Көл басына жылдам бар,
 Саған болған дұшпанның
 Бүгін болар күні тар.
 Мекен еткен су ішін
 Жеті басты айдаһар –
 Суда жатқан жылан бар,
 Құр қайғыдан пайда жоқ,
 Уайымменен болма зар.
 Көрген түсін Ақбілек

Саған баян еткені –
Түстің, рас, шырағым,
Қызыма аян бергені.
Ақбілектей аруды
Көлде жатқан жыланның
Анық жұтып кеткені.

Алмасты қайрап алады,
Көлге жетіп барады,
Жапырлаған сар қамыс
Батыр көзін салады.
Суырма алмас қылышпен
Жалаңаш түсе қалады.
Жеті басты айдаһар
Лебімен тартып алады,
Жел ұшырған қаңбақтай
Тоқталмады аяғы.
Суға ұрды құйрығын
Айдаһар соғып, сабалап,
Лебіменен тартқанда
Қаңбақтай ұшты домалай.
Жұтар жерге келгенде
Ер қайраты қызады,
Мойнынан ұрады,
Алты басы кесіліп,
Жалғыз басы тұрады.
Енді тыныс алады,
Бір басын да қағады,
Судан сүйреп дұшпанды
Шетке алып барады.
Алмаспен ішін жарады,

Қарынының ішінен
Суырып сұлуды алады.
Ақбілектің кетіпті
Айдан сұлу ажары,
Көшкенге де ұқсайды
Сұлулықтың базары.
Қансыз бетін көргенде
Қайтыпты ердің қажыры.
Ердің қайтып назары,
Қорғаншы болған піріне
Ақбілекті алып барады.
– Зарыққан, балам, сен дейді,
Сүйеуші бабаң мен дейді,
Қызымды маған бер дейді,
Азырақ тарлық көргенге
Риза болып, көн дейді.
Теріс қарап, арман тұр,
Мен тілекші бабаң бір,
Қуаныш кіріп көңілге
Іпшіңнен кетсін қайғы, кір.
Сенің бабаң мен дейді,
Ақбілек, қызым сен дейді,
Басыңды көтер, шырағым,
Қатты ұйықтаған нең дейді,
Асамен* тартып, сермейді.
– Атеке, мұнша неттім деп,
Қатты ұйықтап кеттім деп,
Ұйықтап жатқан жерімде
Қай жерден келіп жеттің деп,
Ақбілек басын көтеріп,
Төңірекке қарады.

57

3

Кірді қыздың ажары,
 Қалыбына келеді,
 Осы көлдің бойында
 Бейнет шеккен жер еді.
 Уәлидің еліне
 Қос тұлпармен жөнелді.
 Көңілі өсіп екеуі
 Әнін қосты сол енді,
 Алыс емес тұлпарға
 Уәли ханның елі енді.
 Уәли ханның бәйбіше
 Ұйықтап жатып түсінде,
 Түсінде көрген ісінде
 Бір жағына қисайған,
 Құлауға жақын ордасы.
 Ақбоз орда құлап тұр,
 Бәйбіше өксіп жылап тұр,
 Осы көрген қиын түс
 Жамандыққа жорып тұр.
 Тұр екен орда қаңырап,
 Құлаған екен шаңырақ,
 Солып тұр екен аңырап.
 Әйелдің түсі сол болды,
 Бұл түсінен қорқып,
 Бәйбіше жылап, қор болды.
 Таң мезгілі болғанда
 Түс аяғы оң болды.
 Оң болғанның мәнісі
 Құлауға тұрған боз орда
 Қалыбында тігіліп,
 Боз орданың ішінде

Азамат отыр жиылып,
 Келіп жатыр байтақ ел
 Тұс-тұсынан құйылып.
 Алдияр деп, көп халық
 Хан алдына келіп тұр,
 Тақ үстінде көрісіп,
 Халыққа қолын беріп тұр,
 Қараса, халқы жиылып,
 Бұқаралар төніп тұр.
 Айтысқандарға Уәли
 Төресін тура беріп тұр,
 Бәйбіше еді әуелден
 Жалғыз кетіп жылаған,
 Көз жасын төгіп бұлаған,
 Тігілді орда құлаған.
 Ақбоз орда ішіне
 Асыл киім салулы,
 Неше түрлі асыл зат
 Үйде жайнап жаюлы.
 Жаңа көрді бәйбіше
 Ілулі жанат ордада
 Неше түрлі қаруды.
 Бір жақсы түс білінді,
 Керегенің басына
 Сауыт, қару ілінді.
 Көрген түсі бақ болды,
 Ұлан жиын ел келіп,
 Бәйбіше түске шат болды,
 Айналасы орданың
 Байлаған бедеу ат болды.
 Қуаныш түстен оянып,

Азамат басын құратты,
 Халқына түсін сынатты,
 Білімпаздың баршасын
 Басын қосып, сұрапты.
 Осы түсті айтқан соң:
 – Бұл қуану – ел бағы,
 Ел тілегін берген-ді,
 Ардақтысы халықтың
 Құбығұл жақын келген-ді.
 Құбығұл жауға кеткен соң
 Көкірегің шерлі еді.
 – Қиядан келіп байланған,
 Екі тұлпар ат көрсең,
 Қуаныш пенен шат көрсең,
 Халыққа қонған бақ көрсең,
 Іздегенін Құбығұл
 Жаудан алып келгені,
 Ел тілегін бергені.
 – Қуаныш болар халыққа
 Түзу жорып, анықта,
 Түстің жөні осылай,
 Сынап, халық, парықта*.

Қуаныш болды хан, ханым,
 Бұрынғыдай қамықпа.
 Осы жору дұрыс деп,
 Халық қабыл алады.
 Жақсылыққа баста деп,
 Ақсақал бата қағады.
 Халық тарап жатқанда-ақ
 Қос тұлпармен жарысып,
 Басыменен алысып,
 Аузын ашып қарысып,
 Құбығұл келіп қалады.
 Сүйінші деп патшаға
 Көрген жандар барады,
 Хан, ханымның қабыл-ды
 Шын тілеген тілегі.
 Қуанғаннан бұлардың
 Жарылмады жүрегі.
 Елі-жұртын жияды,
 Үлкен тойды қылады.
 Жалғызы аман қосылып,
 Орта ноғайлы халқының,
 Кемпір мен шал, қартының
 Болыпты қабыл мұрады.

Мұңлық – Зарлық

Әуелі сөз бастайын,
 Ісімді құдай оңдаса.
 Шешеннен сөз табылар,
 Жауар бұлттай торласа.
 Қисық ағаш түзелер,
 Тезге* салып морласа*.
 Ақыретте сауап жоқ,
 Айтатұғын жауап жоқ,
 Жетім-жесір ғәріпті
 Кемсініп біреу қорласа.
 Мұнан жаман сол болар,
 Уағдалы сөзде тұрмаса.
 Ақ сұңқар құс шырмалар,
 Саятшы алдын торласа.
 Ақ бөкен келіп жығылар,
 Алдын қазып орласа.
 Бенденің бақыты ашылмас,
 Маңдайы қалың сор болса.
 Жүсіпбек қожа сөйлейді,
 Жамағаттар қолдаса.
 Менің айтқан сөзіме
 Құлақ салсаң, жарандар,
 Зарлықты енді бастайын.
 Ада болмас бұл сөзім,

Ұзатпай енді тастайын.
 Әйтеуір, ажал келеді
 Тағдыр жетіп бір күні.
 Тірлікте мен қақсайын,
 Өлең ғып енді өзгені,
 Мұны жырлап тастайын.
 Құлағың салып тыңдаңыз,
 Құрбы, құрдас, ағайын.
 Бұрынғы өткен заманда,
 Дін мұсылман аманда,
 Он сан Ноғай елінде
 Шаншар хан атты ханы бар,
 Ғәділетті хан екен,
 Қайыры тиген жаһанға.
 Бір перзентке зар болып,
 Алпыс қатын алыпты.
 Бір перзент болмай бәрінен,
 Қайғылы болды Шаншар хан,
 Сырын айтпай адамға.
 Жасы алпысқа келгенде,
 «Орнымды кім басады
 Ажал келіп жеткенде?»
 Осыны ойлап Шаншар хан,

Көңілін қайғы басады.
 Таяқ алып қолына,
 Тау-тасқа жаяу асады.
 Әулиені қыдырып,
 Қаңғырып кетті Шаншар хан,
 Тәрік қылып дүниені,
 Шыбын жанын қинады.
 Бір перзенттің дертінен
 Көзінің жасын тыймады.
 Бір жерлерге келгенде,
 Шаршап барып жығылды.
 «Өлем ғой» деп бұл жерде,
 Шыбын жаннан түңілді.
 Талып жатып Шаншар хан
 Қайғырып қатты жылады.
 Жылап жатқан жерінде
 Тілегін құдай береді,
 Ақ сақалды кісі боп
 Хазірет Қыдыр келеді.
 – Үйіңе патша бар дейді,
 Таңдап жүріп еліңнен
 Бір сұлу қыз ал дейді,
 Сол қатынды алған соң,
 Бір ұл, бір қыз туады.
 Мұны естіп Шаншар хан
 Жарыла жаздап жүрегі
 Үйіне қарап жөнелді.
 Алпыс күн жүрген жолына
 Он бес күнде келеді.
 Алпыс қатын баршасы
 Жоқ болған соң патшасы,
 Жатқанын жылап көреді.
 Бірнеше күн тұрады.

Уәзірін атқа мінгізіп,
 «Бір сұлу қыз әкел» деп,
 Тығыз бұйрық қылады.
 Барын деген уәзірі
 Бір сұлу қыз әкеліп,
 Хан қолына салады.
 «Бір ұл, бір қыз табар» деп,
 Он жылға дейін қарады.
 Он жыл тамам өткен соң,
 Жетпіске өзі жеткен соң,
 Өтем бе деп тұяқсыз,
 Патшаның көңілі жаман боп,
 Жүрегі қатты солады.

Әлқисса, патша Барын деген бас уәзірін
 шақырып алып:

– Бүйтіп өлгеніміз жарамас. Жұртты
 жиып, және бір қыз алатын патшаның
 тойы бар деп жар сал. Бір ұл, бір қыз та-
 бады деп, қызына кепіл болған жағдайда,
 сол қыздың өз бойындай алтын берсең де,
 оны маған алып кел, – дейді.

Сонда Барын уәзірдің жұртты жиып,
 жар салып айтқаны:

– Менің атым Барын-ды,
 Мен айтамын зарымды.
 Бір перзенттің дертінен
 Беттен төктім арымды,
 Кетірді Алла сәнімді.
 Он сан Ноғай елінде
 Бір сәуегей бар ма екен?
 Бір ұл, бір қыз табар деп,
 Қызына кепіл болатын.

Қатар-қатар нар ма екен,
 Әркім біздей бар ма екен?
 Он сан Ноғай ішінде,
 Бір сәуегей бар ма екен?
 Он сан ноғай сандалды,
 Бір ұл, бір қыз табар деп,
 Қызына кепіл бола алмай.
 Бектер мінер қызылды,
 Жал-құйрығы ұзынды.
 Уәзір сөзінен шыға алмай,
 Жауап таппай сөз қалды.
 Қыз міндетін ала алмай,
 Қызына кепіл бола алмай,
 Он сан Ноғай бұзылды.

Әлқисса, жұрт уәзірдің бұл сөзін естіп, жауап таппай, тарап кетеді. Сол уақытта жасы алпысқа келген Жаудыр деген шал бар екен. Ол өмірін теңіз жағасында өткізіпті, қамыстан күрке жасап, балық аулап күнелтіпті. Шалдың қатыны жоқ екен. Жасы он бірде Қаншайым деген жалғыз қызы болыпты. Шал ойлайды: «Қызымнан барып сұрайын, қызым бала табамын дер ме екен, таппаймын дер ме екен? Табамын десе, ханның алтынын алайын» деп, үйіне келеді. Келсе, қызы жалғыз отыр екен. Қызына тура айтуға бата алмай, ауырған кісі болып басын таңып, сандырақтап айтқаны:

– Ей, ботам, менің айтқаным,
 Менің ойлап жатқаным:
 Жұрт сұлтаны Шаншар хан

Жұртының бәрін жинады,
 Жинап алып сыйлады.
 Сыйлағаны құрысын,
 Қасымдағы жалғызды,
 Беруге көзім қимады.
 Кедей болдым жасымнан
 Кедейлік шіркін кетер ме,
 Жасымнан-ақ басымнан?
 Тостақ толған мың діллө...
 Ділләсі құрысын, қайтейін,
 Жалғызды көзім қимады,
 Берерге ұстап қолымнан.
 Кедей болдым әр кезде.
 Кедейлік дәурен сүргізді,
 Алпыс жасқа қондырып,
 Жарты лашық тіккізіп,
 Алпыс жасқа келгенде,
 Қатынымды өлтіріп,
 Қазан құрған көктей ғып.
 Қарағым, сенің малыңа
 Қай түлік малды салайын?
 Көлден көлді қыдырып,
 Бүтіндей суды сыдырып,
 Ақ сұңқарды қолға алып,
 Аққуға салсам теңізде.
 Қаршығаға алдырсам,
 Дуадақ құстай семізді,
 Бұл теңіздің бойында
 Екі аяқ тары салуға,
 Қырмандап тары алуға,
 Алайын ба мал үшін
 Қоңыр шолақ өгізді?
 Баланың тауы қайтар-ды,

Қайдан білдің, жан балам,
 Осы сөзді айтарды?
 Жаяулықтан жоғалдым,
 Алайын ба мал үшін
 Торы шолақ байталды.
 Құдай берсе бақ-дәулет,
 Жамаулы шекпен кимен-ді,
 Артайын оған күлімді.
 Халық ішінде қалқиып,
 Шаймалды* артып жүруге,
 Алайын ба мал үшін
 Сары қоспақ інгенді?
 Бір тамырдан солдырды.
 Ділләсі құрысын қайтейін,
 Қайтіп көзім қияды,
 Қасымдағы жалғызды.

Әлқисса, атасының бұл сөзін естіп,
 «Хан мені айттырмақ болған екен, бұл
 маған естірткені де, не болса да, әкемнің
 айтқанын қылайын» деп қыздың әкесіне
 айтқаны:

– Айналайын, жан ата,
 Балаңның айтқан сөзіне
 Құлағыңды сал, ата!
 Ертерек ханға бар, ата,
 Малыңды санап ал, ата,
 Қайғырмаңыз беп-бекер
 Ажал келіп өлерміз,
 Қара жердің астында
 Құрт-құмырсқа жеп кетер.
 Қолғап кидім жең үшін,
 Мен туғанмын сен үшін,

Жараса басым, сата бер,
 Қайғырма, ата, мен үшін.
 Алпыс қатын үстіне
 Мені сатып бересің,
 Ойбай, тәңірі, қайтейін,
 Тең құрбымнан кем үшін.

Әлқисса, шал ыңқылдағанын қойып, ба-
 сын көтеріп алып, қызына берген жауабы:
 – Қай сөзіңе нанайын,
 От боп лаулап жанайын.

Әлқисса, қызы Қаншайым айтты:
 – Ей, әке, мал алып не қыласың, бағып
 берер кісі жоқ, байлап қояр панаң жоқ. Не
 болса да, діллә ал да, жамбасыңнан жеп
 жата бер.

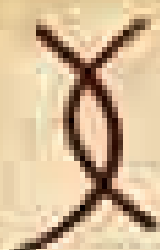
Әкесі:

– Ақша алайын, – дейді.

Қаншайым әкесіне екі елі дорба беріп:
 – Осы дорба толғанша діллә алсаң бо-
 лар, – деді.

Шал қолындағы дорбаға қарайды. Дор-
 ба үш қана діллә толатындай көрінеді.
 Шал ішінен ойланып: «Қызымды құдай
 ұрған екен, тиетін байына бұрған екен,
 мұны қалай қылдым?» деп үш күн
 тоқталады. Ақыры: «Не қылайын, аз да
 болса қанағат» деп, дорбаны алып, Барын
 уәзірге келеді.

– Ей, Барын, менің қызым бар, бір ұл,
 бір қыз табады, соның кепілін аламын, –
 дейді шал.

Барын уәзір шалды қолынан жетелеп жүре бергенде, шал айтты:

– Менің мына қалтамды ханға бергін, осыны толтырып діллә берсе болды.

Сонда Барын уәзірдің патшаға келіп айтқаны:

– Ассалаумағалейкүм,

Алдияр тақсыр ханымыз.

Бір перзенттің дертінен

Беттен кетті арымыз,

Кетті жұртқа сәніміз.

Айналайын тақсыр-ау,

Шал сөзіне құлақ салыңыз.

Келіп тұрған мынау фәріп шал,

Шал үйінде бар екен

Сізге лайық жарыңыз,

Қареке жиған малыңыз,

Шал қолында қалта бар,

Қалтаны қолға алыңыз.

Сіз де ынсап қылыңыз,

Үш ділләлік қалта екен,

Алты діллә салыңыз,

Сүйтіп тұрып бұл шалдың

Қызын тегін алыңыз.

Сонда патша сөйлейді:

– Есік алды ебейін*,

Күйген үрер кебейін.

Алдымда тұрған Барын-ау,

Шалдың қарны тоқ па екен?

Үйінде малы көп пе екен?

Он сан Ноғай ішінде

Ақша салып алғандай

Екі ен дорба жоқ па екен?

Бұл сөзді патша айтады,

Қалтаның аузын ашады,

Бес діллә алып салады,

Сонда да қалта толмайды,

Толар заман болмайды.

Жеті там толған ақшаны,

Екі елі дорба жалмайды.

Дорба әкелген Жаудыр шал

Уағда бар деп бастады,

Толтыра алмай қалтаны,

Шаншар хан қатты сасады.

Бектер мінер қызылды,

Жал-құйрығы ұзынды.

Толтыра алмай қалтаны,

Патшаның белі үзілді.

Үзілмей енді неғылсын,

Жеті там толған ақшаның,

Бәрі де кетіп сүзілді.

Ақ сұңқар құс қанатын

Ұшарында қомдайды.

Жеті там толған ақшаға

Жалғыз қалта толмайды.

Он сан жатқан Ноғайға,

Үй басына он сомнан

Үш қайтара салады.

Салық қылып алады.

Алып келіп қалтаға

Қайта-қайта салады,

Сонда да қалта толмайды,

Толар заман болмайды.

Сонда тұрып Шаншар хан

Жұртына хукім* шашады,

Хүкіміне шыдамай,

Қаладан ноғай қашады.
 Сонда тұрып Шаншар хан:
 «Төбел тазға – төрт теңге,
 Айна тазға – алты теңге,
 Қырма тазға – қырық теңге,
 Ойма тазға – он теңге,
 Сыйса да бер бес теңге,
 Сыймаса да бер бес теңге».
 Семіздер мен таздарға,
 Салық салып алады.
 Алып барып қалтаға,
 Қайта-қайта салады,
 Сонда да қалта толмайды,
 Толар заман болмайды.
 Он сан жатқан Ноғайды
 Жалғыз қалта жалмайды.

Әлқисса, патша:

– Бұл не деген қалта, мұның толуына не лаж бар екен? – деп жар салады.

Сонда жұрт лажын таба алмайды. Бұл уақытта жасы алпысқа келген, қабағы тырысқан, көрінгенмен ұрысқан, тізесіне шекпені жетпеген, басынан жаманшылық кетпеген, өзін туғаннан-ақ құдай атқан, бір жақсылық көрмеген, тілеуін құдай бермеген бір Мыстан кемпір бар еді. Сол мыстан:

– Патша менің қалтамды берсе, мен толтырып берейін, – дейді.

Патша қақысын береді. Кемпір жерден бір қысым топырақты алып, қалтаға салып еді, қалта тасып, төгіліп кетеді. Шал

қалтадағы ақшаны жеті атан түйеге артып әкетеді. Қаншайымды патшаға береді.

Күндерден күн, жылдардан жыл өткенде, бір күні Қаншайым жүкті болып, босанар уақыты жеткенде, патша Барын уәзірді шақырып ап айтыпты:

– Мен ғұмырымда өз үйімнен ешбір баланың дауысын есіткен емес едім. Бала туғанда менің жүрегім жарылып кете ме деп қорқамын.

Барын уәзір айтты:

– Шөгірлінің тауына барып, аң аулап жаталық. Туғанда біреу сүйінші сұрап келер, сонан соң жүрегіңіз басылар.

Хан қырық жігітін ертіп алып Шөгірлінің тауында аң аулап жата береді. Олар солай жата тұрсын. Ендігі сөзді алпыс қатыннан есітіңіз.

Алпыс қатын Мыстан кемпірге:

– Алпысымыз алпыс табақ діллә берейік, осы қатынның тапқан баласын жоғалта көр. Патша бізге жолаушы құсап алпыс күнде бір түнеп кетуші еді. Енді бұл қатын бала тапқан соң, біз қатындықтан қаламызғой. Не қылса да, солтуарбаланың көзін жоғалтыңыз, – дейді.

Кемпір Қаншайым толғатқанда бір дем салып қойып еді, Қаншайым талып қалады. Сонда кемпір иттің екі күшігін алып келіп, Қаншайымның ішін тартады. Қаншайым бір ұл, бір қыз табады. Ұлдың алтын, қыздың күміс айдары бар екен. Кемпір екі күшікті Қаншайым етегінің

астына салып, балаларды патшаның алпыс қатынына алып келеді. Қатындар:

– Не қылсаң да, өзің біл, – дейді.

Кемпір балаларды қолтығына қысып алып, Қазар деген дарияға тастайын деп келеді. Сонда Мыстанның тастайын десе, көзі қимай, тастамайын десе, алпыс табақ ділләні қимай айтқаны:

– Есік алды көл ғана,
Саған болдым мен ана.
Екі асыл сұлтаным,
Қаныңды жүктеп барамын
Алпыс табақ діллә үшін,
Бұл бес күндік дүниеге.
Тастайын деп бұл суға
Сендерді көзім қимайды,
Тастамайын десем мен
Алпыс анаң болмайды,
Барғын, балам, Аллаға,
Разы болғын қазаға,
Тіпті көзім қимайды,
Қызығып кеттім, ботам-ай,
Алпыс табақ ділләға,
Алтын сақа алшысы,
Сақаның болмас қамшысы.
Есен болсаң, ботам-ай,
Екеуің де болар ең
Ел-жұртыңның басшысы.
Патша ұлы болсаң да
Екеуің де баласың,
Бас білмеген танасың.
Ол не көрді дүниеден,
Мың жасаған Ұлықпан

Таба алмаған дүниеде
Әр пәлеге қаласың.
Бұл күнде өлсең, шырағым,
Дәл бейішке барасың,
Жыл-жыл сайын жыл бітер,
Күнәні артып аласың.
Түн біткеннен күн бітті,
Құдіреті күшті, құдайым,
Жас кеудеге тіл бітті.
Тіл бітіп, бала сөйлейді:
– Мыстан кемпір, анамыз,
Біз де сіздің балаңыз,
Өзіміз адам болған соң,
Өлгенше сізді бағамыз,
Ажалың жетіп сен өлсең,
Басыңа шырақ жағамыз.
Болжалды мезгіл болғанда
Ажал жетіп өлеміз.
Құртуға бізді жіберген,
Тумай жатып не қылдық,
Алпыс өгей анамыз?
Тастай бергін қайтейік,
Уай, дүние-ай, амал не?
Бір құдай болсын панамыз.
Мыстан кемпір тұрады,
Әңгіме-дүкен құрады.
Сөйлемегін сендер деп,
Шапалақпен ұрады.
Шырылдап бала жылады,
Ұрғанына шыдамай,
Балаға таяқ батты енді.
Жылағанын есітіп
Біреу келіп қалар деп,

Қол-аяғын берік ұстап,
 Баланы суға атты енді.
 Ғайып ерен қырық шілтен
 Түсірмей судан алады.
 Шөгірлінің тауына,
 Адам бармас жеріне,
 Шілтендер алып барады,
 Тастан кеулеп үй салып,
 Пана қылып береді.
 Екеуіне бір киік
 Ана қылып береді.
 Ол киікке баланы
 Бала қылып береді.
 Құдіреті күшті құдайым
 Таудан алма жегізіп,
 Киікті ана дегізіп,
 Киік жүрді үш мезгіл
 Баласындай емізіп.

Әлқисса, Мыстан кемпір алпыс қатынмен Қаншайымның үстіне келеді. Келсе, Қаншайымның өкпесі зорға соғып жатыр екен. Кемпір бетіне бір дем салып жіберген кезде, Қаншайым басын көтеріп алады. Қатындар: «Ит баласын таптың», – деп кете барады.

Алпыс қатын кеңес қылып:

– Ханға қалай естіртеміз? Басқа жұрт ханға барып айтуға бата алмас, ұялмайтын қу Мыстан барсын, – дейді.

Мыстан «құп» деп, жүріп кетеді. Сол уақытта ханның екі көзі төрт болып, ел жаққа қарап жүреді екен. Келе жатқан кісіні көріп, қырық жігітіне айтқаны:

– Шаһар жақтан бір адам
 Елбең-елбең етеді,
 Бізге қашан жетеді.
 Ат қоялық, қырық жігіт,
 Ат қойсақ, неміз кетеді?
 Атқа салдым терлікті,
 Дұшпанға қылдым ерлікті,
 Ат қоялық, қырық жігіт,
 Көңілім жаман зерікті!
 Қырық жігіт сонда ат қойды,
 Бәрі бірден лап қойды.
 Шөгірлінің бері еді,
 Бір сағат болмай қырық жігіт
 Мыстанға келіп жетеді,
 Ат шабар жерден дірілдеп,
 Киген тоны кеудірлеп,
 Жетіп келді Мыстанға,
 Қырық жігіт көзі мөлдіреп.
 Тілеуің құрғыр қу Мыстан
 Көзінің жасын бұлайды.
 Бір топ біткен шеңгелді
 Құшақтап тұрып жылайды.
 Аттың басын тарт, балам,
 Не деп отыр қарт анаң,
 Қарт анаңның сөзіне
 Құлағыңды сал, балам,
 Ғайып болсын сырласың,
 Кепіл болып қыз берген,
 Жалғаншы екен Жаудыр шал,
 Бұл дүниеде оңбасын.
 Оңбасын демей не дейін?
 Ит баласын тапты ғой
 Қаншайым деген жолдасың.

Шал емес, сұңқар қияқсыз,
Ит баласын тапты ғой
Қаншайымдай ұятсыз.
Еш нәрсе көрмей сен сорлы,
Өткенің бе тұяқсыз?
Естірткелі келіп тұр
Анаң сорлы сиықсыз.

Әлқисса, кемпір бұлай деп тұрған соң,
хан атынан түсіп, жер бауырлап жата
кетеді. Аздан соң басын көтеріп алып,
қырық жігітіне былай дейді:

– Ешбір айтар сөзім жоқ, елге барар
жүзім жоқ, мен осы арада жата тұрайын.
Сендер Қаншайымды дарға тартып,
өлтіріңдер!

Сонда, Барын уәзірдің кетіп бара
жатқан жігіттерге айтқаны:

– Жаңбырша жауып әуеден
Қап-қара бұлт торласа.
Бәлекет елде көбейер,
Жігітті жігіт қорласа.
Қорламай дұшпан не қылсын,
Әруақ басқа ұрмаса?
Алпысы таппай жүргенде,
Не қылып еді Шаншар хан?
Болмай жүрген ежелден
Баласы құрысын, қайтейін...
Осындай істі білмей ме,
Есі жоқ кісі болмаса?
Жақсының ісі бітеді,
Жаманның есі кетеді.
Тілімді алсаң, жігіттер,

Өлтірмесек не етеді?
Өлтіргенмен патшаның
Қайсы бір кегі бітеді?!
Есіл ғана шыбын жан
Бейкүнә өліп кетеді.
Осылайша сөйлейді,
Барын уәзір толғайды,
Қырық жігітке жалынып,
Қаншайымды қорғайды.
Бұйрықпен келген қырық жігіт
Бұл сөзіне болмайды.

Ауылға келген соң Барын уәзір
«өзім алып шығайын» деп үйге кіріп,
Қаншайымға айтқаны:

– Болат таспа, тас кілт,
Сізді сұрап патшадан,
Қаншайым, қылдық біз үміт.
Сұрасақ та бермеді,
Далаға шыққын, Қаншайым,
Сізге келіп тұр қырық жігіт.
Жүк көтерген қара нар,
Мүсәпір қылды панадан,
Аллаға нешік шара бар?
Далаға шыққын, Қаншайым,
Мүсәпір болған сіздерге,
Құрулы тұрған дары бар.

Мына сөзді есітті,
Қаншайым қаны қашады,
Аяғы тәлтек басады,
Қатты жаман сасады.
Сасқанының белгісі,

Жүгіріп есік ашады.
 Далаға шығып Қаншайым,
 Жас күшікті қолға алып,
 Қаншайым енді жылайды,
 Көзінің жасын бұлайды,
 Не пиғылымнан таптым деп,
 Жат қылып жаппар құдайды.
 Сонда Барын сөйлейді:
 – Бұл дүниеде жар едің,
 Ай мен күнге пар едің,
 Өз қатарың ішінде,
 Артықша туған жан едің.
 Сенен перзент болғанда,
 Патшаның орнын басар деп,
 Үміттеніп жүр едім.
 Бақұл бол енді, Қаншайым,
 Бұл дүниеден жөнелдің.

Шапса балта өтпейді,
 Шатырлаудың тасына.
 Ақ ісін қара қылыпты
 Қайғылының басына,
 Бұйрықпен келген қырық жігіт
 Жетіп келді қасына.
 Етегін белге түрініп,
 Қылышын қыннан суырып,
 Жетіп келді қырық жігіт
 Қаншайымға жүгіріп.
 Тыңдамады айқайын,
 Байқамады ойбайын,
 Дарға қарай айдады,
 Қол-аяғын байлады.
 «Аққа зауал жоқ-ты» деп,

Дар қасында Қаншайым
 Жылап жүріп айтады:
 – Балалы арқар маңырайды,
 «Мен жүзіқара болдым» деп,
 Мүсәпір болып Қаншайым
 Дар түбінде зарлайды.
 Дүние үшін күймедім,
 Басымда дәулет барында
 Жамандықты сүймедім.
 Таудан аққан бұлақты
 Шырағыма ие едім,
 Мыстан кемпір, қайтейін,
 Кесір болдың келдің де.
 Мен қозымды сүймедім,
 Дүниені қолмен сермедім.
 Опасы жоқ сұм жалған,
 Өтеріңді білмедім.
 Алдыма алып қозымды,
 Өз қолымнан бермедім,
 Дүниенің көрдім жалғанын,
 Көтердім Алла салғанын,
 Тістеулі кетті бармағым.
 Мыстан кемпір, қайтейін,
 Кесір болдың келдің де,
 Бес күн дәурен сүре алмай
 Ішімде кетті арманым.

Әлқисса, Барын уәзір айтты:

– Әй, ақымақтар, көрмейсіңдер ме, ба-
 ланы Мыстан кемпір ұрлап алды деп тұр
 ғой. Жүріңдер, Мыстанға барайық.

Қырық жігіт жиылып, Мыстанға келіп
 айтқаны:

– Біз де сіздің балаңыз,
 Қабыл болар деп едік
 Сіз бен біздің тобамыз.
 Әуелі құдай қаласа,
 Шаншар ханның дәулеті
 Алтын оқа боп еді,
 Сіз бен біздің бағымыз.
 Тілеуің құрғыр, қу Мыстан,
 Үш жүз жасқа барыпсың,
 Дүниенің түбін шалыпсың.
 Алпыс қатын ішінде
 Мәслихат қылып алыпсың.
 Күнәһар болсам да айтайын,
 Қалтылдамай қатып қал,
 Қалқылдамай жатып қал,
 Қаншайымдай сұлудың
 Баласын ұрлап алыпсың,
 Қалтаңа ұрлап салыпсың.
 Болып па ең оның қасында,
 Сен баламды алдың деп,
 Зар жылайды Қаншайым,
 Дәл дараның басында.
 Қашан өліп кеткенше,
 Ауызба-ауыз сөйлесіп,
 Өзің де тұр қасында.

Мыстан бұл сөзге ашуланып, қырық жігітті қырық жаққа қуады. Қырық жігіт қырық жаққа қашады. Арасындағы бір жігітті ұстап алады. Жігіт қорыққанынан қолын қусырып, тұра қалып: «Оны бізге Барын уәзір айтты», – дейді.

– Мен ханның тілегін тілеп жүрсем, – деп алдайды кемпір.

Сонымен, қырық жігіт Қаншайымды дарға асады. Ғайып ерен қырық шілтен келіп, дардың арқанын үш мәрте үзіп, Қаншайым өлмей, тірі қалады. Сонда қырық жігіт бұл қасиетті көріп, ханға барып айтады. Сонда патша бұларға былай дейді:

– Бәлен жерде жеті қабат арал бар. Соның ішінде жолбарыс, бөрі, қабылан көп. Соған апарып тастаңдар!

Қырық жігіт Қаншайымды сонда апарып тастайды. Патшаны шаһарға алып келеді. Тағына отырғызады.

Ендігі сөзді екі баладан есітіңіз.

Қызыр Ілияс және Ғайып ерен қырық шілтен – бөрі бірігіп, ұлдың атын Зарлық, қыздың атын Мұңлық деп қояды. Зарлыққа ата-ананың жүзін көрмедің деп, жүз ердің күшін пайда қылады, әм садақ тартуды үйретеді. Мұңлыққа ата-ананың жүзін көрмедің деп, жеті елдің өрнегін үйретеді.

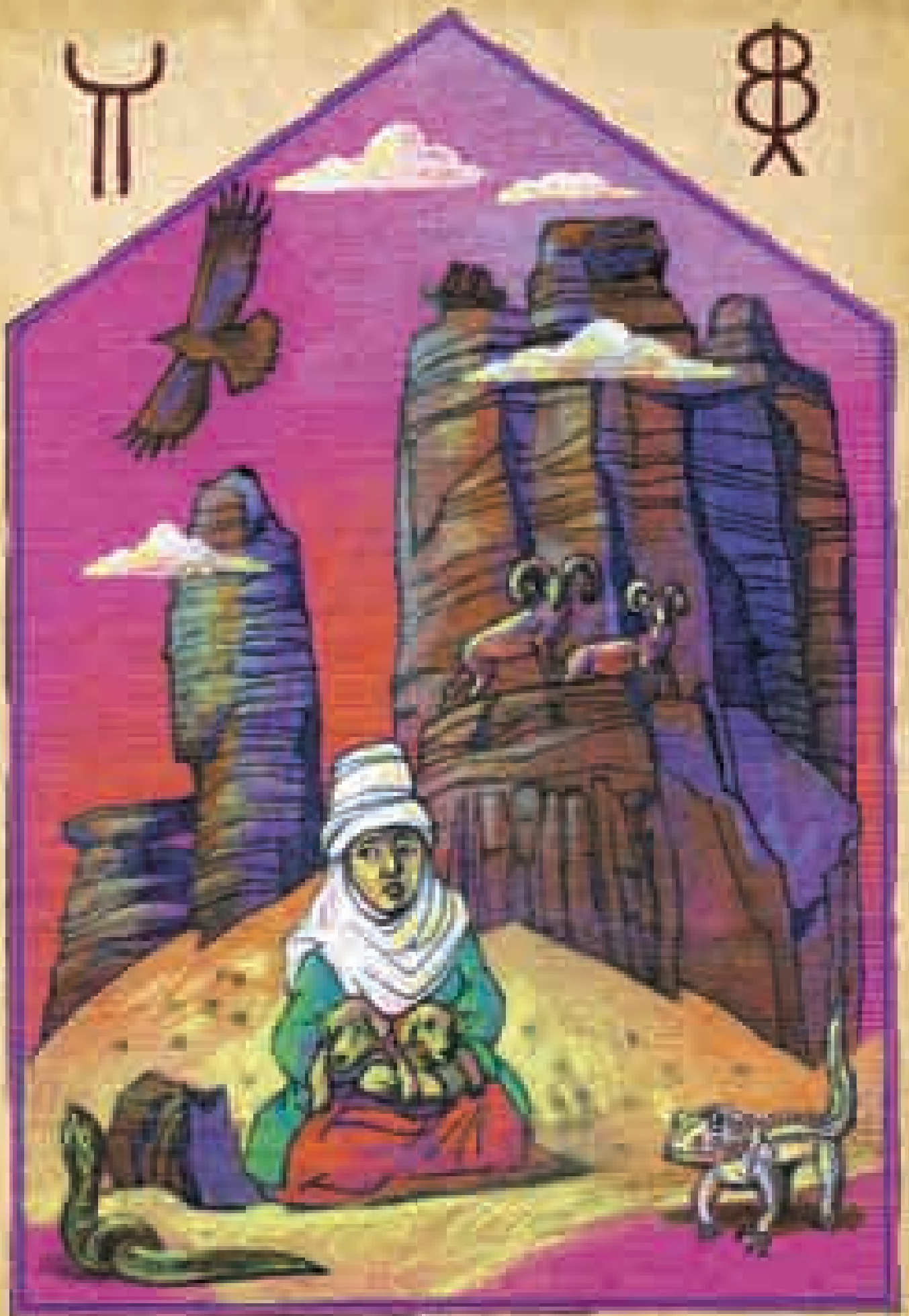
Күндерден күн, жылдардан жыл өткенде, Шаншар хан жігіттерін ертіп, Шөгірлінің тауына аңға шығады. Тау басында күнмен шағылысып, жалтырап жатқан бір нәрсе көрінеді. Хан жігіттерге:

– Біреуің барып біліп кел, не нәрсе екен? – дейді.

Жігіттердің ешқайсысы бармайды.

– Барын, сен барып біліп кел, – дейді.

– Тақсыр, жан жолдасың Қаншайымды бір Мыстан кемпірдің сөзіне бола өлімге

жібердің. Енді менен де құтылғың келді ме? Ол таудағы аждаһар, барсаңыз, өзіңіз барыңыз, – деп Барын да бармайды.

Хан бұл сөзге ашуланып, өзі шауып кетеді. Келсе, алтын айдары бар бір бала ұйықтап жатыр екен. Патша атынан қарғып түсіп, баланы құшақтай алам дегенде, бала оянып түрегеліп, патшаны лақтырып жібереді. Хан түрегеліп және ұмтылып еді, бала садағын кезеп тұра қалады. Патша баладан қорқып, үйіне келеді. Сондағы ханның тағына мінбей, жылап айтқаны:

– Құдіреті күшті құдайым,
Тауға бердің баланы,
Көңіліме салдың жараны,
Дүниеден өтсем осылай,
Қалады-ау орным қаралы.
Қайда барып төгермін
Ішімдегі сананы.
Менің балам болар ма,
Мекен қылған даланы?
Рақметі мол илаһим,
Бүйтіп зарлап жүргенде
Қара тас құрлы көрмедің,
Мендей фәріп панаңды.

Әлқисса, алпыс қатын ханның сөзін естіген соң, кемпірге келіп:

– Ей, анамыз! Патшаға бір қайғы түсті. Далада бір баланы көріп, ешкімге сырын айтпайды. Сен патшаға барып, көңілін аулап, бір ақыл айт, – дейді.

Сол уақытта Мыстан кемпір келіп, патшаға айтқаны:

– Айналайын падиша,
Анаң Мыстан келіп тұр.
Сенің үшін төгермін
Қан аралас жасымды.
Не қылады келгенде,
Бір көтерсең басыңды.
Тауға да сен барасың,
Перінің көрдің баласын,
Көргенің сенің, падиша,
Перілердің баласы.
Жалаңаш жалпы жүреді,
Қасына барсаң баланың
Садақпенен тартады,
Оны неге білмейсің?
Жұртың ғарыз қылса да,
Орныңнан неге тұрмайсың?
Пәле болып өлетін
Тәкаппарлық қылдық па?
Жетпіске келген жасыңда
Мойныңды маған бұрмайсың.

Патша ол шынында перінің баласы шығар деп орнынан тұрады.

Кемпір қатындарға келіп:

– Тауда жүрген бала Қаншайымның баласы, – дейді.

Сонда қатындар:

– Өлтіріп келсең, тағы да діллә аласың, – дейді.

Бұл сөзбен кемпір баланы іздеп, кетіп бара жатып айтқаны:

– Талап қылып жолдың бетіне,
Қадам басып Шөгiрлінің шетіне,
Құлақ салар адам бар ма, жарандар,
Айтқан менің бұл секiлдi кепiме*.

Тұзын татып, өз қаныма
Дұшпандықты ойладым.
Күйе сүртер адам бар ма,
Менің бұл екі бетіме?
Қайда барып оңармын?
Қаһарлансам қос кісі
Ат-тонымен сыяды
Мен сияқты антұрғанның етіне.

Қу кемпір осыны айтып, тауды кезді,
Айтқызған құдай оған осы сөзді.
Күнге қарап отырған шашын тарап,
Көреді бір жартаста Мұңлық қызды.

Сол кезде алты жасқа келген екен,
Аң аулап, Зарлық бала кеткен екен.
Кемпірді көргеннен соң Мұңлық ғәріп
Қашып кіріп үңгірге кеткен екен.

Таспен аузын бекіткен үңгір тасты,
Залым кемпір басында қылған қасты.
Үңгіріне кіре алмай Мыстан кемпір,
Сыртта тұрып Мұңлықпен жауаптасты.

Кемпір айтты: – Бұл үйде кім бар? – деді,
Мұңлық айтты: – Сен кімсің, мен бар, – деді.
Кемпір айтты: – Піріңмін, Ғайып ерен,
Келіп тұрған алғалы хабар, – деді,

Мұңлық айтты: – Шын менің пірім болсаң,
Шынымен қолдағалы келіп тұрсаң,
Киім жоқ, киім бер, жалаңашпын,
Жүре бергін егер де адам болсаң.

Кемпір айтты: – Көрдегі мен бір ғайып,
Жалаңаш деп мен сені қылман айып.
Жаманшылық басыңа келер болса,
Қорғап-қоршап жүремін қанат жайып.

Сендерді көп адамнан қылдым зерек,
Егер киім сіздерге болса керек,
Сізге баян етейін бұл сөзімді,
Ағаң аңнан келген соң айт тезірек.

Сәлем де, ағаң тілімді алсын деймін,
Еліне Күлмес ханның барсын деймін,
Тоқсан күндік жолы бар арасының,
Қияға қыран көзін салсын деймін.

Онда барса, әкелер ат пенен тон,
Тіл алмаса, келмеймін мен мұнан соң.
Мұнда медет қыламын тілімді алса,
Менің бұл тілегімнің бәрі де оң.

Бұл сөзді кемпір қызға айтып салды,
Сиқырмен дұға оқып, ғайып болды.
Пірім екен десін деп, ол Жалмауыз,
Көзіне көрінбестей қайла қылды.

Қыз қараса, Жалмауыз көрінбейді,
Қыз байғұс оны анық пірім дейді,
Ағасы аңнан келген соң кешікпестен,
Көрген ісін бір-бірден баян қылды.

Ағасы айтты: – Бұл біздің дұшпанымыз,
Бізді суға тастаған ол Жалмауыз.
Осы залым кемпірдің қастығымен
Жапанда қаңғып өттік ата-анасыз.
Ол мені жолға айдаған «Барсакелмес»,
Мен кеткен соң, ол саған теңдік бермес,
Сені мұнда әуреге салайын деп,
Мені ол алысқа жұмсаған адам көрмес.

Бұл сөзге жылай берді Мұңлық ғәріп,
Сол жолға мен десеңіз келгін барып.
Қарындасы алдында жылаған соң,
Зарлық хан келмек болды соған барып.

Зарлық қарындасының көңілін қимай,
Күлмес ханның еліне бармақ болады. Тауға
шығып, алпыс құланды атып, алып келеді
де, қарындасына:

– Мен келгенше құланды тамақ қыл, –
дейді.

Өзі жиырмасын тұздап, кептіріп, бөрі-
нің де терісін тіліп, арқан қылып, азығын
байлап алады. Сондағы оның «Барсакел-
мес» жолына түсіп, қарындасын Ғайып
ерен қырық шілтенге тапсырып тұрып
айтқаны:

– Ей, жаратқан, Қадыр Зұлжалали,
Қыз Мұңлықты есіңе ал,
Қалмасыншы иесіз мал,
Және айналып келгенше,
Ақ жүзінді көргенше,
Қарағым Мұңлық, аман бол.
Мұнда қалды бір көзім,
Сарғаяр болды ақ жүзің,

Мұңлықты сізге тапсырдым,
Қазірет уажым ағызам.
Және айналып келгенше,
Аман бол, Мұңлық, жалғызым.
Ерлік жолын ашайын,
Жамандық жолдан қашайын.
Мұңлығым қалды, құдай-ау,
Шөгірлі тауда шошайып.
Мұңлықты сізге тапсырдым,
Бұрынғы өткен машайық*
Жүректе көп түр шерлерім,
Іздедім қалмақ ерлерін,
Көрер болдым жол шегіп,
Араның сусыз шөлдерін.
Мұңлықты сізге тапсырдым,
Бұрынғы өткен шаһариар*.
Көрермін жолдың қорлығын,
Аллаға қылдым құлшылық.
Және айналып келгенше,
Ақ жүзінді көргенше,
Есен бол, Мұңлық, шырағым.

Бұл сөзді айтып Зарлықжан,
Жолға түсіп жөнелді.
Мидан-мидан, сол мидан,
Майдалай басып келеді,
Алты таудан әрі асып,
Жетінші тауға жанасып,
Қарсақ жортпас қалыңнан,
Қарғып өтіп барады.
Түлкі жортпас түлейден*,
Түнде кетіп барады,
Жапалақ үшпас жолайдан,

Жалғыз кетіп барады.
 Ит татпаған ащы көл
 Онан да татып барады.
 Жері сортаң, оты ащы,
 Ащы көл мен тұщы көл
 Онан да татып барады.
 Мойыл-мойыл, мойылды,
 Кеудеге қозы қойылды,
 Құдайға Зарлық бел байлап,
 Жаяулыққа мойылды*.
 Отыз күн ұдай жол жүріп,
 Жаяулыққа бой ұрды.
 Дәл отыз күн болғанда,
 Бишара болған Зарлықтың
 Табаны тасқа ойылды.
 Бір жатпады шешініп,
 Екі аяғын көсіліп,
 Ас ішпеді есіліп.
 Дәл отыз күн болғанда,
 Жүруге аяқ жарамай,
 Табаны қалды тесіліп,
 Жылай берді Зарлықжан
 Күре тамыры кесіліп.
 Тау басында қарағай,
 Зарлықжан зарлап барады-ай,
 Ақсаңдай басып барады-ай.
 Болжалды жерге жарамай,
 Мінген аты құлады,
 Қайысқан болат сынады,
 Үстінен тері кепкен соң
 Жүгірген жүйрік тынады.
 Жүруге аяқ жарамай,
 Бір жерге келіп Зарлықжан

Етпетінен құлады.
 Бишара болған Зарлықжан
 Жылай берді еңкілдеп.
 Әуелі құдай бір қылды,
 Өзінің халқы, елінен.
 Бейнет көрді отыз күн
 Құсұшпастың көлінен.
 Мұндай болды Зарлықжан,
 Кемпірдің айтқан тілінен.
 Ісімде көп дүр күнәһи,
 Күнді кештім аһуаһи,
 Жер жүзінің сұлтаны
 Дәуітұлы Сүлеймен,
 Сіздерден медет тілеймін.
 Жүз жиырма тоғыз анбия,
 Баршаңыздан тілеймін.
 Түңілгеннен мен енді
 Сөзді сөзге ұрамын...
 Мен өлсем енді не болар,
 Уай, тәңірім, тәңірі-ай,
 Шөгірлі тауда Мұңлығым?
 Жетімдік болды күндерім
 Жүруге халім келмеді.

Зарлап бұл сөзді айтып жатып еді,
 өзінің медеткері, тумастан бұрын атасы-
 на аян берген қазірет, Қызыр пайғамбар
 түсінде «Түр, балам» деп өте берді. Көзін
 ашып қараса, қуаты елден шықпай
 тұрғандағыдай болған екен.

Қуанып жүре береді,
 Пірлер медет берген соң,
 Бала судай тасады.
 Қайтадан қайрат шашады,

Пышақтай болған тастарды
 Көпірдей шаншып басады.
 Бірнеше күн жол жүрді,
 Бірнеше күн бел жүрді.
 Мұнан кейін Зарлықжан
 Тағы отыз күн жол жүрді.
 Көрінерге көз болды,
 Сөйлеріне сөз болды.
 Отыз күн ұдайы жол жүріп
 Зарлық батыр тағы да
 Бір биік тауға кез келді.
 Тауға қарай өрледі,
 Асуын таппай терледі,
 Асуы шатқал бермеді,
 Дүниені қолмен сермеді.
 Ол таудан асу таба алмай,
 Зар қылып Зарлық еңіреді.
 «Бұзамын деп шығып ем
 Күлмес ханның ордасын.
 Мінемін деп шығып ем
 Гүлсары аттың жорғасын.
 Осы таудан аса алмай,
 Қалғаным ба сор басым?»
 Жылап бала тарықты,
 Әбден шаршап зарықты.
 Жылап тұрған жерінде,
 Шырқ айналып аспаннан,
 Ғайып ерен қырық шілтен,
 Пірлері келіп жолықты.
 «Жүргін бері, балам», – деп,
 Бала барып ұстады,
 «Қолдай көргін, бабам», – деп,
 Пірлері тапқан амалға,
 Қалың шатқал қамалға,

Алып шықты пірлері.
 Тау басында салаға.
 Құлан, киік, аң екен,
 Бөрі, қабылан жау екен.
 Шығарлығы он бес күн,
 Түсерлігі он бес күн,
 Отыз күндік жол екен.
 Өзі биік тау екен.
 Таудан арман қараса,
 Бөрі қалмақ елі екен.
 Сол таудың тұр саласы,
 Күлмес хандай патшаның
 Аңын аулап жүретін
 Қысырау деген көлі екен.
 Таудан түсті ылдилап,
 Ойға түсті құлдилап,
 Зарлық батыр сол таудан
 Ойнап кетіп барады.
 Екі көзі баланың
 Жайлап кетіп барады.
 Қайың менен тұтқасын
 Шайнап кетіп барады.
 Бейнетіне пәлі деп,
 Ойлап кетіп барады.
 Қия тастың басынан
 Ырғып кетіп барады.
 Желмаядай желеді,
 Талай ғажап көреді.
 Түн төбеден өткенде,
 Күн бесінге жеткенде,
 Қысыраудың көліне
 Зарлықжан жетіп келеді.
 Құланнан атты қодықты*,
 Көлден тартты борықты*.

4

♃

Арада неше қоныпты,
Жетемін деп зорықты.
Қырық кісі қасында,
Гүлсары аты астында,
Ит жүгіртіп, құс алған
Күлмес ханға жолықты.

Әлқисса, Күлмес ханның қырық жігіті
жалаңаш баланы әдепсіз деп, найзаларын
суырып алып, шаншып өлтірмек болады.

– Тақсыр, жігіттеріңізді тоқтатыңыз,
айтатын арызым бар, – депті бала.

Хан жігіттерін тоқтатады. Бала Күлмес
ханға мынадай жауап береді:

– Ассалаумағалейкүм,
Алдияр тақсыр ханымыз!
Кедейліктің зарынан
Беттен кетті арымыз,
Кетті жұртқа сәніміз.
Жаяу екен деменіз,
Мен баланы таныңыз.
Аңға шыққан Күлмес хан,
Құлан деп атсаң қодықпын,
Көлден тартсаң борықпын,
Ақылы қысқа, тақсыр-ай.
Ел-жұртынан айырылған,
Біздей фәріп жетімнің,
Іздеп шыққан жерімнен
Сұлтаныма жолықтым.
Қысыраудың бойында,
Ақсақ қоян секілді,
Сіздей ғаділ патшаға
Біздей жетім ынтықты.
Қайырлы хан дегенге
Сұрай келіп тұрмын мен

Асыл берен мылтықты.
Шаруа тігер шайланы*,
Пақырлар қылар пайданы.
Қайырлы хан дегенге
Сұрай келіп тұрмын мен
Алтын шашақ найзаны.
Құдай кімді қалапты,
Қалаған киер манатты*.
Қайырлы хан дегенге
Сұрай келіп тұрмын мен
Алтын айдар садақты.
Құдай қылса бір істі,
Көтерер пәнде өр істі.
Қайырлы хан дегенге,
Сұрай келіп тұрмын мен
Исфahan* қылышты.
Сүйедім пірге арқамды,
Жүрген жерім дарқан-ды.
Қайырлы хан дегенге
Сұрай келіп тұрмын мен
Шарайна белдің қалқанын,
Шөл баласы шөлдеді.
Атымды менің Ғайып ерен
«Зарлық хан» деп қойыпты.
Қайырлы хан дегенге
Сұрай келіп тұрмын мен
Гүлсары ат деген атыңды...

Зарлықтың бұл сөзіне хан күлді де,
жүре берді. Ханның күліп, басқа сөз
айтпағанына Зарлық қапа болды. Сонда
қырық жігіт:

– Сіз ғұмырыңызда ешбір күлмеп едіңіз, сол себептен Күлмес хан атанып едіңіз. Бұл бала аузына келгенін айтып сандырақтағанына күлдіңіз, себебі не? – деп ханнан сұрады.

Хан «Күлгенім жоқ» деп айтпады. Қырық жігіт өтініп көп сұрады. Сонда:

– Құданың құдіретіне тамаша қылып күлемін. Ол баланың әкесі бізден он қисса артық хан еді. Баласын жаяу қайыр сұратып қойғанына күлемін, – деді патша.

Жігіттер бұл сөзге нанбады, хан айтты:

– Ертең түсте, жоғарғы елімнің барлығын қойдай қуып, ордаға әкелгенде нанасыңдар, – деді де, жүріп кетті.

Зарлық жоғарғы шаһарға келді. Келсе, ас пісіретіндер ас пісіріп жатыр екен. Ол:

– Бұл не? – деп сұрады.

Ас пісірушілер:

– Тағам! – деп жауап берді.

Зарлық ас алдыртып, туғалы жемеген тағамдарды жеді. Осылай ол екі қазанның асын бітірді. Ас иесі пұлын қисаптап отыр екен. Зарлық шығып бара жатқанда:

– Ей, пұлын бергін, – деді.

Зарлық қарамады. Жүгіріп барып ұстап еді, оған бой бермеді, жүріп кетті. Бір дүкенге келіп, жаюлы тұрған киімдерді көріп, бірін алып, бірін киді. Дүкенші:

– Ей, пұлын бергін, – деді.

Тыңдамады. Сонда тамам қалмақ жиылып, киген шапанын тартып алып қалды. Зарлық біреуінің балтасын суырып алды. Қалмақтар дүкенге қашып кірді.

Ол күн Зарлық бала далада түнеп жатып ойлады: «Енді не болса да, кешегі дүкенге барайын, өзіме лайық бір шапанды киейін, Мұңлыққа лайық бір шапанды алайын». Ол таң атысымен орнынан тұрып, жүгіріп келе жатты.

Келе жатыр Зарлықжан

Ертеменен ертең деп,

Жолға түсіп емпеңдеп.

Жаман тоны баланың

Тізеге жетпей келтеңдеп.

Мүсәпір келсе алыстан,

Хал-ахуалын сұрамас.

Шаһарға кірді аралап,

Тар көшені паналап,

Қалмақ деген зәнталақ*

Екі беті қанталап,

Зарлықжанды көрген соң,

Жиылды бәрі анталап.

Онда Зарлық келеді,

Ақ бөкендей желеді.

Өзі батыр ер еді,

Қалмақпенен ісі жоқ,

Кешегі көрген дүкеннің

Құлпын бұзды балталап.

Онда қалмақ келеді,

Ұрыс қыла береді.

Құр дүкенді паналап,

Қолындағы арқанмен

Қуалап ұрды сабалап,

О да атадан туады,

Бұ да атадан туады.

Он бестейін жиып ап

Арқанмен тартып буады.
 Бөрі тиген қойдай боп
 Тұс-тұсына қуады.
 Садағы жеткен жер болса,
 Атып кетіп барады,
 Талай қалмақ қырылып,
 Жылап кетіп барады.
 Шаһардағы қалмақтар
 Қашып кетіп барады.
 Қылышы жеткен жер болса,
 Қырып кетіп барады.
 Өз білгенін Зарлықжан
 Қылып кетіп барады.
 Көп қалмақты қырмаққа
 Қуып кетіп барады.
 Қойға тиген қасқырдай
 Сойып кетіп барады...
 Алпыс атты бір жерге,
 Жетпіс атты бір жерге
 Түйіп кетіп барады.
 Мола қылып өлгенін
 Үйіп кетіп барады.
 Зарлық батыр қалмақты
 Жойып кетіп барады.
 Қалмақ қашты жағалап,
 Тар көшені паналап,
 Ұлы ата, аналап,
 Бабасы шулап, бабалап,
 Қалмаққа кірді Зарлықжан
 Арыстандай аралап.
 Батыр туған Зарлықжан
 Қалмақты қырды сабалап.

Қалмақ қашып кеткен соң,
 Батыр туған Зарлықжан
 Болғасын мойын бұрады.
 Өзі көрген дүкенге
 Қайтып жетіп барады.
 Бекітулі дүкеннің
 Балталап құлпын бұзады.
 Киді киім қабаттап,
 Шүкір қып хаққа тұрады.
 Шарайна* алып қолына
 Сүгіретіне қарады.
 Сонда тұрып сөйледі:
 – Пұл жібердім қалаға,
 Бұзау, баспақ-танаға.
 Қанша киім кисем де,
 Жараспайды екен-ау
 Мендей күнге күйген қараға.
 Сонау көлге барайын
 Әбден аппақ болғанша
 Жеті күн жатып жуынайын.

Суға қарай жөнелді
 Иесіз тастап қалмақтың
 Қазына, дүкен сарайын.
 Батыр туған Зарлықтың
 Жүрегі оттай қаулады.
 Ағартар деп денесін
 Балшыққа, суға аунады.
 Жая жесе жалдай боп,
 Көл шетіне толықсып,
 Жата берді Зарлықжан
 Толқын соққан желдей боп.

Әлқисса, жоғарғы шаһардың барша адамдары қашып барып, ханның ордасына тығылды. Хан қырық жігітке бұйырды:

– Сол баланы тауып әкеліңдер, жалғыз қызым Құралайды беремін, сөйтіп көңілін аудармасам, елімді қырар.

Қырық жігіт әр жерден қарап жүріп, көлдің шетінде шомылып отырған Зарлықты көреді. «Жақын барсақ ұстап алар, алыстан шақырайық, егер ол арадан ұмтылса, ордаға қашып барамыз» деп, анадайдан тұрып, Зарлыққа жігіттердің айтқаны:

– Біз тұрмыз сізге жете алмай,
Сізден жауап алмастан
Ханға қашып кете алмай.
Бізді патша жіберді,
Сізге келдік патшаның
Бұйырғанынан кете алмай.
Сізді патша шақырды
Ақ жүзінді көргелі.
Аңда жүріп көрген соң
Одан қайтып көрмеді.
Сізді патша шақырды
Құралай қызын бергелі.
Көріңіз ханның бақтысын*,
Жұртының жиды жақсысын,
Күлмес хан сізді шақырды
Бергелі сізге тақтысын.
Келмесін, тақсыр, қаһарың,
Ашылған күндей баһарың*,
Патша сізді шақырды
Бергелі Мұзылыс шаһарын.

Екі саулық, бір қозы,
Баһар айда қырқарым,
Шыққын бері, сұңқарым,
Күлмес хан сізді шақырды
Бергелі Гүлсары тұлпарын.

Әлқисса, Зарлық «Менің қарындасым айтқан пірлер осы екен» деп ойлады. Жігіттерге:

– Келіңдер, менің қол-аяғымды байлап айдап барындар, – дейді.

Жігіттер қасына келіп, аттарынан түсіп жақындап еді, Зарлық аттарын тартып алып, өздерін жаяу айдап, ордаға келді. Енді хан жігіттерге:

– Менің қазынамда көп суреттер бар, соны көрсетіңдер, қызығар ма екен, – дейді.

Бірақ Зарлық жігіттер көрсеткен суреттерге қызықпады. Содан соң жігіттер Зарлықтың алдына дастарқан жайып, қызмет қылды. Зарлықтың тағаммен ісі болмады. Сендермен алысып ойнасам деп, орнынан көтеріледі. Ал жігіттер алды-алдына зәресі ұшып қашады.

Зарлық бала ойнайды
Арыстандай бұлқынып,
Қамданып тұрған қырық жігіт
Он бесі кетті құтылып.
Жиырма бесі баланың
Қолында қалды тұтылып.
Құтылып кеткен он бесі
Хан алдына келе алмай,
Тауға қашты сытылып.

Баланың көңілі тасады,
 Бала қулық ашады.
 Мінездері қалайды,
 Ойнайын десе қашады,
 Бұ да қашып кетер деп,
 Ол жиырма бес жігітті
 Астына салып басады.
 Бала олардың үстіне
 Секіріп жүріп ойнаса,
 Кесектеп қанды құсады.
 Қай-қайдағы зардабы
 Бұдан таза шықсын деп,
 Құсқан сайын басады.
 Патша келіп қараса,
 Оқ жыландай ысқырып,
 Ортекедей пысқырып,
 Жігіттерді бұтына
 Қысып-қысып, тыштырып,
 Жатқанын оның көреді.

Әлқисса, патша мұны көріп, Зарлыққа
 қол қусырып тұрып айтқаны:

– Екі саулық, бір қозы
 Баһар айда қырқарын.
 Ғарызды тыңда, сұлтаным.
 Саған тарту, шырағым,
 Гүлсары ат деген тұлпарым.
 Сөйлеуге халым келмейді,
 Құрыды жаман іңкәрім.
 Ақ түйғын құс сен болдың,
 Қоңыр ала қаз мен болдым.
 Ұстап алған жеміңді
 Бермеймісің, сұңқарым.

Келе жатқан шағыңда
 Көріп едім өзіңді.
 Ат үстінен абайлап
 Байқап едім сөзіңді.
 Дұшпандардың ішінде
 Төмен қылма жүзімді.
 Тарту қылып мен тұрмын
 Құралай атты қызымды.
 Қырық жігітті өлтіріп,
 Сындырма менің сағымды.
 Бұтаққа қонған бұлбұлдай,
 Сайратпа менің тілімді.
 Елімді тарту мен қылдым,
 Қай жерден таптың мінімді?
 Менің айтқан бұл сөзім
 Өтірік емес, шыным-ды.
 Бүйте берсең, жан балам,
 Кетіресің сынымды.
 Жалынса, жақсы кешірет,
 Жаман қылма күнімді.
 Шағи* қылып қашалап,
 Сынадың менің әлімді.
 Тарту қылып мен тұрмын,
 Қолымдағы барымды.
 Бұған көңілің толмаса,
 Алдыңа салып берейін
 Тоғайдағы малымды.
 Жүзіқара болып ел-жұртым,
 Саған қарап бағынды.
 Дұшпандардың ішінде
 Бір сапар, балам, сыйлағын,
 Менің айтқан арызымды.
 Патшазада шырағым,

Қашырма беттен арымды.
 Күнәм болса кеше гөр,
 Хан атаң келіп жалынды.
 Асыл туған шырағым,
 Көргеннен сені сыйладым.
 Сыйлағаным емес пе,
 Ел-жұртымды жинадым,
 Дастархан салған жігітті,
 Мұнша неге қинадың?
 Асыл туған шырағым,
 Асыл, күміс, гауһар тас,
 Әр нәрсе болса жиғаным.
 Мен де өзіңдей хан едім,
 Бір сапар, балам, сыйлағын.

Әлқисса, бұған жауап бермегенім бол-
 мас деп, Зарлық былай жауап берді:

– Есітіп сенің атыңды,
 Шығып едім елімнен.
 Жаяулықтан жүре алмай
 Асу-асқар белеңнен.
 Туралап кешіп өте алмай
 Шалқыған шалқар көліңнен.
 Көңілімде бұл іс жоқ еді,
 Хан ата, болды пиғылыңнан,
 Келе жатқан шағымда
 Өзіңді аңда көргенім,
 Осы шығар ханым деп,
 Иіліп сәлем бергенім.
 Жол болсын, балам, дегенде
 Жөнімді айтып бергенім,
 Біліп тұрып жөнімді
 Жөнді жауап бермедің,

Мені өзіңдей көрмедің.
 Назар салып адам деп,
 Баланы көзге ілмедің.
 Әлі есімнен кетпейді,
 Сақалыңды сыпырып,
 Масқаралап күлгенің.
 Бір жетім келсе күлесің,
 Осы ма, патша, білгенің.
 Келіп тұрған, Күлмес хан,
 Ешнәрсені білмес хан,
 Жалынсаң да бұл Зарлық
 Тілегіңді бермес хан!
 Неге келдің сен мұнда?
 Қыдырып келген баланы
 Кісі орнына көрмес, хан.
 Мені бүйтіп сынама,
 Өзіңді бүйтіп бұлама.
 Тағдыр жетіп Алладан
 Ажалсыз адам өлмес, хан.
 Жетім қылды құдайым
 Айырып ата-анадан.
 Қыдыр Ілияс жар болып,
 Медет тартып Алладан.
 Түздің Ғайып ерлері
 Атымды қойған Зарлық хан.
 Алдыма келдің, мен кештім,
 Дәм бұйырып келген соң,
 Әр нәрсе болар, Күлмес хан!

Әлқисса, Зарлық бұл сөзін айтады да,
 жігіттерді босатып жібереді. Патша орда-
 сына келіп:

– Барындар, жалғыз қызым Құралайды апарып Зарлыққа қосындар, алданып, еліме тыныштық берер ме екен? – дейді.

Қырық жігіт Құралай сұлуға он бес қатынды жұмсайды.

Құралайға жұмсады
Он бес бірдей қатынды.
Ордаға құрды шатырды,
Тоқтатқалы айламен
Зарлық хандай батырды.
Қырық жігіт пен Күлмес хан
Бір жерге қойды ағылды.
Сарайда жатқан хан қызын
Он бес қатын шақырды.
Шақырғалы барады,
Құралай жатқан сарайға
Қатындар назар салады,
Барса үйі бұзылған,
Қатындар аң-таң қалады.
Төңірекке қарады.
Бәрі де қатын паңдары,
Бұзылып жатыр тамдары.
Байқаса, жаңа бұзылған
Басылмай жатыр шаңдары.
Терезенің алдында
Тамыпты адам қандары,
Тамған қанды көрген соң,
Жиылып барған қатынның
Шошып кетті жандары...
Құралайдың өзі жоқ,
Дерегін білмей қатындар
Іздейтұғын ізі жоқ,
Туралап айтар сөзі жоқ,

Қайтып келді қатындар
Елге қарар жүзі жоқ.
Ордада отыр Зарлық хан
Аш арыстандай еңіреніп,
Әбжыландай толғанып,
Алысамын деп біреумен
Қозғала түсіп, қозғалып.
Ойланады қырық жігіт!
Қасына мұның бармалық.
Он бес қатын келеді,
Құралайдан құр қалып.
Құралайдың өзі жоқ,
Белгілі кеткен ізі жоқ.
Жалғыз дамбал қалыпты
Қатындар келді қолға алып.

Құлақ салғын, жарандар,
Есік алды тал еді,
Талды кессе сал еді.
Қарадәу деген бар еді,
Құралайға ынтық боп
Қосылмаққа зар еді.
Сөз сөйлейін басынан,
Ғашық еді Қарадәу
Құралайға жасынан,
Құралай десе Қарадәу
Айрылар еді ғашық боп,
Аузындағы асынан.
Бір өзезіл* жүріпті,
Жай қылған еді ол шайтан
Қарадәудің қасынан.
Қарадәуге жолдас боп,
Жүруші еді жасынан.

Ол өзезіл жүріпті,
 Әр нәрсені біліпті.
 Құралай жатқан сарайға
 Тап сол күні келіпті.
 Зарлыққа қызды бермепті,
 Ол күні шайтан біліпті.
 Хабарсыз жатқан ол дәуге
 Хабарды шайтан беріпті.
 Құралай жатқан сарайға
 Ашуланған бойымен
 Қарадәу жігіт келіпті.
 Шыдай алмай Қарадәу
 Әйнектен қолды салыпты.
 Бейхабар жатқан сұлуды
 Әйнектен тартып алыпты...
 Мұны есітіп Зарлық хан
 Кіреді енді күшіне.
 Жауатын бұлттай түнеріп,
 Сөйлемеді кісіге.
 Адам қарап болмайды
 Зарлықтың сонда түсіне.
 Құралайдай сұлуды
 Дәу алып кетті деген соң,
 Толды қайғы ішіне.
 Ал, Зарлық хан сөйлейді:
 – Менің өзім баламын,
 Бала да болсам данамын.
 Жетім болып өссем де,
 Ішім бір толған санамын.
 Ғайып ерен жар болса,
 Қарадәудің қолынан
 Құралай қызды аламын.
 Жабдықта мені, Күлмес хан,

Құралайды іздеп барамын.
 Тәуекел деп көз жұмып,
 Ісімді хаққа саламын.
 Бір құдай өзің пана бол,
 Дөргәһіна* бас болдың,
 Оңғарғын осы талабын.
 Сыйынған пірім ерен-ді,
 Әр нәрсе десем, Күлмес хан,
 Маған тауып бер енді.
 Маған бергін қырқарға
 Сегіз қырлы беренді.
 Зарлық хан хаққа жалбарды,
 Аманаттан жан бар-ды.
 Тәңірі берсе алармын
 Қарадәуден заңғарды,
 Маған бергін қырқарға,
 Заһарға* салып суарған,
 Таскескен асыл қанжарды.
 Бүйткен күнім құрысын,
 Болмайды енді тұрысым.
 Мақұл болсын Аллаға,
 Менің бұл қылған жұмысым,
 Көміл пірі жар болса,
 Оңғарғын, Алла, бұл ісім.
 Құралайды дәуден алмасам,
 Зарлық хан атым құрысын.
 Маған бергін, Күлмес хан,
 Заһарға салып суарған,
 Аспаханы қылышың.
 Құдай кекті қылыпты,
 Қалаған киер манатты,
 Құралайдың жолына
 Енді қылдым талапты.

Ғайып ерен жар болса,
 Саламын жұртқа санатты,
 Атаңа нәлет Қарадәу
 Жолына бізді қаратты.
 Бұл талаптан қайтпаспын,
 Мені де құдай жаратты.
 Іс қылайын ерлердей,
 Тауып бер маған бір атты,
 Атың болсын жолдасың
 Ұшқан құстай қанатты.
 Сыйынған пірім Дәуітті,
 Кидің жинап мауытты.
 Құралайдың жолына
 Көңілім менің ауыпты.
 Тауып бер маған жарақты,
 Қылмайын жаудан жауапты.
 Дәргәһінде құдайым
 Әр түрлі жанды жаратты.
 Маған бергін қырқарға
 Алтын айдар садақты.

Әлқисса, Күлмес хан айтты:

– Балам, барма, құр бекер өліп кетерсің.

– Осымен көбеймей-ақ қояйық, қоя беріңіз, жанымыз шықты ғой, – деді қырық жігіт.

Сонымен, Күлмес хан айтқан қару-жарақтарын даярлап, астына Гүлсары атын мінгізіп, шығарып салды. Зарлық батырдың жолға түсіп, бір ғазал айтқаны:

– Батыр туған Зарлық хан
 Дәуді іздеп жөнелді.

Жалғыз өзі Зарлықтың
 Жолға түсіп келеді.
 Шу, жануар, Гүлсары ат,
 Көкірегіңе жазған хат.
 Кекіліңнен, жануар,
 Жол табанын жуық тарт.
 Дәудің жатыр қолында
 Құралай атты шәкізат.
 Құйрығың сұлу жануар,
 Көтеріп шапсаң жапырақтай,
 Төрт тұяғың табақтай.
 Белің сұлу, Гүлсары ат,
 Төрт қырлаған қайрақтай.
 Кербез басқан аяғың
 Қыз таңдаған бойдақтай,
 Баса көргін ойнақтай.
 Жалың сұлу, Гүлсары ат,
 Күлтеленген жібектей.
 Сипатына болайын,
 Түбі түскен шелектей.
 Шу, жануар, шу деді,
 Шу дегенде гүледі.
 Қарсақ жортпас қалыңнан
 Қарғып өтіп барады.
 Түлкі жортпас түлейден
 Түнде кетіп барады.
 Құлағы аттың терледі,
 Терлеген сайын өрледі,
 Көлденең жатқан кең орды
 Жерошақ құрлы көрмеді.
 Қамшы басты санына,
 Жәбір қылды жанына.
 Ілеспеді ұшқан құс

Гүлсары аттың шаңына.
 Гүлсары атым, тұлпарым,
 Қос қанатты сұңқарым,
 Жол табанын жуық тарт,
 Жау шабуға іңкәрім.
 Зарлық хан атқа отырды,
 Сауырына қамшы батырды,
 Төрт тұяқтан ұшқан от
 Нысана жерге атылды.
 Неше дүркін бел жүрді,
 Неше дүркін жол жүрді,
 Арада сусыз шөл жүрді,
 Көрінгенге кез болды,
 Сөйлеріне сөз болды,
 Жүргені жапан дүз болды.
 Зарлық батыр сол шақта
 Көлденеңі қырық құлаш
 Бір дарияға кез болды.
 Тарылды Зарлық қайласы,
 Ақылдың тиді пайдасы.
 Қарсы алдынан кез болды
 Өлінебұлдың* дариясы.
 Бұл дарияны көрген соң
 Аға берді көз жасы.
 Болды сарсаң бір басы.
 Аһ дегенде Зарлық хан
 Жат етіпті түрлерін
 Тарқатып көңіл кірлерін,
 Жүрген жолы қазылды,
 Шу дегенде Гүлсары ат
 Қырық құлаш жазылды.
 Жат қылды Зарлық құдіретті,
 Атқа қылды қайратты.

Қарғығанда жануар
 Қырық арқан бойы ол кетті.
 Көлге қарап құлдырап,
 Ұшқан құстай пырылдап,
 Бұлтқа жақын ол кетті.
 Ар жағында дарияның
 Мысықтай болып топ етті.
 Түскен жері тұлпардың
 Ойыла жаздап солқ етті.
 Гүлсары атты ырғытып,
 Атқан оқтай сырғытып,
 Көзіне алмай дарияны
 Тәуекел деп қарғыды,
 Дарияда жұмыс болмады,
 Астына тұлпар сары атқа.
 Жүрек болмас жаманда,
 Гүлсары аттай келбетті
 Жылқы болмас жиһанда*,
 Жығылмастан дарияға,
 Алып ұшты жапанға.
 Өткізді аман дариядан
 Зарлық хандай баланы.
 Зарлық ханның, жақсылар,
 Ал, қайратын көріңдер,
 Келе жатса Зарлық хан
 Ойнақтап тұрған алдында,
 Бір биік тауды көреді.

Әлқисса, Зарлық ойлады: «Бұл жақтың тауы көшіп жүреді екен, бір таудың астында қалып өлемін бе?» Қараса, Қарадәудің үйінің түндігі екен. Зарлық жетіп келеді.

Сол кезде үйден Құралай сұлу шығып:

– Ей, бишара! Бұл жерге неге келдің,
өлесің ғой, – дейді.

Зарлық атын қызға ұстата салып, өзі
үйге кірді. Келсе, Қарадәу ұйықтап жатыр
екен. Жүгіріп үстіне шығады, оянбайды.
О жақ, бұ жағына қарайды, босағада ілулі
тұрған Қарадәудің шоқпарын көреді. Оны
алып, дәуді басқа ұрады. Дәу көзін ашып
қарайды.

– Ей, бала! Мені неге ұрасың, сенің
ұрғаның сары масаның шаққанындай да
болмады ғой, – дейді.

Сонда Зарлық тұрып:

– Мен сені өлтірем, – дейді.

Дәу айтты:

– Мені өлтіретін болсаң, әуелі бір
аяғыммен күрес. Аяғымды көтеріп тұра-
йын. Аяғымды жерге басып тигізсең,
сенімен күресейін. Егер аяғымды жерге
баса алмасаң, ұйқымды бұзба, жөнел!

Зарлық бұл айтқанға көнеді. Дәу аяғын
көтергенде қолындағы арқанын тұзақ
қылып, дәудің аяғының басынан іліп
алып, сүйретіп ала жөнеледі.

Зарлық батыр, ал, сонда

Қарадәуді сүйретті.

Сүйреткі қылып үйретті,

Шеттегі шеңгел, тікенге

Өкпе, бауырын күйретті,

Тау мен тасқа соқтырып,

Қабырғасын күйретті.

Қарадәуді сүйретіп,

Дүрілдетіп келеді.

Ылдидан төмен құлатып,

Зырылдатып келеді.

Жүрегін тасқа қақтырып,

Сырылдатып келеді.

Төбет иттей ыржитып,

Ырылдатып келеді.

Қарадәудің торғайын

Шырылдатып келеді.

Сүйретті дәуді далаға,

Тас тағылды шараға,

Жалынды сонда Қарадәу

Зарлық хандай балаға:

– Ырас қылдың, жас бала,

Бұрынғы өткен мұрттайын,

Қаптаған қара өрттейін.

Бір көтерші басымды,

Айналайын, жан бала,

Қалмады менде ақыл-ай,

Құрыды халім, тақсыр-ай,

Бір мүшемдей баланың

Күшті еді қандай тақымы-ай,

Арманда өліп барамын,

Дүниеден кеттім ақыры-ай.

Көтере алмай басымды,

Кетем бе енді қапыл-ай!

Жұдырықтай баладан

Не болды маған, япыр-ай!

Дүниенің білдім қалғанын,

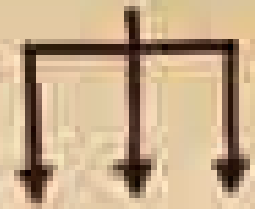
Көтердім Алла салғанын,

Тістеулі кетті бармағым.

Көтере алмай басымды,

Ішімде кетті арманым.

Бір мүшемдей баланы

Тоқтата алмай барамын,
 Қай жаққа кетті салмағым?
 Айналайын, қарағым,
 Жаныма қатты батқан соң,
 Көзімнен ақты бұлағым.
 Тақымға салып сүйретіп,
 Болдым ғой көкпар лағың.
 Мен де өзіңдей ер едім,
 Ерге шерік* шер едім.
 Жетті халім өлімге,
 Бір көтерші басымды,
 Айналайын, шырағым,
 Не тілесек берейін.

Әлқисса, Зарлық Қарадәудің етінен еш нәрсе қалмай пара-пара болғасын, енді өлмегенде не жаны қалды деп, босатып еді, Қарадәу біраз жатып, есін жиып алып, қасында тұрған баланы көре сала алыса кетті.

Тұра келіп алысты,
 Жағаласып қағысты.
 Қарсы шеңгел салысты,
 Атаңа нәлет Қарадәу
 Енді ойлады намысты.
 Бір уақыттар болғанда
 Зарлық хандай баланың
 Бақайшағы майысты,
 Қабырғасы қайысты.
 Аждаһардай ысқырып,
 Балықтайын бұлқысты.
 Жас баланың басына
 Қиын-қыстау іс түсті.
 Жығыларға еп келіп,

Аяқтары салдырап,
 Зарлық бала сол шақта
 Қарадәуден бек састы.
 Әлқисса, Зарлық дәуден қысылды. Әлі келмейтін болған соң әуелі Алла тағалаға, екінші жамиғи пайғамбарларға шапиғи* келтіріп, әулиелерден медет сұрап айтқаны:

– Мендей ғәріп құлыңның,
 Ал, ұсындық, қолын ал.
 Сүйегім сынып болды сал,
 Қуат кетіп тәнімнен,
 Қалмады менде зәррет* әл!
 Бір медет маған бере гөр.
 Перзентің енді қысылды,
 Қазірет атам, анамыз.
 Мұнда көрдім мехнат*,
 Машақат* көрдім мен биқат.
 Мен мұндай сасқан күнімде,
 Я расул*, қыл шапағат.
 Жетім болдым әуел бастан,
 Талай бейнет көрдім жастан.
 Мүсәпір қылды құдайым,
 Қорлық көрдім талай істен.
 Бір медет берер күніңде,
 Әбубәкір, Ғұмар, Ғұсман,
 Мен бейшара болдым кедей,
 Ел-жұртымнан болдым жұрдай.
 Әулиелер жолына
 Байладым жанды мен пида.
 Бір медет берер күніңде,
 Я, қазіреті жері құда,
 Көзімнен ақты қанды жас,

Сарсаң болды ғазиз бас,
 Болды маған енді жат
 Ағайын, туған, қарындас.
 Бір медет берер күніңде,
 Ғұс қияси қызыр Ілияс,
 Арманда кетем енді мен,
 Дәрменім кетті халімнен.
 Бір медет маған бере гөр,
 Жасымнан баққан қырық шілтен.

Әлқисса, Зарлық бала бұлай деп
 сұраған соң, әулиелер медет береді, жүз
 ердің күшін пайда қылады.

Пірлері медет бергесін,
 Бала судай тасады.
 Қайтадан қаһар шашады,
 Қарадәуді Зарлықтың
 Әруағы басады.
 Әр нәрсе қылса Зарлық хан
 Пешенеден көреді.
 Ғайып ерен қырық шілтен
 Зарлықтың кәміл пірі еді.
 Пірлері медет берген соң,
 Бала енді асады.
 Көтеріп алып Зарлық хан
 Дәуді астына басады,
 Басып жатып Зарлық хан
 Дәудің басын кеседі,
 Судай шашып қандарын,
 Ағашқа басын асады.

Әлқисса, Зарлық батыр дәуді өлтіріп,
 Құралай сұлуға келеді. Қыз алдынан
 шығып:

– Сауға! – дейді.

Зарлық:

– Құп! Дәуді өлтірдім, – дейді.

Содан кейін Зарлық Құралайды мін-
 гестіріп алып, жөнеле береді.

Бөрекелді, жігіттер,
 Зарлық хан қылған санатқа,
 Мұндай қылған қайратқа.
 Құралай мен Зарлық хан
 Мінгеседі бір атқа,
 Басын жолға салады
 Тұлпардан туған Гүлсары ат
 Сүмбідей болып жарады,
 Мінгесіп алып келеді,
 Неше белден өтеді.
 Баяғы көрген дарияға
 Мінгесіп келіп жетеді.
 Тұлпарға қамшы бір басты,
 Киіктей сұлу Гүлсары ат
 Бір аяғы жер басты,
 Бір аяғы су басты.
 Кете жаздап дарияға,
 Зарлық батыр бір састы.
 Ол дариядан өтеді,
 Өтіп алып кетеді.
 Күлмес ханның үйіне
 Құралай, Зарлық жетеді.
 Кедейлер тігер кепесін,
 Ақсақал жеді шекесін.
 Ұзын сөзді қысқартып,
 Енді айтайық төтесін.
 Отыз күн ұдайы жиын қып,
 Қырық күн ұдайы тойын қып,

Құралай мен Зарлықтың
Молдалар қиды некесін...

Әлқисса, Зарлық хан ойын-сауықпен
жата берген екен. Күндерден күн өткенде
оның түсіне Мұңлық кіреді:

– Ей, аға, мені ұмытып кеттің бе? – дейді.

Зарлық: «Аһ... дариға» деп, қасында
жатқан Құралайға:

– Менің туған қарындасым қалып еді.
Мен енді қайтамын, – дейді.

Құралай әкесіне: «Зарлық қайтам
дейді, мені қалдырмасын», – деп хабар
береді.

Әкесі Зарлық пен қызына іші алтын,
сырты күміс алты қанат ақ орда береді.
Екі мың қой, бір мың жылқы, он күң, он
құл, он отаумен көшіріп жөнелтеді. Жар-
ты жолға дейін шығарып салады.

Бұлар неше медет жол жүріп,
Шөгірлінің тауына келеді. Зарлық
асыл киімдерін алып, «Қарындасымды
алдыңнан шығарам» деп, озып кетеді.
Келсе, бұрынғы орнында қарындасы жоқ
екен. Сондағы Зарлықтың қарындасын
жоқтап айтқаны:

– Көзден ақты қанды жас,
Сарсаң болды ғазиз бас.
Басқа бейнет түскенде,
Ақылдасым, сырласым,
Бірге өскен мұңдасым,
Қарағым Мұңлық, қайдасың?!
Пақырлар қылар пайдасын,

Шаруа тігер шайласын.
Ізінді жерден таба алмай
Құртты көкең айласын.
Көкең келді сағынып,
Жүрегі оттай қабынып,
Қайдасың, Мұңлық, қайдасың!

Мұңлық Мыстан кемпірден қорқып
таудың бір берік жерінен орын алған екен.
Ағасының даусын естіп, танып, шыға
келіп көріскені:

– Келдің бе, көкежан,
Өткесін терең сулардан.
Көкежан, өзің кеткелі
Кетпеді аузым тәубадан.
Көкежан, өзің кеткелі
Кетпеді қолым жағадан.
Білмедің, көке, қызықпен
Бір жыл өтті арадан.
Келдің бе, аға-қорғаным,
Асыл туған, сұңқарым,
Жұрт иесі сұлтаным.
Жаяулықпен кетіп ең,
Құтты болсын, жан көке,
Астыңа мінген тұлпарың.
Болды мақұл сұрағым,
Жолдың көрдің жырағын.
Құтты болсын, жан көке,
Астыңа мінген пырағың.
Болды қабыл сұрағым,
Бұл барғаның, барғаның,
Күлмес хан елін алғаның.
Елін қырып, жан көке,

Басына қайғы салғаның,
 Бейшара болған Мұңлықты
 Сонда есіңе алмадың,
 Қайрылып, көке, келмедің,
 Мұңлығым қалды демедің.
 Дұшпаннан қорқып күтініп,
 Әсте уайым жемедің.
 Құралай сұлуды әкеткен
 Қарадәуді іздедің.
 Қолға түсіп есілдің,
 Қайратқа сеніп есірдің.
 Қарадәудің қолында
 Біраз ғана қысылдың.
 Бишара болған Мұңлықты
 Сонда да есіңе алмадың.
 Жиһаннан асты өнерің,
 Талай ғазап көргенің,
 Қарадәуді өлтіріп,
 Жазасын оның бергенің.
 Құралаймен мінгесіп,
 Дарияға жетіп келгенің.
 Бишара болған Мұңлықты
 Сонда да есіңе алмадың,
 Уайым қылып азбадың.
 Сағынғаннан сарғайып,
 Үш мезгіл сені іздедім,
 Ол дарияның жүзінде
 Суға кете жаздадың.
 Бишара болған Мұңлықты
 Сонда да есіңе алмадың.
 Дұшпан қылды қорлықты,
 Аллаға қылдым құлдықты.
 Білмейді деп пе ең, жан көке,

Таудағы ғәріп Мұңлықты.
 Тәңірім беріп жүректі,
 Өзіңе берді ерлікті,
 Дұшпаннан қорқып Мұңлығың
 Тау мен тасқа бекінді.
 Күлмес ханның тартуын,
 Айналайын жан көкем,
 Құралайды алған секілді.
 Білмейді деп пе ең, жан көке,
 Таудағы Мұңлық жетімді...

Әлқисса, Мұңлық бұл сөзді айтып,
 жылауын тоқтатып, ағасы алып келген
 асыл киімдерін киеді. Гүлсары атқа мініп,
 Құралайдың алдынан шығады. Көштерін
 басқарып, Шөгірлінің бір жақсы жеріне
 орналасады. Малдарын бағып, ойын-та-
 маша қылып жата береді...

Ендігі сөзді жеті қабат аралдағы шеше-
 сі Қаншайымнан естіңіз.

Қаншайымның қасындағы екі күшігі
 өсіп, тоғайдан аңның терісін Қаншайымға
 әкеліп, арамын өздері жеп жүреді. Бір күні
 екі күшігінің бірін қабылан талап, жаман
 жаралайды. Күшіктің жарасын ем қылып
 отырып, Қаншайымның көңіліне бір қиял
 түсіп айтқаны:

– Ей, жаратқан, қадір дуамал,
 Әр нәрсе қылсаң еркің бар.
 Мен бейшара, кембағал,
 Дөргәһіна қалдым зар.
 Құдай рақым қылмасаң,

Кең дүние маған болды тар.
 Өмірім өтті алаң боп,
 Уақытым өтті, қайтейін,
 Ит күшігі балам боп.
 Сөйлеуге де тілі жоқ,
 Бұларменен бірге өскен
 Мен бишара, қайран боп.
 Дерексіз қалдым аралда,
 Адам көрмес сүйегім.
 Өзімнен туған балам жоқ,
 Тәңірі салды бұл күйге,
 Қылатын айла, шарам жоқ.
 Артымнан іздеп келерге,
 Туысқан, туған ағам жоқ.
 Зарланып өттім дүниеден,
 Бір теңгелік бағам жоқ.
 Дерексіз қалдым аралда,
 Аһ, дарига-ай, не ойлайын,
 Опасыз өткен дүние боқ.
 Өттің дүние баянсыз,
 Аллаға іс аянсыз,
 Не пиғылымнан, құдая,
 Жолықтым мұндай дәулетке.
 Жан едім жұртқа зиянсыз.
 Қалдым жалғыз тоғайда,
 Көз жасым қабыл болмаса,
 Бибі Батима, Қадиша,
 Жақсылық назар салмаса.
 Назар салып пірлерім,
 Жетімді келіп алмаса.
 Қор болдым елсіз аралда,
 Бибісара піріміз,
 Мен бишара сорлының

Қолынан тартып алмаса.
 Пірлерім, алғын қолымнан
 Адасып жүрген жолыңнан.
 Туысқан, туған менде жоқ
 Іздеп келер соңымнан.
 Бұл дәулетке кез болдым,
 Дұшпандық көріп залымнан.
 Медет қылғын, пірлерім,
 Мүсәпір, фәріп сорлымын.
 Қорлықпенен өтті өмірім,
 Босады болат темірім,
 Қараңғылық боп еді
 Раушан болған күндерім.
 Үстіме түскен ауыр жүк,
 Бар ма екен, сірә, кемірің.
 Өліп кетсем бұл жерде
 Жоқ екен, тіпті, кебінім.
 Ұл қылдым екі күшікті
 Ел-жұртымнан айрылып,
 Салдың-ау, тәңірі, түйшікті.
 Мен ғаріпке, құдая,
 Ашар күнің болар ма,
 Рахметіңнен есікті?
 Жапанда жалғыз жай қылып,
 Бұйырған көрдім несіпті.
 Құдая, рақым қылмасаң,
 Қорлықпен күнім өтіпті.
 Ит, құс болып жолдасым,
 Тағдырға, сірә, нешік-ті?
 Көмусіз қалдым аралда,
 Бір ай кисем, тастаушы ем
 Алтын жаға ішікті.
 Қаншайым қылды наланы,

۷

۴

Дұшпандар қылар жаланы.
 Мекен қылып жатырмын,
 Ит пен құсқа жолдас боп,
 Адам жүрмес даланы.
 Қасымда жолдас күшігім
 Қабыланнан болды жаралы.
 Болды ма менің ақ ордам,
 Жаратқан жаббар құдая,
 Құсұшпастың аралы.
 Сақтасаңшы, құдая,
 Екі жиһан патшасы,
 Ит болса жолдасым,
 Алдымда екі баланы.
 Ашылған бақта гүл едім,
 Сайраған қызыл тіл едім,
 Құдая, рақым қылмасаң,
 Мен мүсәпір жүдедім.
 Бақ-дәулет тұрған шағында
 Жақсы адамның бірі едім.
 Ақыры қалып аралда
 Иттің өмірін тіледім.
 Ит тілеуін мен тілеп,
 Жағадан кетпей білегім.
 Қазар деген дарияда
 Білінбей кетті-ау дерегім.
 Опасыз өткен дүние-ай,
 Қабыл болмай көз жасым.
 Ашылар ма екен раушан боп,
 Қайғылы көңіл, жүрегім.
 Қорлықпен өттім жалғанда,
 Еш адамзат көрмедім,
 Он бес жыл жалғыз қалғанда.
 Пірлерім, медет қылсайшы,

Осындай болып қалғанда,
 Рахман Алла, рақым қып,
 Пірлер медет қылмаса,
 Қаншайым кетті арманда!

Әлқисса, Қаншайым бұл сөзді айтып,
 зар жылап, түн ортасы болғанда, көзі
 ұйқыға кетеді. Түсінде Ғайып ерен қырық
 шілтен пірлері келіп:

– Ей, бишара, көп назаланба, сенен
 бір ұл, бір қыз туған еді, ұлыңның аты
 – Зарлық, қызыңның аты – Мұңлық.
 Асықпасаң, балаларыңа аман-есен қосы-
 ларсың, – дейді.

Балаларды Мыстан кемпірдің ұр-
 лап алғанын баян қылады. Сондағы Қан-
 шайымның ұйқысынан оянып, жылап
 айтқаны:

– Ей, құдіреті күшті құдайым,
 Қуаныш кірді ішіме.
 Әр нәрсе қылсаң бәрі бар,
 Көндім тағдыр ісіне.
 Бейнетім кетер, түс көрдім
 Дүйсенбінің кешінде.
 Рас келсе бұл түсім,
 Көрдім деп бейнет не дейін,
 Шүкір қылмай құдайға,
 Өкінемін несіне?
 Өтіп едім қорлықпен,
 Кәміл пірім жар болып,
 Бүгін кірді түсіме,
 Өзім кетіп бір басқа,
 Перзентім кетіп бір басқа,
 Мүсәпір болып мен ғәріп,

Көзім толды көл жасқа.
 Перзентін көрсе Қаншайым
 Жанын құрбан қылмас па?
 Перзентке өлсе құрбан боп,
 Қаншайымның тәубесі
 Сірә да қабыл болмас па?
 Айналайын, құдайым,
 Дәргәһіңа жылайын,
 Бұл секілді жақсылық
 Көрсеткенің рас па?
 Ұшып кеткен дәулет құс
 Басыма қайтып қонар ма?
 Перзентім көріп тіріде
 Ғәріп көңілім толар ма?
 Азар болса келіп кетер,
 Түлкі қуып сонарға.
 Тіршілікте, құдая,
 Мұңлық пенен Зарлыққа
 Қосылар күнім болар ма?
 Дүниенің тарттым бейнетін
 Түзелер ме екен келбетім?
 Қолдай көргін, ия, расул,
 Мен күнәһар үммәтің*,
 Ықыласыммен қылармын
 Бұйырған өмір сүннәтін*.
 Қосылар күнім болар ма?
 Мұңлық, Зарлық перзентім.
 Дұшпанның көрдім тарлығын,
 Алланың білдім жарлығын,
 Көрерге сені зар болдым,
 Қайдасың, қалқам Зарлығым?!
 Дүниенің көрдім қорлығын,
 Жеті қабат аралда

Аллаға қылдым құлдығын,
 Анаң сенің зар болды,
 Қайдасың, қалқам Мұңлығым?!
 Сүйедім пірге арқамды,
 Жүрген жерім дарқан-ды,
 Шаншар хан дарға бұйырған
 Мойныма салып арқанды.
 Қай уақытта көремін
 Зарлық, Мұңлық қалқамды?!
 Кімге опа қыласың,
 Дүние, шіркін, жалған-ай,
 Басыма бейнет салған-ай.
 Қу кемпірдің тілімен
 Қосағым Шаншар падыша
 Қысымына алғаны-ай.
 Жеті қабат аралда
 Қаншайымның қалғаны-ай.
 Зарлық, Мұңлық перзентін
 Көрсенді Қаншайым
 Өлсе де жоқ қой арманы-ай.
 Естідім, қалқам, атыңды,
 Зарлық, Мұңлық затыңды.
 Сіздерге тәңірім жеткізгей
 Менің бұл қылған зарымды,
 Дұшпандар жүр ғой қамалап,
 Мен жүрмін ағаш паналап.
 Мұңлық, Зарлық перзентім,
 Мен ғәріпті, құдая,
 Жоқтар ма екен аналап?..

Әлқисса, Қаншайым бұл сөзді айтып
 жылап жатты.

Ендігі сөзді Шаншар ханнан естіңіз.
 Шаншар хан бір күн тұрып құрды сейіл,

Дұшпанға ерегескен өзі зейіл.
 Аң аулап, қырық жігітті қасына алып,
 Келіпті Шөгірліге құрып сейіл.
 Патша қырық жігітпен кетті жүріп,
 Бір жерге тоқтамады сабыр қылып.
 Ойын-күлкі тамаша салтанатпен
 Келіпті Шөгірліге сейіл құрып.
 Мерген еді Шаншар хан патша өзі,
 Жолда боп киік үшін екі көзі,
 Тауына Шөгірлінің келген шақта
 Патшаның бір киікке келді кезі.
 Бұл киіктің басы алтын, жоны күміс,
 Патшаға көрінді ұстау үлкен жұмыс.
 Киікті тірі ұстап аламын деп,
 Соңынан сол киікке қылды жүріс.
 Жүгіріп киікке ол жетіп келді,
 Қаһарын патшаның киік көрді.
 Патшаның қаһарынан қашып шығып,
 Бір жартасқа ол киік қашып кірді.
 Бір жартасқа қамады ол киікті,
 Ал, патша ұстаймын деп көңілі мықты.
 Басынан қарғығанның ұстайсың деп,
 Шаншар хан қырық жігітке бұйрық етті.
 Киікті ұстаймын деп қамалады,
 Сонда киік өз күшін шамалады.
 Шаншар ханның басынан қарғып кетіп,
 Киік кетті бет алып бір далаға.
 Сол киік бастан қарғып қашып кетті,
 Тасқынын патшаның басып кетті.
 Тау басында жүр еді Зарлық бала,
 Ол киік Зарлық ханға келіп жетті.
 Зарлық хан бұл киікті көзі көрді,
 Тауда жүрген жерінде кезі келді.

Атының басын бұрып Зарлық бала
 Киікті ұстамаққа қуа берді.
 Зар ұрып қамшы басты Гүлсары атқа,
 Тауды өрлеп, киік қашты қалың шатқа,
 Гүлсары ат қызып алған соң құтқара ма,
 Зарлық хан жетіп келді бір сағатта.
 Киікке жетіп келді Зарлық бала,
 Қасында екі жігіт келді жаңа.
 Сол киік бір жартасқа қарғып шықты,
 Жамиғат*, құлақ салып, тыңдап қара.
 Ол киік адам болды ақ сақалды,
 Көрді де Зарлық бала аң-таң қалды.
 «Жан балам, не себептен қуасың?» деп,
 Ол адам Зарлық ханға бұйрық қылды.
 Ол киік Зарлық ханның пірлері екен,
 Ғайып ерен қырық шілтеннің біреуі екен,
 Зарлық пен Шаншар ханды қоспақ үшін,
 Күәһі* боп арасында жүрген екен.

Әлқисса, Зарлық ханға Ғайып ерен қырық
 шілтеннің Шаншар ханды баян қылғаны:

– Шаншар хан адал патша ұлық болған,
 Мүләйім көп патшадан сынық болған.
 Қырық уәзірі қасында тамашалап,
 Тауына Шөгірлінің келіп қонған.
 Шаншар хан адал патша сенің атаң,
 Дұшпанға саяттылы өзі мәкем.
 Ізіменен келеді мені қуып,
 Ей, бала, дұғагөйің сенің әкең.
 Ей, балам, келе жатыр дұғагөйің,
 Мәдина, Мекке менен құбыла күнің.
 Атаңыз келе жатыр қырық жігітпен,
 Алдынан шық атаңның, тұрма кейін...

Мұны айтып, ғайып болды әлгі пірі,
 Атасын арман бар ма көрсе тірі.
 Атасын естіген соң тағат қалмай,
 Зарлық хан кейін қарай жүре берді.
 Қарап тұрса, әкесі келе жатыр,
 Қасында жолдас болған өңшең сері.
 Атасы көрген соң құрмет қылып,
 Тұрады аттан түсіп Зарлық ері.
 Шаншар хан жетіп келді қастарына,
 Атасын көргеннен соң Зарлық бала,
 Көзінің шетін жуды жастарына.
 Патшаның қолын алды елден бұрын,
 Білмей тұр бұл Зарлықтың ішкі сырын.
 Көл болды көздің жасы етегіне,
 Көрісті қырық жігітпен бірін-бірін.
 Патша айтты: – Ей, балам, кімсің? – деді,
 – Бұл тауға қайдан келіп жүрсің? – деді.
 – Қай жерлік, қай патшаның баласысың?
 Сырыңды айт, осы халық білсін, – деді.
 Сонда патша сөз сөйледі ортаға алып,
 Балаға түзде жүрген қайран қалып.
 Жауабын атасының естіген соң,
 Жылайды өксіп-өксіп қайғыланып.
 Бала айтты: – Мен сөйлейін, ей, падышам,
 Жетімдікпен зарлық болдым ата-анадан.
 Сізге баян қылайын мен сырымды,
 Құлақ салып, ей патша, сөзге қараң.
 Патшасы патшалардың – патша құдай,
 Жыладым дәрһің сынып ұдай.
 Бар еді әділ құдай Шаншар атты,
 Қараған қол астына он сан ноғай.
 Білсеңіз, сол патшаның баласымын,
 Көзінің ағы менен қарасымын.

Алланың тағдыр ісі мұндай болып,
 Туған соң ата-анадан адасыппын.
 Анамыздың аты екен Қаншайым,
 Жетім қылып өсірді бұл құдайым.
 Бастан-аяқ айтайын уақиғаның,
 Тыңдаңыз болған істің мәні-жайын.
 Анадан туып едік бір ұл, бір қыз,
 Мүсәпірлік көрдік неше күндік,
 Алпыс өгей анамыз дұшпандықпен,
 Бізге жәбір қылыпты тыңдаңыз сіз.
 Атамыз киік аулап кеткен екен,
 Анамыздың мезгілі жеткен екен.
 Алпыс қатын тілімен ұрлап алып,
 Мыстан кемпір дұшпандық еткен екен.
 Жолаушы алыс жолда ат арытты,
 Көтерген шілтен пірім мен ғәріпті,
 Жаратқаннан қорықпаған Мыстан зұлым
 Біздерді алып келіп суға атыпты.
 Судан бізді көтерген пірім ғәріп,
 Ит Мыстан ата-анамды қылған майып.
 Шөгірліде күнелттік бір ұл, бір қыз,
 Пірлер бата берген соң қолын жайып.
 Шөгірліде күнелттік біз жалаңаш,
 Бізде жоқ ата-ана әм қарындас.
 Бастан кешкен айтайын уақиғамды,
 Ей, тақсыр, дәулетіңе алдияр бас.
 Атамыз Шаншар патша мерген екен,
 Аң аулап бір күн тауға кеткен екен.
 Жалаңаш қара таста ұйықтап жатсам,
 Шаншар хан сонда мені көрген екен.
 Оянсам, жатыр екен мені асып,
 Оянған соң мен қалдым жаман сасып.

Садағымды қолыма ап, оғын кезеп,
Құтылдым өз әкемнен өзім қашып.

Шаншар хан осы сөзді тыңдап тұрып,
Айтқан сайын еңіреп жылап тұрды.
«Аһ, дариға, құдай» деп Шаншар патша
Басынан алтын тәжін лақтырды.
Құдайдан жүруші еді бала сұрап,
Патша сөзін айтып тұрды жылап.
Жақсылар, перзент ісі жақсы екен,
Қалыпты Шаншар патша аттан құлап.
Баланы қырық жігіт тұр ортаға алып,
Кезек-кезек көрісті бәрі барып.
Он сан ноғай билеген Шаншар патша
Ұлын көріп есінен қалды танып.

Әлқисса, Шаншар хан есін жиып алып,
мынаны айтады:

– Айналайын, қарағым,
Көзімнен ақты бұлағым.
Қарағым, сенің жолыңа
Мен құрбандық лағың.
Енді өлсем де арман жоқ,
Тілек қабыл, шырағым.
Тірі жан көреді екен бірін-бірі,
Көңілдің айтса кетер басқан кірі.
Туысымен айырылған балаларын,
Осы екен құдайымның көрсеткені.
Аманбысың, шырағым?
Қайтадан жасты жасайын,
Шырағымның қуанышына
Қазынамды шашайын.
Кіргін, қалқам, қойныма,

Құшағымды ашайын.
Тамағыңнан иіскеп,
Аймалап, мауқым басайын.
Қарағым, ұлым, қандайым,
Сағынғаннан зарлаймын.
Қарағым, сені көрген соң,
Боталанған нардаймын.
Түсім бе деп қорқамын,
Әлі де, ұлым, нанбаймын,
Дертіңнен сенің өлгенім,
Енді өлсем де арман жоқ,
Кемелге осы келгенім.
Түсім бе деп қорқамын,
Рас па, ұлым, көргенім?
Басыма келді дәулетім,
Арманым жоқ құдайға,
Бітсе де бүгін нәубетім.
Шашайын қазына-мүлкімді,
Ішіме салған жалынды,
Қарағым, сені көрген соң,
Көңілдің кірі арылды.
Қарағымды құшақтап,
Сұм жүрегім жарылды.
Қаласа тәңірі құртармын
Дұшпандық қылған залымды.
Дарға тартып баршасын,
Алайын сүйтіп кегімді.
Тәңірім қабыл қылады,
Бүгін менің зарымды.
Разымын құдайға,
Құшақтасып тұрғанда
Алса менің жанымды.
Іші-жаны күйеді,
Төсіне төсі тиеді,

Алпыс екі тамырдың
 Бәрі тегіс иеді.
 Тамағынан иіскелеп,
 Зарлықты патша сүйеді.
 Патша қойнын ашады,
 Жалғыз жанын пида қып,
 Аймалап, мауқын басады.
 Құмары қанып ұлына,
 Өксіп жатыр бас алмай...

Әлқисса, Барын уәзір бұлардың жылағанын тоқтатып, аттарына мінгізіп алады. Жігіттердің біреуі «Атаң келді» деп, Мұңлықтан барып сүйінші сұрайды. Мұңлық тоғыз тарту нар бас қылып, сүйінші береді. Бірақ, атасына көріспейді.

– Менің анамды көрсетсең, көрісемін, болмаса көріспеймін. Өлсе, сүйегін, тірі болса, өзін көрсет, көрмейінше, мен сізді ата демеймін, – дейді.

Патша бұл сөзді естіп, қырық жігітті, Зарлық пен Мұңлықты ертіп алып, жеті қабат аралға барып, әр жерін қарап, Қаншайымды таба алмайды.

Екі күшік бұлардың іздеп жүргенін сезіп, Қаншайымның жаулығын тістеп алып қашады. Сондағы Қаншайымның бұл ойынға қапа болып, жылап айтқаны:

– Құтырып өлгір, құтырма,
 Ойының келіп отыр ма?!
 Ойнарға аң таба алмай,
 Енді ауызды салдың ба,
 Мен секілді пақырға?

Сен де болдың сор маңдай,
 Мен де болдым сор маңдай,
 Жеті қабат аралда
 Жатушы едік көңіл жай.
 Көңілің сенің толғандай,
 Мұнша неге құтырдың?
 Мұратың қасіл* болғандай,
 Неге бүйтіп есірдің?
 Мұңлық пенен Зарлығым
 Екеуі келіп тұрғандай.
 Көңілім болды көп қапа,
 Тарттырды құдай көп жапа,
 Қарап тұрсам жұлмалап,
 Болғаның ба, бейопа*!
 Бейопа бүйтіп болғаның,
 Кемелге жетіп толғаның,
 Тумасаң да екеуің
 Туғандай болып қорғадың.
 Тілекті тәңірі берді ме?
 Көзімнің жасын көрді ме?
 Бүйтпеуші едің, күшігім,
 Бір жақсылық келді ме?
 Қуандың мұнша, жарқыным,
 Мұңлық, Зарлық перзентім
 Екеуі келіп тұрды ма?

Сонда күшік тасады,
 Еркелеп аузын ашады.
 Қаншайымның жаулығын
 Тістеп алып қашады.
 Қуалап күшікті ұрмаққа
 Қаншайым қадам басады.
 Күшікті тұра қуады,

X

8

Белді бекем буады.
 Қорлаған тәңірі шағында
 Бұ да қорлық етті деп,
 Жаспен бетін жуады.
 Сонда күшік қорқады,
 Алдына түсіп жортады.
 Кім көнбейді тарлыққа,
 Жеткізген Алла барлыққа,
 Қашып барып екі ит
 Қаншайымды апарды
 Мұңлық пенен Зарлыққа.
 Қашып күшік тығылды,
 Аяғына жығылды,
 Шаншар ханның қасында,
 Қаншайым мұны көреді.
 Қаншайым хаққа жалынды,
 Жүрегі оттай қабынды.
 Мұңлық пенен Зарлықты
 Көрмесе де таныды.
 Жетіп келді Қаншайым,
 Таныды Шаншар патшасын.
 Қамқор анам келді деп,
 Балалар салды айқайын.
 Алды анасын ортаға,
 Қаншайым күйіп барады.
 Бұларды көріп Қаншайым
 Есінен мүлде танады.
 Танғанының белгісі,
 Ақылы кетіп қалады.
 Тағы өзіне келеді,
 Шаншар ханды көреді,
 Қанатын жая береді.
 Дұшпандардың тілімен

Арманда болдым мен дейді.
 Сонда патша сөйлейді:
 – Аманбысың, Қаншайым!
 Басыңа гауһар шашайын,
 Бұл іске енді сабыр ғып,
 Қазынам аузын ашайын.
 Дұшпандық қылған залымның
 Қанын судай шашайын.
 Алпыс қатын, кемпірді
 Өлтіріп, мауқым басайын.

Қаншайымдай сұлуың
 Ұлы мен қызын құшақтап,
 Төсіне төсі жабысты,
 Қабырғасы қайысты.
 Анасы мен баласы
 Қозыдай маңырап табысты.
 Қайғылары кетісті,
 Мұратына жетісті.
 Амандасып көрісіп,
 Бір-бірін түгел көрісті,
 Көңілдері бітісті.
 Ата-ана, баласын
 Бірін-бірі көреді.
 Шаншар хандай патшаның
 Тілегін құдай береді,
 Аттарына мінісіп,
 Елдеріне келеді.
 Қырық жігіті құрметтеп,
 Арттарынан ереді.
 Атасын тастап Зарлық хан
 Шөгірлінің тауына,
 Үйіне алып келеді.

Ғиш-ғишарат* қылысып,
 Бір күн қонып ол жерге,
 Шаһарға көшіп жөнеді.
 Аман көрді Шаншар хан
 Ұлы мен қызын әкеліп,
 Күллі шаһар қаласын.
 Қуанышына падыша
 Қырық күн ұдай той қылып,
 Алпыс күн ұдай шаң қылып,
 Ат шаптырып Шаншар хан,
 Шөгірлінің даласын.
 Алпыс күн тамам өткен соң,
 Ойыны тамам біткен соң,
 Тақытынан патша тұрады.
 Дарға асып баршасын,
 Қатындарын қырады.
 Мыстан қашып кетіпті,
 Барын уәзір қуады.
 Бір жерлерге келгенде
 Ұстап алып кемпірді,
 Сұқбатына* келтірді:
 Құлағын кесті құнтитып,
 Мұрнын кесті шүнтитып,
 Екі көзін ағызып,
 Қу басын қойды сымпитып.
 Күйе жағып бетіне,

Тірсегінен тіледі.
 Бәйтеректің басына
 Салбыратып іледі.
 Көрген халық күледі,
 Мұның мыстан екенін
 Тамам халық біледі.
 Тақытын беріп Зарлыққа,
 Орнына патша қылады.
 Осылайша Шаншар хан
 Ұлына елін билетті.
 Патшалыққа қалай деп,
 Жұртқа ұлын сынатты.
 Ғәділдігін Зарлықтың
 Көрген халық ұнатты.
 Атасынан Зарлықтың
 Жүз қисса болды қайраты.
 Ғадалаты тағы артық,
 Асып кетті айбаты.
 Мақсұтқа жетті сондай боп,
 Ақыр өтті дүниеден,
 Қанша патша болса да,
 Жеткесін ажал нәубеті*.
 Өзімен кетті ілесіп
 Падышалық сәулеті,
 Сөзі қалды біздерге...

Құламерген, Жоямерген

Ер екен Құламерген бұрын өткен,
Ақырда мұратына ол да жеткен,
Мұхиттың Ғазар деген аралында
Аң аулап, мергендікті кәсіп еткен.

Астында Құлагер ат мініп жүрер,
Құс алып, қаршыға сап, дәурен сүрер.
Қызықтың неше түрлі бәрі өзінде,
Еркінше ен далада ойнап-күлер.

Мергеннің Құнайымдай жұлдызы бар,
Жегіде Шарипа атты бір қызы бар.
Құнайым талай жаннан көркем екен,
Көркіне аспандағы күн қызығар.

Үш жаста Жоямерген ұлы бар-ды,
Ұл-қызын ермек етіп қуанады.
Құнайым ақ ордадан бір күн шығып,
Дариядан жез құманмен су алады.

Құманға суды келіп құйып алды,
Жумақ боп алтын шашын суға малды.
Дарияға жуып басын отырғанда
Бір уыс шашы кенет кетіп қалды.

Алтын шаш дарияға ағып кетті,
Құнайым қайғыланып зар еңірепті.
Құнайым ақ ордаға қайтып келіп,
Мергенге оқиғасын баян етті.

– Япырмай, мынау шашың болды жаман,
Мұндайды кез келтірді хақ тағалам,
Еш пенде алтын шашты көрген емес,
Бұл шашқа ғашық болар көрген адам.

Тыңдашы, сөз сөйлейін саған деді,
Ұстауға келмеді ме шамаң деді.
Шашыңды бұл дүниеде көрген бөнде
Ғашық боп, өш болады маған деді.

Тәмамлап* мерген сөзін айтып бітті,
Алтын шаш дарияға ағып кетті.
Мұхиттың жағасында Бұлғар шаһар,
Шашы ағып, сол шаһарға келіп жетті.

Дарияға балық аулап бір шал барды,
Ауына дариядағы көзін салды,
Алтын шаш ауына кеп оралыпты,
Ауынан әлгі шашты жазып алды.

Шал көріп, әлгі шашты жазып алды,
Алдына падишаның алып барды.
Ауыма ілініпті бұл алтын деп,
Тарту ғып падишаға бере салды.

Қолына ап алтын шашты патша көрді,
Не нәрсе екенін де еш білмеді.
Жаңағы шашты әкелген ғәріп шалға
Мың ділдә қазынадан ақша берді.

Падиша сонда халқын жиып алды,
Алдына халайықтың шашты салды,
Не нәрсе екендігін тауып берсе,
Берем деп уәде етті дүние-малды.

Жиып ап тамам халқын ақылдасты,
Ұйғарып әр нәрсеге жақындасты.
Дүниенің жамандықпен түбін тескен
Құртқа деген бір кемпір тақылдапты.

– Әй, патша, мен сөйлейін саған, – дейді,
– Не нәрсе екендігін табам, – дейді.
– Тілегім дүниедегі менің осы,
Никахлап ұлыңды қоссаң маған, – дейді.

Бұл сөзін ол Құртқаның патша көрді,
Кемпірдің айласына көз жіберді.
Қайта алмай айтқан сөзден енді патша
Кемпірдің бұл тілегін бермек болды.

Ал, сонда Құртқа шешен сөз сөйлеген:
– Бар деді, бұл мұхитта Құламерген.

Құнайым күннен сұлу қатыны бар,
Білмесең сол сұлудың шашы деген.

Жұмбақты осылайша берген тауып,
Патшаның сонда кетті көңілі ауып.
Патша сонда отырып ғарыз қылды,
Қайтадан тағы жұртын жиып алып.

Падиша алтын шашқа болды ғашық,
Есінен айтқаннан соң кетті адасып.
Құртқаға сонда тұрып сөз сөйлейді:
«Азғырып соны маған қылшы нәсіп».

Сұм кемпір мұны естіп оңтайланды,
Шеберлер бір қайықты ыңғайлады.
«Патшаны арманына жеткізем» деп,
Қайыққа Құртқа кемпір мініп алды.

Дарияға қайық мініп, кетті серпіп,
Өртүрлі ой ойлады көңіл бөліп.
Жағада кемпір жорта талып жатты,
Аралға Ғазар деген келіп жетіп.

Құнайым бір күн суға келіп қапты,
Кемпірді талып жатқан көріп қапты.
Мергенім мұны көрсе өлтірер деп,
Әкеліп абдыраға тыға сапты.

Бір күні мерген аңға кетіп қалды,
Ал, Құртқа азғыруға ой ойланды.
«Құнайым, бұл сөзіме құлақ сал» деп,
Отырып кемпір залым сөз қозғады.

– Тыңдашы, ай, Кұнайым, менің сөзім,
Айтқалы бір кеңесті келді кезім,
Көрген жан бір қарайтын, тыңдасаңыз,
Жасымда көркем едім менің өзім.

Көрген жан маған ғашық болушы еді,
Сарғайып запырандай солушы еді.
Қарамас осы кезде жалғыз адам,
Қайтейін, сол заманым өтті деді.

Кұнайым сол кемпірдің тыңдап сөзін,
Жылапты ыстық жасқа булап көзін.
«Мен-дағы қартаям ба сіздей болып?
Қаңғырып бір аралда өтті күнім».

Қатынды азғырылған кемпір білді,
Жылмындап өз-өзінен бекер күлді.
«Ғиш-ғишарат жас күнінде қыла алмасаң,
Дәуренің мендей болып өтер» деді.

Кемпір сонда сөйледі,
Сөйлегенде бұй деді:
– Әй, Кұнайым, құлақ сал,
Айтқан сөзді ұғып ал,
Бұлғар деген шаһарда
Қасым атты патша бар.
Салтанаты артық дүр,
Жете алмас оған мың мен сан,
Қырық уәзірі қаста бар,
Алтын айдар баста бар,
Жеткізе алман ауызбен,
Есебі жоқ дүние-мал.

Сол патшамен қосылып,
Ғиш-ғишарат дәурен сал.
Екі жасты қосқанға
Бұл дүниеде сауап бар,
Қосылуға сен соған
Иждихатлай ойыңа ал.
Шамам келсе, иншалла,
Қасым деген патшаны
Шаһарға барып азғырам.
Мергендігі болмаса,
Құлада қанша өнер бар.
Тең емес саған күйеуің,
Соның үшін айтам зар.

Кұнайым сонда отырып сөз сөйлейді,
Сөйледің жаның ашып маған мейлі.
Мергенге Қасым патша халі келмес,
Келсе де қырар қанша адам дейді.

Құртқаның сонда жауап айтқан сөзі:
Бек ғаяр амалшы еді оның өзі.
Мергенің ондай күшті батыр болса,
Ұйықтайтын бар ма дейді оның кезі.

Кұнайым сонда тұрып жауап айтар:
– Шешеке, осы жерге қылдың сапар.
Ішінде әр жұманың дүйсенбі күн
Мергенім үш күн, үш түн ұйықтап жатар.

Әскерің дүйсенбі күн келсін дейді,
Қай жерде Құлагер ат көрсін дейді.
Төбеде қылыш жатса, аты сырпта,
Сол кезде келген әскер енсін дейді.

Құлагер ат ояу болса, тұрар мұнда,
Сүйеулі қылышы да тұрар қында,
Сол кезде келген әскер көзге түссе,
Жаныңнан жиылған жан үміт қылма!

Соны естіп, қайығына кемпір мінді,
Өзінің шаһарына қайта жүрді.
Мән-жайын Кұнайымдай ғашығының
Патшаға Құртқа келіп айтып берді.

Падиша естіген соң оңтайланды,
Шеберді шаһарында жиып алды.
Бір кеме шеберлерге жасаттырып,
Жиғызып үш жүз палуан даярланды.

Кемеге жүрмек болып мініп алды,
Ақылшы қырық уәзірін бірге салды.
Кемеді үш күн, үш түн бұлар жүріп,
Мергеннің аралына жақындады.

Аралға кеме жақын кіріп келді,
Мергеннің мама ағашта* атын көрді.
Жануар жауды біліп Құлагер ат
Пысқырып иесіне хабар берді.

Ал, сонда Мерген шошып оянады,
Жақындап Құлагерге таянады.
«Атыңды босағаға байлайын» деп,
Ойына қатын сұмдық сонда алады.

«Байла» деп, Мерген айтып салды дейді,
Далаға қатын шығып барды дейді,
Кер атты бір аулаққа байлап қойды,
Қауіпсіз Мерген ұйықтап қалды дейді.

Сол кезде үш жүз палуан кіріп келді,
Мергенді ұйықтап жатқан көзі көрді.
Оянды ұйқысынан сонда батыр
Жабылып үш жүз палуан байлайды енді.

Бұлқынып, шыдай алмай Мерген тұрды,
Өзінің байланғанын көзі көрді.
Ақырып, қаһарланып ұмтылғанда
Байлаған арқандарын дал-дұл қылды.

Арқанның үзілгенін бұлар көрді,
Ұстауға айла қылды әрбір түрлі.
Еш нәрсе мұнан басқа бекітпес деп,
Кұнайым бір арқанды әкеп берді.

Байланып тұрды сонда көзі жайнап,
Падиша көп батырды алған сайлап.
Алдында есігінің бір бөйтерек
Апарып сол ағашқа қойды байлап.

Апарып бөйтерекке байлап кетті,
Патша палуандарын сайлап кепті,
Байлаған биік таудай бөйтерегін
Жұлып ап қаны қайнап, лаулап кетті.

Кұнайым сонда отырып сөз сөйледі:
– Тыңдаңыз құлақ салып сіздер деді.
Ақ орда алты қанат босағасы,
Сол ғана бекіте алар мұны деді.

Қор болмас жамағаттар тілімді алса,
Жабылды Мергеніңе палуан барша.

Еш нәрсе тоқтата алмайд мұнан басқа,
Босаға оң жағына байламаса.

Мергенді босағаға салды байлап,
Жатады босағада көзі жайнап,
Өзгесін келген әскер қайтарады,
Падиша Кұнайыммен жатыр ойнап.

Кұнайым гүл-гүл жайнап нұрланыпты,
Ғашықтық мас қып, әбден бой алыпты.
Ұйқыда патша, ханым жатқан шақта
Мергеннің қызы жылап ояныпты.

Құламерген, ал сонда
Қызын атап шақырды,
Қайғыменен аһ ұрды:
– Көрші, міне, қандаймын?
Құлыным, саған зарлаймын,
Сендерді, қалқам, көргенде
Боталаған нардаймын.
Маңдайыңнан иіскетші,
Бұл опасыз дүниеде
Арманда болып қалмайын.
Айналайын, Шарипа!
Қасыма менің келсеңші,
Маңдайыңнан сүйгізіп
Тілегімді берсеңші.
Жеткізер жаббар құдайым,
Тіл тигізбей жылайын.
Қасыма келші, қарағым,
Мен армансыз болайын.

Осылай сөйлеп зарлады,
Тағат-сабыр қалмады.
Шарипа қызы дұшпан боп,
Әкесінің бұл сөзін
Құлағына алмады.

Әлқисса, Шарипа қыздың әкесіне
берген жауабы:

– Байланып босағада тұра бергін,
Менің атам сен емес, Құламерген!
Сөзіңнің бұл сөйлеген керегі жоқ,
Төсекте хан әкем бар мына менің.

Шарипа бұл сөзді айтып жүріп кетті,
Қарамай атасына тұрып кетті.
Көрген соң Құламерген мұндай істі,
«Құдая, не жаздым?» деп, зар еңірепті.

Жөнелді қарамастан әлгі қызы,
Алланың бұл да болса бір жазуы,
Төсекте «менің жатыр патша атам» деп,
Шарипа оны мақтан қылады өзі.

Зарлады Құламерген бір Аллаға,
Құданың құдіретіне бар ма шара?
Зар жылап Құламерген жатқан шақта
Оянды Жоямерген сонда ғана.

Маңдайыңнан иіскет деп,
Мерген тілек қылады.
Жоямерген ұғылы
Сонда жылап тұрады.

Атасының алдына
 Жүгіріп сонда келеді,
 Келіп сөйлей береді:
 – Айналайын, жан ата,
 Тым болмаса он жасқа
 Толысып та келмедім.
 Тұтқын болған кезінде
 Қолымнан көмек бермедім.
 Осылай зарлап сөйлейді,
 Босатар едім мен сізді
 Шешуге халім келмейді.

Сабыр қып Жоямерген тұрады енді,
 Бір кеңес Құламерген құрады енді.
 «Атамның алтын сапты қынын* бер» деп,
 Шешеннен соны сұрап, жыла деді.

Зар жылап Жоямерген жүріп кетті,
 Алдына шешесінің барып жетті.
 Ат қылып сапы* қынын ойнаймын деп,
 Барды да шешесіне тілек етті.

Есітіп оны патша сөз сөйледі:
 «Не нәрсе сұрағаны мұның?» – деді.
 «Бар болғыр, жарым түннен мазамды алды,
 Жылатпай сұрағанын бергін», – деді.

Балаға сапыны алып, қынын берді,
 Ол бала ат қып ойнап біраз жүрді.
 Әрі-бері ойнап жүріп әлгі қынды
 Алдына Құламерген әкеп берді.

Мергенің сапы қынын алды қолға,
 Көріңіз не қылғанын оның сонда.
 Қатынға қойнындағы сенбейді екен,
 Бір алмас сақтайды екен қынабында.

Қатынға қойнындағы сенбейді екен,
 Ол пышақты Кұнайым көрмейді екен.
 Жасырған мында пышақ барын білсе,
 Кұнайым Мерген қынын бермейді екен.

Баласы қынды әкеп ашып берді,
 Тығулы ол алмасты көзі көрді,
 Баласы сол алмасты алды-дағы,
 Арқанның бір жерін кеп кесті енді.

Жад қылып Мерген тұрды бір Алланы,
 Бір жері арқанының кеп боршаланды,
 «Құдая, бергеніңе мың шүкір», – деп,
 Арқаннан халас* болып босанады.

Босанып, бір Аллаға шүкір қылды,
 Жағалай қырық уәзірдің бәрін қырды,
 Бәрін де уәзірлердің тәмәм қырып,
 Орнына байланғандай қайта тұрды.

Айламен босағада қайыра отыр,
 Падиша Кұнайымға сөйлейді сыр.
 Сөйлесіп патша, қатын жатқан шақта,
 Батырдың мынау айтқан жауабы бір:
 – Ай, патша, білгенімді қылыппын дер,

Орнымнан мен түсімде тұрыппын дер.
Босанып арқанымнан мен түсімде
Жағалай қырық уәзірді қырыппын дер.

Падиша тұра келіп қаһарланды,
Қылышын ашуланып қолына алды.
Жайыңа тыныштанып жатпайсың деп,
Қасына өлтірем деп жетіп барды.

Сол кезде батыр тұрып ашуланды,
Маңдайға жұдырықпен қойып қалды.
Бір ұрған жұдырығын көтере алмай
Падиша жатқан жерде дүние салды.

Патшаны өліп қалған қатын көрді.
Бір Аллаға жалынып, жылайды енді.
«Я, Алла, бергеніңе шүкірлік» деп,
Хауіпсіз Мерген ұйықтап жата берді.

Күтеді, не де болса, жалғыз хақтан,
Хауіпсіз Мерген үш күн ұйықтап жатқан,
Өткенде үш күн, үш түн сол мезгілде
Ағарып күн шығыстан таң да атқан.

Қызарып таң атқан соң, күн де шыққан,
Кұнайым ұялғаннан қайғы жұтқан,
Шарипа, Кұнайыммен қосақтап ап,
Аралдан өтіп Мерген жолға шыққан.

Мінгесті Жоямерген ат беліне,
Қатынды енді айдады төркініне.
Үш айдай қосақтаулы қатын-қызын,
Айдап барды өзінің ел-төріне.

Үйіне атасының Мерген келді,
Баласын жиенімен көзі көрді.
«Не жаза қылды саған, шырағым?» – деп,
Мергеннен атасы да сұрай берді.

Мерген ер баяндады сонда тұрып,
Атасы мәні-жайын алды біліп.
Не түрлі бейнеттерін бастан-аяқ
Сөйледі атасына баян қылып.

Кұнайым, Шарипаны асты дарға,
Осындай жаза берді құзғындарға.
Жоқ деген аққа зауал, ай, жарандар,
Жамандық болмайды екен адал жанға.

Мұратқа Мерген ақыр жетті дейді,
Басынан қайғылы күн кетті дейді.
Атасы Баллу Маржан деген қызын
Мергенге қосып, бақытты етті дейді.

Мергенге кіші қызын адал қылды,
Өткізді қайынында дәл төрт жылды,
Онан соң бес жыл тұрып және тағы
Тоғыз жыл үшбу* жерді мекен қылды.

Бір күні атасына Мерген келді,
Алдына атасының сәлем берді.
Әркімнің үйренген жері –
«Мысыр шәһәр»,
Өзімнің аралыма барам деді.

Осылай атасына сөйлеп кеңес,
Тұрғаным осы жерде бір жөн емес,

Атасы күйеуіне рұқсат берді,
 Жолына бөгеу болып, қылмай егес.
 Қайтам деп, Жоямерген отырады,
 Жиенін сонда атасы шақырады.
 Тоғыз мың жылқысы бар атасының
 Ішіне көп жылқының апарады.

Жиенін жылқыға ертіп келді дейді,
 Бір шұбар Делдеш атты берді дейді,
 Шұбардың жайын айтып нағашысы
 Балаға Жоямерген сөз сөйледі.

– Делдеш атым бергенім,
 Жаратып атты көр дедім,
 Сұрап келді көп батыр
 Бәріне соның бермедім.

Жануардың жүрісін
 Бір мініп өзім көрмедім.
 Алты жасар айлықты
 Өзің мін енді, Мергенім!

Сол жерде Жоямерген оңтайланды,
 Қасына Делдеш аттың жетіп барды,
 Иесі келгеннен соң Делдеш аты
 Иіскеп ол баланы тұра қалды.

Жүгендеп Делдеш атқа алды мініп,
 Сөйтті де әкесіне барды күліп.
 Енші алып атасынан Құламерген
 Жөнелді аралына сапар қылып.

Жөнелді амандасып Баллу Маржан,
 Көш жүріп ортасына келіп қалған.
 Алдында Құламерген келе жатып,
 Жас бала жылап жатқан тауып алған.

Баланы Баллу Маржан алма деді,
 Бөлеге бала алам деп қалма деді.
 Дүниеде дұшпаның көп батыр едің,
 Өзіңе өзің қайғы салма деді.

Сол жерде Құламерген сөз сөйлейді,
 Алмаспын қатын тілін деп сөйлейді.
 Алам деп апаң тілін қапа болғам,
 Орынсыз қолқа салма текке дейді.

Көтеріп ол баланы жерден алды,
 Алды да қанжығаға байлай салды.
 Пысқырды Құлагер ат ішін тартып,
 Сол жерде Құламерген қайран қалды.

Артына сасқанынан тұрды қарап,
 Көңілі қорыққанынан әрбір тарап,
 Садағы, найза, мылтық, бала да жоқ,
 Жас бала кеткен екен оны арбап.

Әлқисса, жолдағы баланың не нәрсе
 екендігі жайлы:
 Сөйлейін енді, жарандар,
 Сөзім тыңдап қараңдар,
 Күнайымды азғырған
 Бұлғар деген шаһарда
 Құртқа деген кемпір бар.

Сол кемпірдің шешесі
 Жеті басты жалмауыз
 Жер астында тұрғанда,
 Сол кемпірдің баласы
 Орақ деген батыр бар.
 Орақ батыр жол тосып,
 Мерген ерді таныпты.
 Жас бала болып сиқырмен
 Жолда жата қалыпты.
 Мерген тауып алыпты.
 Сауыт, сайман, қылыш, оқ,
 Сиқырменен Орағың
 Бәрін түсіріп қалыпты.
 Жоямерген ал сонда:
 – Атеке, жақын кел дейді.
 Бір тау келед қимылдап,
 Осы тауға барайын
 Рұқсат маған бер дейді.
 Жоямерген сол кезде
 Жан-жағына қарады.
 Бір тау келед қимылдап,
 Таң-тамаша қалады,
 Рұқсат алып Мергеннен
 Тауға кетіп барады.
 Аспанменен күрескен,
 Бұлтпенен тірескен,
 Жүріп келед үлкен тау,
 Тау дегені бір батыр,
 Келіп көзін салады.
 Жоямерген ал сонда:
 – Алыспақ саған керек пе,
 Я болмаса атыспақ? –

Дөп батырдан сұрады.
 Орақ батыр менсінбей
 Ала көзбен қарады.
 Ашуланып ол бала
 Піл үстінде Орақтың
 Белбеуінен алады.
 Жоямерген қаһармен
 Қатты тартып қалғанда
 Пілден түсіп қалады.
 Аттан түсіп Жоямерген,
 Енді күрес салады.

Екеуі бір-біріне жетіп келген,
 Батырға таудай талап құдай берген.
 Орақпен үш күн, үш түн сонда алысып,
 Қайратын бір-бірінің сонда көрген.

Екеуі үш күн ұдай алысыпты,
 Көшіріп жер дүниені сайысыпты.
 Жас бала күші толған мезгілі емес,
 Қалжырап тал шыбықтай майысыпты.

Сол кезде Құламерген жетіп келген,
 Шаршаған жас баласын көзі көрген,
 Табайын мұның жайын, жан
 шырағым,
 «Орақты енді маған берші» деген.

Сол жерде Жоямерген қаһарланды,
 Қызарып екі көзі оттай жанды.
 Тіресіп жүрген батыр өзі дендеп,
 Орақты жерден тартып жұлып алды.

Көтеріп, оны жерден жұлып алды,
 Батырды айналдырып жерге салды.
 Семсермен басын кесіп, домалатып,
 Өзінің әскеріне лақтырды.

Лақтырды басын кесіп әскеріне,
 Қараңыз өнер қылған қаһарына,
 Бас тиген соң бес әскер өліп кетті,
 Қараңыз тез келуін ажалына.

Әлқисса, Жоямергеннің жауға кір-
 гені.

Жоямерген, ал, сонда
 Жауға таман жүреді,
 Сайманын алып Орақтың
 Желігіп жауға тиеді.
 Көп қойға тиген қасқырдай
 Бір шетіне кіреді.
 Мылтық жеткен жер болса,
 Атып кетіп барады,
 Садақ жеткен жер болса,
 Тартып кетіп барады,
 Делдеш аты жануар,
 Кезі келген жауларды
 Тартып кетіп барады,
 Үш мыңдайын әскерді
 Қырып кетіп барады.
 Өз білгенін Мергені
 Қылып кетіп барады.
 Үш күн, үш түн қырады,
 Төртінші күн қылғанда,
 Үш мыңдайын әскерді

Тәмәм-тәмәм қылады.
 Сол уақытта қараса,
 Болған екен тамаша,
 Үш мың әскер таусылып,
 Өзі қапты оңаша.
 Бір үш адам қалыпты,
 Оны да ұстап алыпты,
 Құлағын кесті құнтитып,
 Мұрнын кесті тымпитып,
 Сақал, мұртын күзеп ап,
 Қойды үшеуін шұнтитып.
 «Еліңе барып сәлем айт»,
 Деп жіберді сымпитып.

Бұл жерден жауын қырып, көшіп кетті,
 Өзінің аралына барып жетті.
 Қызықпен неше түрлі күн өткізіп,
 Баяғы өз қонысын мекен етті.

Мергеннің аралына келген кезі,
 Қызықпен аңын аулап жүрген кезі,
 Аң аулап Құламерген жүре тұрсын,
 Айталық үш кісіден біраз сөзді.

Үшеуі құнтиысып жетті еліне,
 Өзінің Бұлғар деген елдеріне.
 Қырғанын Құламерген бастан-аяқ,
 Сөз сөйлеп, баян қылды ерлеріне.

Патшасы бұл қырғынды есітті анық,
 «Қалайша қырғын?» – дейді қайран қалып,
 «Мергеннен не қылсаң да, өшіңді ал», – деп,
 Жіберді жалмауызға хабар салып.

Жалмауыз бұл хабарды есітіпті,
Орақтың жоқ екенін біліп, есі кетті,
«Қаныңды, Құламерген, ішермін», – деп,
Мініп ап желмаямен жөнеліпті.

Баласын есіткен соң кетті жүріп,
Тұрмайды орта жолда еш кідіріп,
Аралап Құламерген үйін көрді,
Аралға Ғазар деген келіп тұрып.

Аралап Ғазар арал келді дейді,
Келген соң ақ орданы көрді дейді,
Алдына ақ орданың жақын келіп,
– Қайда, – деп, – Құламерген? – төнді дейді.

Көреді Баллу Маржан бұл сұмдықты,
Көрген соң Жалмауыздан ол қорықты,
Бар екен бір денеде жеті басы,
Үйінен қорыққаннан шықпай бұқты.

Шыға алмай Баллу Маржан үйде тұрды,
Сөз сөйлеп, Мыстан кемпір сонда ақырды:
«Күйеуің Құламерген қайда кетті?
Айтпасаң жұтамын!» – деп, ол бақырды.

Бейшара қорыққаннан тілге келді,
«Мергенім баласымен аңда», – деді.
«Соғысам бесінші күн Қаратауда»,
Деді де, Мыстан кемпір жүре берді.

Аң аулап, Құламерген келді мұнда,
Айтады кемпір сөзін Маржан сонда,

Көтеріп оң қолымен көзін сүртіп,
Жылайды кемпір жайын айтып онда.

Сонда Мерген сөйледі,
Сөйлегенде бүй деді:
– Баллу Маржан, құлақ сал,
Айтатұғын сөзім бар.
Бір денеде малғұнның
Жеті басын көрдіңдер.
Әр басында кемпірдің
Жүз кісінің күші бар,
Өліп қалған Орақ ер
Сол кемпірдің баласы.
Құртқа деген бұл кемпір
Үш жүз жасқа барғанда
Кұнайымды азғырып,
Әуелде қорлық салған.
Сөзімнің жоқ-ты жалғаны.
Тобылғы менен мейіз сап,
Бір тоқымды сырып ап,
Осылайша амал қып,
Бұл кемпірден қашамын.
Өзіме азық – мейізің,
Кер атқа азық – тобылғың.

Тоқымын айтқан бітірді,
Кер атқа мініп ол тұрды.
Кер атқа мініп тұрады,
Көзінің жасын бұлады.
Кемпір келсе артымнан,
Жолыма салып жібер деп,
Тәуекел деп шығады.

Тұрады Құламерген атын мініп,
Жылады баласына зарлық қылып,
«Егер де кемпір келсе, ізіме сал,
Пәлеге қала көрме қарсы тұрып».

Зарланып Құламерген көп жылады,
Қайғысын қатын-бала жеп жылады,
Аман бол, Жоямерген, жалғызым-ау,
Мыстанға түсе көрме деп жылады.

Жөнелді Құламерген мауқын басып,
Қалыпты қатын-бала зар жыласып,
Тағы да үш күн, үш түн өткеннен соң,
Бір күні кемпір келді асып-сасып.

Жалмауыз жетіп келіп ақырады,
Қайда деп Құламерген бақырады.
Кемпірді қаһарланған көргеннен соң,
Бейшара Баллу Маржан қалтырады.

– Айт, – деді, – қайда кетті Құламерген?
Ішкелі оның қанын мұнда келгем.
Айтпасаң балаңменен жұтамын деп,
Ақырып, айбаттанып жақын келген.

Шыдамай айбатына жаман састы,
Қашты деп, Мерген батыр айтып сапты.
Көрсетті Құламерген келіп ізін
Қазылған жүрген жері жерошақты.

Ол кемпір желмаямен кетті қуып,
Артынан жете алмады бір ай жүріп,
Және де екі ай қуып желмаямен
Төрт айда жете алмады жақын, жуық.

Бес айдай сонда малғұн қуалады,
Артынан сонша қуып жете алмады,
Тұрғанда алтыншы айдың жүзін көріп,
Қарасы Құламерген бұлдырады.

Жалмауыз біраздан соң жетті жуық,
Ол залым жақындады алты ай қуып.
Сол кезде биік тауға жеткен жақын,
Айнала Орал тауды қашты жүріп.

Айнала Орал тауды қашты бұғып,
Артынан жақындады кемпір қуып.
Мейізді тоқымдады өзі нәр қып,
Жүреді тобылғысын атқа артып.

Мергенің Орал тауда қашып жүрді,
Қысылып жалмауыздан сасып жүрді.
Батырың Орал тауда жүре тұрсын,
Естіңіз қатын жайлы біраз жырды.

Бір күні Маржан сұлу ұйықтап жатқан,
Түсінде хабар алды Мерген жақтан.
Шақырып Жоямерген қасына алып,
Мәнісін көрген түстің оған айтқан.

– Жоямерген, құлақ сал,
Сөзімді айтқан ұғып ал.
Әкең сорлы кеткелі
Ұйқы көрмей жүрдім мен.
Бүгін түнде ұйықтап ем,
Әкең маған сөйлеген:
«Жоямерген, жалғызым,
Бұл жалғанда арманда

۷

۸

Мені мұндай қылғыздың,
 Алты ай болды көрмедім,
 Жүзіңді көрмей еңіредім,
 Бір көрсем, қалқа, жүзіңді
 Армансыз мен болам-ай,
 Құлаша атым арыды-ай,
 Мойыным болған ырғайдай,
 Битім болған торғайдай.
 Кемпір жетті жақындап,
 Көрем бе деп жылайды
 Жоямерген жалғыз-ай.

– Сөзіме менің құлақ салғын, балам,
 Әкеңе осы кезде барғын, балам,
 Берейін жөнін айтып Жоямерген,
 Әкеңнің сен жүзігін алғын, балам.

Барасың жүзік алып Орал тауға,
 Көрінер әкең қашқан қарсы алдыңда,
 Жүзікті қарсы алдына тастай берсең,
 Әкең де қайраттанар біліп сонда.

Әкеңіз жерден сонда жүзікті алар,
 Сол кезде барғаныңды біліп қалар,
 Кер аты астындағы о да біліп,
 Жануар құстай ұшып, қанаттанар.

Кетеді әкең асып сонда қырдан,
 Артында жақын келер кемпір қуған.
 Алтын оқ мен беремін садағымен,
 Кемпірді атып қалғын дәл маңдайдан.

Жығылып кемпір сонда қайғы ойлайды,
 Сонда да өлмейтұғын қам ойлайды.

«Ер болсаң, Жоямерген, екі атқын», – деп,
 Жалмауыз сонда жатып айқайлайды.
 Бір атқан жалғыз оғың жетер дейді,
 Жаны оның жаһаннамға кетер дейді.
 Екі атпа, сөзімді ұқсаң, Жоямерген,
 Өлтіріп екеуіңді кетер дейді.

Шырағым, мен сөйледім тілімді алсаң,
 Әкеңе сәлем айтқын бізден барсаң.
 Тарт енді, жолың болсын, жан шырағым,
 Әкеңді өлтіреді тым кеш қалсаң.

Делдешке мініп алды Жоямерген,
 Қоштасып шешесімен жүре берген,
 Жүрісі жануардың сондай қатты,
 Оралға он күн жүріп жетіп келген.

Оралға он күн жүріп жетіп келді,
 Әкесін қашып жүрген көзі көрді,
 Жүзігін қалтасынан алды-дағы
 Алдына атасының тастай берді.

Жүзікті көріп Мерген жерден алды,
 Жануар Құлагер ат қаһарланды.
 Жүзікті Құламерген алған шақта
 Ғайып боп көз ұшынан жоғалады.

Ақырып кемпір сонда келе жатты,
 Артынан арқан бойы жақындапты.
 Айқайлап Жоямерген ақырғанда,
 Балаға сонда кемпір жалт қарапты.

Маңдайда жалғыз көзден қалды басып,
 Жығылды сонда кемпір омақасып,

«Ер болсаң, Жоямерген, екі атқын» деп,
Жатады сонда малғұн қарсыласып.

Жатады сонда кемпір ыза болып,
Қасына Жоямерген тұрды келіп.
Қараса жаһаннамға жеткен жаны,
Қуанды Жоямерген мұны көріп.

Әкесі Құламерген о да келді,
Баласын келіп тұрған көзі көрді.
Жақындап Құламерген аттан түсіп,
Көрісіп баласына мейірленді.

Құламерген жылайды,
Көзінің жасын бұлайды.
Жоямерген келген соң,
Жыламай, қалай шыдайды?
– Жоямерген, жалғызым,
Алты ай сені көрмедім,
Жүзіңді көрмей еңіредім.
Кемпір қуып жеткенде,
Жақсы болды келгенің.
Жоямерген, қарағым,
Үш ажалдан құтқардың,
Әуелгі ажал, қарағым,
Босағаға байландым.
Екінші ажал, қарағым,
Жас баланы алғанда,
Қарусыз болып қалғанда,
Қырып жауды жайландың.
Үшінші ажал, міне, осы.
Құлагер ат арыған,

Алты ай жүріп сорлы атаң
Қарадай бүйтіп қажыған.
Әкеңнен тұр сын кетіп,
Кер аттан тұр хал кетіп,
Қалжырап тұрған кезімде
Келдің, қалқам, сен жетіп.
Кемпірді келіп өлтірдің,
Малғұнды оқтай дәлдетіп.

Мергенің бір күн, бір түн көп жылады,
Қайғысын бір басының жеп жылады,
«Жалғызым, тірі көрдім бұл жалғанда,
Өлсем де арманым жоқ» деп жылады.

Екеуі атқа мінді онан кейін,
Олардың қайтқандарын мен сөйлейін.
Үш айда аралына келді жүріп,
Тыңдасаң, мен сөйлейін келгендерін.

Аралға Құламерген қайтам деді,
Баласы сонда тұрып айтады енді:
– Аң аулап, ай, жан ата, түзде жүр,
Артыңнан кешке жақын барсам деді.

Аралға Құламерген жүріп кетті,
Секіртіп дариядан келді де өтті.
Аң аулап Жоямерген түзде жүрді,
Ал енді бұл жөнінен есті кепті.

Дарияға қайтайын деп жетіп келді,
Дарияда таңғажайып бір іс көрді,
Бір қуық су бетінде қалқып жүрген,
Ол қарап, тамашалап соған төнді.

Ол үнсіз тұрды қарап көзін салып,
Білмеді «немене» деп, аң-таң қалып,
Жақындап тамаша қып тұрған шақта,
Жөнелді әлгі қуық тартып алып.

Мергенді әлгі қуық тартып алды,
Батырды ат-матымен жұтып салды,
Ішіне күлдір-салдыр кетті түсіп,
Жас бала не екенін біле алмай қалды.

Атымен жұтып кетті биттей қуық,
Барады үш күн, үш түн қуық жүріп,
Ең түбі дарияның бір сахара,
Сахараға қоя берді оны апарып.

Сахара бір далаға қалды келіп,
Жүре алмас ешбір жаққа жөнін біліп,
Бетімен сахарادا жүре берді,
«Құдая, көрсеткенің немене?» деп.

Зар жылап тұра берді Жоямерген,
Бетімен жөнін білмей жүре берген,
Бетімен айдалада келе жатса,
Ақ орда алты қанат үйді көрген.

Сол үйге қадам басты бала бақыр,
Алланың не жазғанын көреді ақыр,
Алыстан үйді көріп тұрғанында
Бір адам ақ шалмалы келе жатыр.

Бір адам ақ сақалды жақын келді,
Басында ақ шалмасын бала көрді,

«Япырм-ай, жолды айтатын бабам ба?» деп,
Қасына жақын келіп сәлем берді.

– Уағалейкүмассалам, балам, деді,
Бір Алла медет берсін саған деді,
Жыланбек – жер астының падишасы
Есіткен хабарыңды тамам деді.

Жыланбек қайратыңа ғашық болған,
Сынайды әлі сені әрбір жолдан,
Қайратын өзім көрем батыр болса,
Берем деп, Күнсұлуды уағда қылған.

Күнсұлу – Жыланбектің жалғыз қызы,
Көрсеңіз хор қызындай нұрлы жүзі.
Көп адам жұмысына жарамаған
Өлтірді әр батырды оның өзі.

Ақ орда патша үйі анау тұрған,
Ғайын деген сиқырға сені алдырған.
Сол Ғайын сиқырменен қуық болып,
Ішіне салып сені келген жылдам.

Бұлай деп жөнін айтты құзыр бабам,
Күтіңіз не болса да бір Алладан,
Жеті қат бұл келгенің жердің асты,
Мұны айтып ғайып болды әлгі адам.

Көрінген ақ ордаға жүре берді.
Ол үйге барайын деп жақын келді.
Астында Делдеш аты тұра қалып,
Тіл бітіп ол балаға сөз сөйледі.

N

N

Тіл бітіп Делдеш сөйледі,
 Сөйлегенде бұй деді:
 – Жоямерген, құлақ сал,
 Сөзімді айтқан ұғып ал.
 Ақ орданың ішінде
 Бір үй толған жылан бар.
 Үйіне кіріп барғанда,
 Сол жыландар ысқырар,
 Қайраттанып сол кезде
 Күшіңді бойға жиып ал.
 Босағада ақ жылан
 Оң балақтан кеп кірер,
 Өне бойды аралап,
 Қатты ысқырып ол жүрер,
 Жалап бәрін өн бойдың,
 Жағаңнан барып ол шығар,
 Қимылдама, Мергенім,
 Қимылдасаң өлгенің.
 Көре алмай сізді мен-дағы
 Қайғыменен өлгенім.
 Сұр жылан тағы келеді,
 Оны көзің көреді,
 Өне бойды тағы да
 Әуелгідей аралап,
 Жағадан шығып ақырда
 Өз бетімен жүреді.
 Онан соң тағы сары жылан,
 О да ысқырып келеді,
 Балағыңнан енеді,
 Өне бойды аралап,
 Бұрынғыдай жүреді.
 Қимылдама, жан достым,
 Қимылдасаң өлгенің,

Көп михнат көргенің.
 Онан соң тағы көресің
 Қызыл жылан келгенін.
 Аузыңнан келіп кіреді,
 Ішіңді түгел аралап,
 Ішек-қарныңда жүреді.
 Ұзыннан біткен омыртқа,
 Қарсы біткен қабырғаң,
 Түгендеп бәрін көреді.
 Ең соңында, жан достым,
 Мұрныға келіп тұрады.
 Өн бойыңды түгендеп,
 Осылай сын қылады.
 Қимылдама, Мергенім,
 Қимылдасаң, өлгенің.
 Зар-зар жылап Делдеш ат
 Осы жерде қалады.
 Жоямерген батырың
 Ақ ордаға барады.

Еніпті ақ ордаға сәлем беріп,
 Қорықты жыландарды көзі көріп.
 Шуласып көп жыландар тұс-тұс жақтан,
 Көрген соң бас көтерді бәрі де өріп.

Ақ жылан босағадан тұра келді,
 Әуелі оң балақтан кіре берді,
 Ысқырып өне бойдың бәрін жалап,
 Бойында сұп-суық боп жүре берді.

Ысқырып бір сұр жылан тағы келді.
 Қаһарын ол жыланның қатты көрді.
 Қаһармен айбаттанып әлгі жылан,
 Әуелі оң балақтан келді де енді.

Аралап әуелгідей тағы жүрді,
Қозғалмай Жоямерген сабыр қылды.
Жағалап жағасынан барып шығып,
Бір патша алтын таққа барып мінді.

Тұрыпты Жоямерген сабыр қылып,
Жыланның адам болған бәрін көріп.
Сыйынып бір Аллаға тұрған шақта
Сары жылан келе жатыр тағы ысқырып.

Қорқады сол жыланнан көп сандалып,
Тұрады сонда-дағы қайраттанып.
Кіріп ап оң балақтан ең әуелі
Жүреді бұрынғыдай шыр айналып.

Жүреді өне бойды қылып сайран,
Ақырда шықты келіп жағасынан,
Отырды бәйбіше боп жүзі айдай,
Бұл іске Жоямерген қалды қайран.

Қаһармен қызыл жылан қатты ысқырды,
Зәресі кетіп Мерген әрең тұрды,
«Құдай-ау, бұл жыланнан сақтай көр», – деп,
Айбатын бәрінен де артық көрді.

Қаһарланып қызыл жылан айбаттанды,
Мергенің қатты қорқып, есі танды.
Қайтадан есін жиып тұрған шақта
Аузына жылан келіп кіріп алды.

Ысқырып айбаттанды жылан кіріп,
Өн бойын аралады түгел жүріп,

Түгелдеп ішек-қарыны мен жұлын-жота,
Мұрнына ысқырады келіп тұрып.

Мұрнына келіп тұрып қатты ысқырды,
Сол кезде Жоямерген түшкіреді,
Қимылдап оң аяғы түшкіргенде,
Шаққалы жылан сонда күш қылады.

Шаққалы аузын ашып оңтайланып,
Зәһарын тіліне әкеп жиып алды,
Әкесі ол жыланға сонда тұрып:
– Шақпа, – деп, – әй, Күнсұлу! – айғай салды.

Жыланбек бұл сөзді айтып, айғай салды,
Бір қыз боп мұрнынан түсе қалды,
Сипаты хор қызындай әлгі қыздың
Кескінін қыздың көріп, бек таңғалды.

Әуелде қорқытыпты бәрі осылай,
Болар ма жігіт жақсы өнер қылмай?
«Қызыл тіл – өнер алды» деген қазақ,
Жазайын тебірендіріп қаламымды-ай.

Қор болып бар өнерім текке жатпа,
Жазайын шамам келсе мұны хатқа.
Адам боп күллі жылан біткеннен соң,
Шақырды бұл баланы сонда патша.

– Қасыма сөйлеші енді бермен келіп,
Дейді сонда жыланды бала көріп,
Қанекей, енді, балам, сөйле дейді,
Орнынан түсіп оған тағын беріп.

Отырды Жоямерген таққа мініп,
 Бастан кешкен оқиғасын баян қылып.
 – Кем қылман, – деді патша, – өз баламнан,
 Сөз тыңда, әй, шырағым, маған сеніп.

Алдырдым Ғайын деген сиқыршыға,
 Сен келдің бұйрығыммен менің мұнда,
 Батырсың, бәрекелді, ерлігің мол,
 Жұмсаған енді барғын жұмысыңа.

Сөз тыңда құлақ салып, балам, маған,
 Астында дарияның алтын қазан.
 Әкелсең сол қазанды ерлік қылып,
 Беремін Күнсұлуды қосып саған.

Патшаға Жоямерген жауап берді,
 Қазанды әкелем деп, тез-ақ көнді.
 Дариясын сол қазанның маған көрсет,
 Қазанға барамын деп сөзге келді.

Арада үш күн, үш түн жол жүреді,
 Дария оңтүстікте көрінеді.
 Батырлар талап қылған барамын деп,
 Бір жылда сол қазанды әкеледі.

Жөнелді Жоямерген үйден шығып,
 Жүреді он тарапқа атын мініп.
 Бір үлкен ұлық дария көрінеді,
 Дарияның жағасына келді жүріп.

Айналып дарияны жүреді енді,
 Қараса, алтын қазан көрінбеді.

Сандалып ақыл таппай тұрған шақта
 Тіл бітіп Делдеш аты сөз сөйледі:
 – Мергенім, маған құлақ сал,
 Айтқан сөзді ұғып ал.
 Бұл дарияның астында
 Алтын қазан рас бар.
 Ала алмайсың қазанды,
 Бұл сөзімді естіп қал.
 Медет берсе құдайым,
 Қазанға өзім барайын.
 Сенің үшін, жан достым,
 Қорлыққа басым салайын.
 Суға қазір енемін,
 Сапар тартып қазанға
 Дария түсіп көремін.
 Су тізеңе келеді
 Қимылдама, Мергенім,
 Қимылдасаң өлгенің!
 Төрт күн сонда өтеді,
 Бес күнге таман жетеді,
 Кіндіктен асып су сонда
 Кеудеңе таман жетеді,
 Қимылдама, Мергенім,
 Қимылдасаң су жұтып,
 Қаза жетіп өлгенің.
 Алтыншы күн көресің
 Иекке су келгенін.
 Су иектен өтеді,
 Мұрныңа келіп жетеді.
 Со кезіңнен өткенде,
 Төбеңе келіп жеткенде,
 Қазанды алып келем деп,

Бәрін де кеңес етеді.
 Делдеш аты Мергенге
 Бәрін кеңес қылады.
 Оңайлықпен ол қазан
 Біздің қолға түспейді.
 Көз жетпейтін бұл дария
 Сол қазанның ішінде
 Құйылып су боп тұрады.
 Сөзін тамам қылады.
 Сертіңе жет деп, жан достым,
 Дарияға таман жүреді.

Дарияның ортасына түсіп кетті,
 Делдештің түскен жері шымыр етті,
 Зар жылап бала тұрды бір Аллаға,
 Онан соң үш күн тамам тағы да өтті.

Тұрады бір Аллаға зарлық етіп,
 Барады сол уақытта үш күн өтіп.
 Болғанда төртінші күн, құдауанда*,
 Су жылжып, тізесіне келді жетіп.

Тұрады сабыр қылып, бес күн болды,
 Су жылжып, кеудесіне жақын келді.
 Алты күн, бес күн өтіп болған шақта,
 Аузына су келгенін тағы көрді.

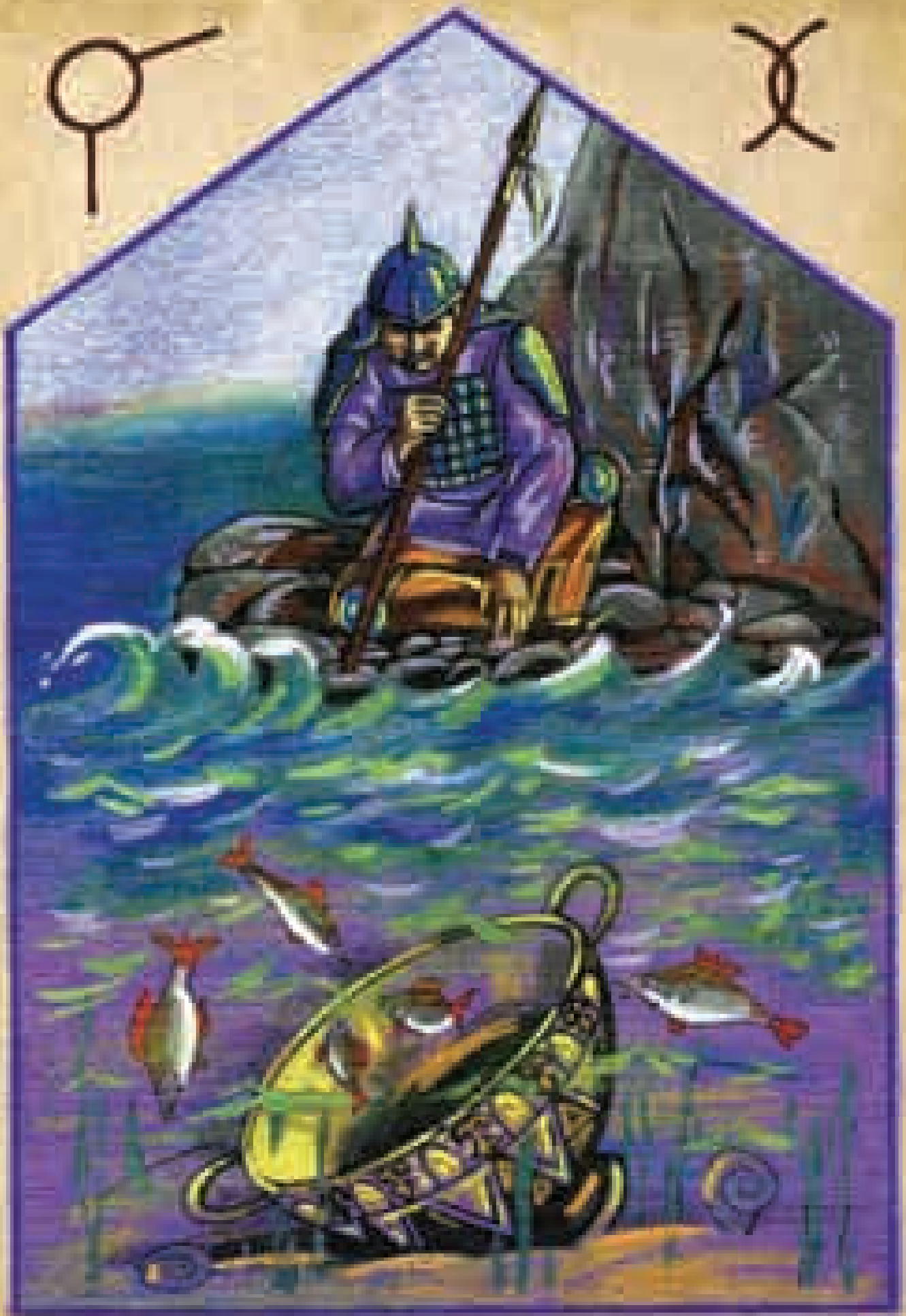
Көзіне су жақындап келді сонда,
 Одан асып барады қабағына,
 Көрем деп, Делдеш атын көтерілді
 Қимылдап сонда кетті табаны да.

Су кетіп қайта орнына тартылыпты,
 Көре алмай Делдеш атын зар қылыпты,
 Таң қалып Жоямерген қарап тұрса,
 Жарқ етіп дариядан қазан шықты.

Қасына ол қазанның жақын барды,
 Дариядан атын іздеп, таба алмады.
 Жағалап дарияны жүргенінде,
 Атының құр құлағы көрінеді.

Дариядан Делдеш атты алды тартып,
 Немене өліп қапты көп сөз айтып.
 Зарлады Жоямерген бір Аллаға,
 Дүниеде тірі жүрем енді қайтіп?!

Жоямерген зарлады,
 Тағат-сабыры қалмады.
 – Тірілмесең, Делдешім,
 Ғұмырымды басыңда
 Өткізем деп зарлады.
 Аты үшін зар жылап,
 Тағат-сабыр қылмады.
 Үш күн, үш түн зарланып,
 Халі бітіп тұрады,
 Сол жылаумен зарланып
 Төрт күн тамам қылады.
 Бесінші күн тағы да
 Онан да жаман жылады,
 Алтыншы күн болғанда,
 Делдеш ат та тұрады.

– Әуелі мен қасыңнан кеттім деді,
Қазанға дәл үш күнде жеттім деді,
Төрт күнде мен білемін оның бәрін,
Су жылжып, теңізге жеттім деді.

Қазанды тарттым сонда мен теңізден,
Су келді сонда жылжып кеудеңізден,
Бес күнде кеудеңізден ары өтіп,
Алты күнде және асты көзіңізден.

Су барып қабағыңа сонда жетті,
Қабақтан біраз асып тағы да өтті.
Қаһармен алтын қазан лақтырғанда
Қимылдап оң аяғың босап кетті.

Қимылдап оң аяғың кетті сонда,
Су жұттым құдіретімен құдауанда.
Шақырған дауысыңды есітсем де,
Хор қыздары жібермеді алып қолға.
Болғанда жетінші күн қашайын деп,
Делдешің қалай-дағы қалды ойға.

– Алдыға келдім бүгін қашып шығып,
Мергенім, бұл сөзімді алғын ұғып.
Жолыққан Қызыр бабам мені айырды,
«Мергенің тосып тұр», – деп
зарлық қылды.

Сол жерде Делдеш атқа алды мініп,
Қазанды ап бұл арадан кетті жүріп.
Батырлық өнерімен Жоямерген
Қазанды патшасына берді әкеліп.

Падиша ол қазанды алып көрді,
Батырың, бәрекелді, алып келді.

Күнсұлу жалғыз қызын енді патша
Той қылып, қырық күнде қосып берді.

Қаншама көп мал тойға сояды екен,
Қазанды қайнаттырып қояды екен,
Болса да қанша әскер тойға келген,
Бәрі де сол қазаннан тояды екен.

Қазанның қасиетін білген екен,
Жыланбек көп батырды жиған екен,
Көп батыр жұмысына жарай алмай,
Жыланбек қайғыланып жүрген екен.

Жоямерген ерлігін көзі көрді,
Күші көп батырлығын анық көрді.
Жайланып Жоямерген қайнында
Патшаның қызын алып үш ай тұрды.

Бір күні падишаға Мерген барды,
«Үйіме қайтамын», – деп айтып салды,
Жыланбек үшбу сөзді есіткен соң,
Сиқыршы Ғайын ерді шақырады.

Патшасы шақырған соң қуық келді,
Баяғы қуық екен жуық көрді.
– Қаншама мал беремін жасауменен,
Еліне сен жеткіз, – деп бұйрық берді.

Сиқыршы «болады» деп, қабыл алды,
Патша енді жөнелткенге ыңғайланды.
Күнсұлу еліменен амандасты,
Оларды дарияға алып барды.

Қызына ата-анасы амандасты,
Күнсұлу қайғыланып зар жылапты.

Бетіңнен жарылқасын бір Алла деп,
Беріпті ата-анасы рұқсатты.

Он құл мен Күнсұлуға он күң берді,
Ішіне Ғайын қуық салады енді,
Һәммәсін* Ғайын қуық салып алып,
Баланы аралына алып келді.

Өзінің аралына әкеп салды,
Қоштасып Ғайын қуық кетіп қалды.
Қуанып Жоямерген жаны қалмай,
Өзінің ордасына кіріп барды.

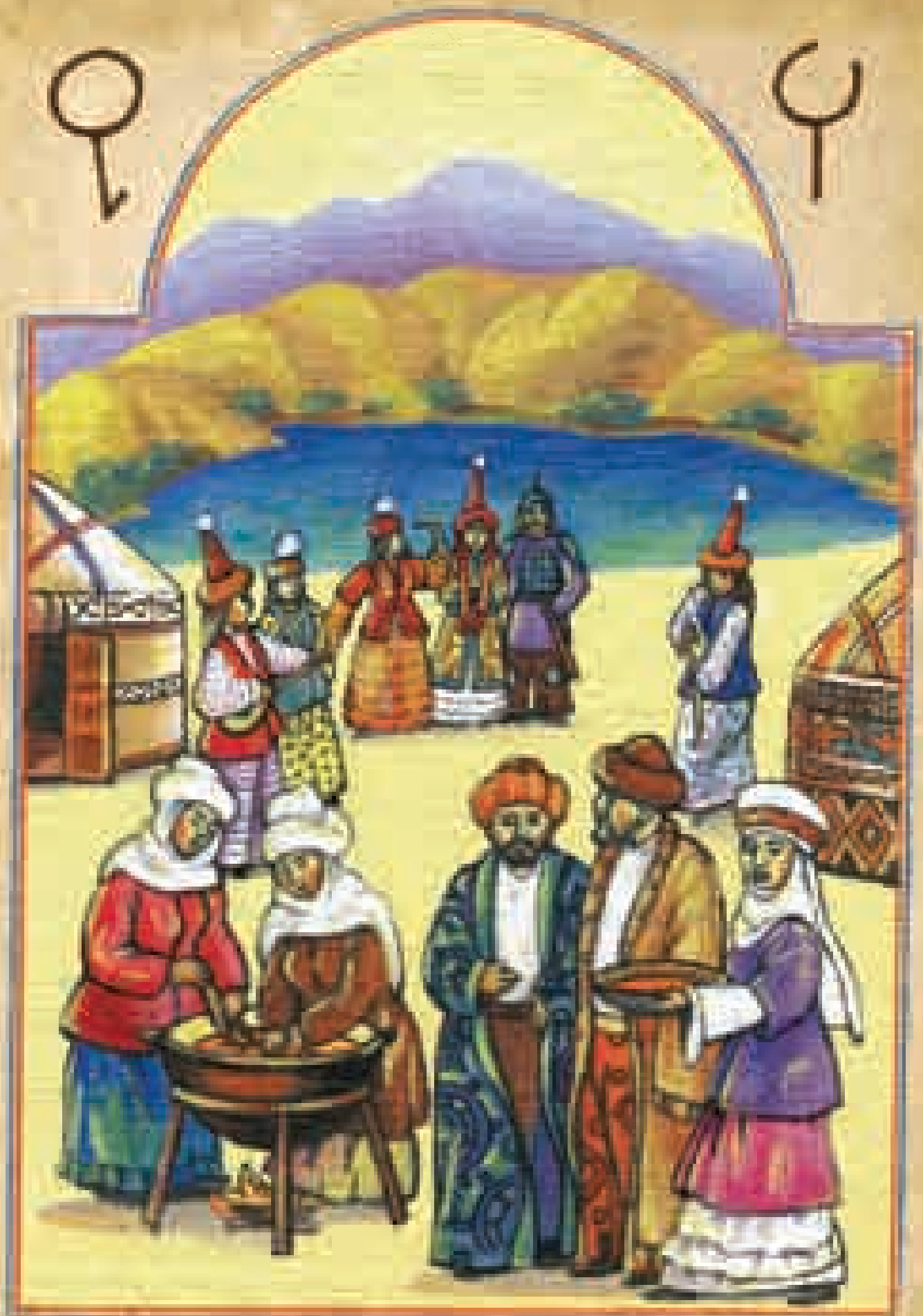
Атасы көргеннен соң, кеп көрісті,
Қайғысын баласының жеп көрісті.
Дүниеден қазір өлсем арманым жоқ
«Қарағым, көрдім сені» деп көрісті.

Құламерген жылады,
Көзінің жасын бұлады,
Жалғызы аман келген соң,
Жыламай қайтіп шыдады?!
– Ғайып болып, жалғызым,
Бір күнде кетіп қалғаның,
Сені іздеп, қарағым,

Күнайымды азғырған,
Бұлғар деген шаһарда
Жалмауызға барғаным.
Патшасы мен кемпірді,
Шаһарын қырып алғаным.
Сені іздеп, қарағым,
Бұл жалғаннан көрмедім,
Күдер үзіп таба алмай,
Үйге қайтып келгенім.
Зар жылап үйде тұрғанда,
Жақсы болды-ау талғанда,
Өзің жетіп келгенің!
Енді өлсем де арман жоқ,
Менде арман қалған жоқ.

Атасы зар-зар жылап қылар фаған*,
Шешесі ол да келіп зар жылаған,
«Қарағым, айым, күнім, шырағым», – деп,
Анасы сол мезгілде талып қалған.

Жылаумен шешесі де талып түсіп,
Аяғын баласының жатты құшып,
Зар жырын шешесінің жаза алмадым,
Күні-түні отырған соң ойлар қысып.

Түсініктер

«Дотан батыр». Алғаш 1903 жылы «Қисса Дотан Құбақанбайұлы» деген атпен Қазан қаласындағы «Маариф» баспасында жарық көреді. Бұл жырды ел аузынан жинап, өз қолымен хатқа түсірген – Ж. Шайхулисламов. Көне эпос үлгісі 1915 жылы қайта басылып шығады.

«Дотан батыр» жырының Аманғали Сегізбаев 1941 жылы, Қысыраубек Аманбаев 1948 жылы тапсырған, бұрын басқа жерде жарияланбаған нұсқалары Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасындағы қолжазба қорында сақтаулы. Бұл үлгілердің оқиғасы, құрылымы, көркемдік бітімі Ж. Шайхулисламов бастырған нұсқаға жақын.

«Құбығұл» жыры. Жыр сюжеті алғашында аңыз-әңгіме үлгісінде баспа бетінде бірнеше рет жарияланды. Мысалы, 1901 жылы «Тургайская газетада» «Кобдагул», кейін 1908 жылы осы «Тургайская газетада» «Батыр Құбықұл» деген атпен тағы бір ертегі орыс тілінде қарасөзбен аударылып шықты.

Бұл нұсқалар Құбығұл жайындағы шығармалардың ел арасына көптен мәлім екендігін көрсету үшін де өте маңызды. Мазмұны жағынан бұл нұсқалар Құбығұл жырына жақын.

Ерекше көңіл аударатын бір нұсқа – Нұрпейіс Байғаниннің «Құбығұл» деп аталатын жырының мәтіні. Аталмыш нұсқаның көлемі, елең жолы үш мың бес жүз жолға жақын. Жыр 1940 жылы қағазға түскен. Қазақстан балалар энциклопедиясына Н. Байғанин

нұсқасының 1964 жылғы «Батырлар жырында» жарияланған мәтіні енгізілді.

«Мұңлық – Зарлық» жыры. Бұл – ел арасына өте кең тараған, халықтың сүйсініп тыңдайтын көне эпостық жырларының бірі. Жырдың Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасы мен М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қорларында сақтаулы тұрған бірнеше нұсқалары бар. Солардың ішінде, кезінде Ж. Шайхулисламов жазып алып, бастырған нұсқасы ең толық, ең бір көркем үлгісі деп танылып жүр. Оқу құралдары мен 1964 жылғы жинаққа еніп жүрген нұсқасы, негізінен, осы Ж. Шайхулисламовтың варианты.

Жырды алғаш рет 1899 жылы Ж. Шайхулисламов Қазан қаласында бастырып шығарды. Кейін осы мәтін өзгеріссіз 1901, 1905, 1910 жылдары Қазанда бірнеше рет қайтара жарық көрді.

«Қазақтың көне эпосына» «Мұңлық – Зарлық» жырының 1964 жылы «Жазушы» баспасында жарық көрген «Батырлар жырының» үшінші томында жарияланған мәтінін ұсынып отырмыз.

«Құламерген, Жоямерген». Жырдың Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының Орталық ғылыми кітапханасы мен М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба бөлімінің қорында әр кезде жиналып, сақталған бес нұсқасы бар. Оның біріншісі – Әбдірахман Бектасов нұсқасы. Мәтін 1909 жылы Қазанда Домбровский баспасында басылып шыққан.

Екінші нұсқа «Құламерген қиссасы» деп аталады. Жырды Семей облысының тұрғыны Ілияс Молдажанов жазып алып, 1915 жылы Қазан баспасына ұсынады. Бірақ, бұл нұсқа белгісіз себептермен жарық көрмей қалған.

Ғ. Мұстафин тапсырған үшінші нұсқа 1938 жылы Қарағанды облысынан жазылып алынған. Қазір Ғылым академиясының Орталық кітапханасында (665 п., 3-д.) сақтаулы тұр.

Бұлардан басқа, 1940 жылы Семей экспедициясының мүшесі С. Байырбеков жазып алған «Құламерген» жыры (ОҒК., 665 п., 2-д.) мен Базарбай Сүлейменов тапсырған нұсқа (ОҒК., 665 п., 1-д.) бар. Соңғысы 1941 жылы Ақтөбе облысынан түскен.

Қазақстан балалар энциклопедиясына «Құламерген, Жоямерген» жырының 1912 жылы Қазанда басылған «Қисса һәм Құламерген» атты кітапта жарияланған мәтіні алынды. Бұл – 1909, 1912, 1916, 1938 жылдары (VII – VIII сыныптарға арналған хрестоматияда) басылған Әбдірахман Бектасовтың нұсқасы.

Сөздік

- Аса – дәрежелі адамдар қолына ұстайтын ерекше таяқ
- Әжіғыр – жер аты
- Әзәзіл – азғырушы
- Әнбие – пайғамбар
- Бақты – бақытты
- Баһар – көктем
- Бейопа – опасыз
- Берен – ұңғысы ұзын шиті мылтық, қанжар, нағыз шың болат
- Беше – кемшілік, мін, кінә
- Бітуәші – бітімгер, елші
- Борық – сулы жерде өсетін қамыс тәрізді өсімдік
- Ғайып ерен, қырық шілтен – эпос кейіпкерінің басына қауіп-қатер төнгенде кенеттен пайда болып дем беруші, жәрдем етуші әулиелер
- Ғапыл (ғапіл) – надан, қараңғы, ештеңеден хабары жоқ
- Ғиш-ғишарат (ғәйіш-ғишарат) – ләззәт алу, қызықтау
- Дауылпаз – соғып ойнайтын қазақтың көне музыкалық аспабы
- Дәргәһина – құдай алдында (құзырына)
- Дүз – сырт, жырақ, ен дала
- Ебей – басыбайлы, еріксіз күң
- Жасыл – найзағай
- Жаббар – Алланың сипаты. Жаббар ием
- Жаһан (жиһан) – әлем, төрткүл дүние
- Жәмшік – арба айдаушы, дербеші
- Желқом – ердің астына салатын киізден жасалған тоқым

Заңғар – биік, зор, ұлы тұлға мағынасында
 Зарпы – құса, қайғы
 Заһар – у, ашу-ыза
 Зәнталақ – арамза, қара ниет
 Зәррет (зәр) – айбат, айбын, қаһар
 Иба – инабат, ұят, сыпайлық
 Исфahan – Иран еліндегі қала
 Ишан – дін басшыларының жоғарғы атақтарының бірі
 Кембағал – мүгедек, жарымжан
 Кеп – сөз, әңгіме
 Күәһі (күәһі) – куәгер
 Қабақ – мергендікті сынау үшін іліп қойып ататын зат
 Қасы – ердің алдыңғы және артқы жақтауы
 Қасыл (қасіл) – табыс, нәтиже, қортынды
 Қияс – теріс, сотқар, содыр, тентек
 Қодық – құланның төлі
 Қын – қылыштың, қанжардың қабы
 Қылаң-кер – бозғылттау түс
 Қырық шілтен – ғайып ерен, қырық шілтен түсіндірмесін қара
 Құдауанда – құдай тағала, о құдай
 Құнтиып – бүрісіп
 Құрым – күн қақтап, ыс сіңіп қарайған киіз
 Ләшкер – әскер, жасақ, сарбаз
 Лыпа – іш киім
 Манат – ақша, алтын, теңге, сырт киімдік құнды мата
 Мама ағаш – ат байлайтын діңгек ағаш
 Машайық – әулие деген мағына береді
 Машақат – қиындық, азап, бейнет
 Мәуе – жеміс ағашы

- Медет (мәдет) – көмек, сүйеніш, жәрдем
- Мехнат – қиындық, азап
- Миуа – жеміс
- Мойылды – мойын ұсыну
- Мор – қидан түсетін көңнің ыстық буы, түтін, ыс
- Міскін – бейшара, сорлы
- Нәзір – сый, сыбаға, үлес
- Нән – зор, үлкен, ірі
- Нәубет – мұрсат, қасірет, апат, кесапат
- Өлінебұл – жер атауы
- Паң/ша – тәкаппар, керім, кербез
- Пақыр – мүсәпір, бейшара, сорлы, байғұс
- Парық – айырмашылық, ерекшелік
- Пәруәрдігер (Паруардигар) – жасаған, құдай, тәңірі деген мағынада
- Пәрмен – өмір, жарлық, бұйрық
- Расул – пайғамбар, елші
- Сақи – мырза, жомарт, қолы ашық
- Санат – бір нәрсенің қатары, есеп
- Сап – пышақ, балта, қамшы, т.б. құралдардың қолға ұстайтын жері
- Сар буын – буын ауруы
- Сарғуан – жердің аты
- Сауыр – малдың бел омыртқасынан құймышақ тұсына дейінгі жерінің үсті
- Сұхбат (сұқбат) – әңгіме-дүкен құру
- Сүннәт – парыз
- Табиб – тәуіп, дәрігер
- Тайлақ – екіге әлі толмаған түйе төлі
- Тақыт – тақ
- Талақ – ер тарапынан некені бұзу, әйелін тастау жайы

- Тәмәм – 1) бітті, соңы, аяқталды; 2) барша, барлық, бүкіл
- Тез – қисық ағашты түзету үшін не түзу ағашты ию үшін қолданылатын құрал
- Теңгелік – жер-су аты
- Торап – жолдың тоғысқан жері
- Төбелдірік – әйелдердің бас киімінің төбесіне орнатылған әшекей
- Төбетей – бас киім.
- Түлей – жапан дүз, жалпақ дала.
- Тілкім – тілік, бөлік.
- Үмбет (үммәт) – Мұхаммед пайғамбардың жолын қуушылар, ұлт, халық деген мағына береді.
- Үшбу – осы.
- Ғаған – зар еңіреу, зар жылау.
- Халас – тазару, аластау.
- Хүкім – үкім, жарлық.
- Һәммә – барлығы, бәрі.
- Шағи – матаның бір түрі.
- Шандоз – жүйрік, жеңімпаз ат, сұлу жігіт, әдемілеу, әрлеу.
- Шарайна – сауыт.
- Шаталды – шатылды мағынасында.
- Шаймалды – базардан алынатын зат.
- Шайла – киіз үйге жалғас құрылған үйшік.
- Шапиғи – тәубә, разы болу.
- Шаһарияр (шаһариар) – төрт пайғамбар.
- Шеңбер – дөңгелек зат, бір заттың сыртын ұстататын дөңгелек темір, құрсау.
- Шерік – серік, жолдас.
- Шетірлі – жер аты.
- Шоқтық – малдың екі иығының түйіскен тұсы.

Мазмұны

Алғы сөз	5
Төлеген батыр	22
Аққоян мерген	24
Ақ Көбек	26
Қара мерген	28
Хан мерген	30
Дотан батыр	31
Құбызұл	78
Мұңлық – Зарлық	152
Құламерген, Жоямерген	201
Түсініктер	232
Сөзгік	235

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

«Аруна» баспасы сөрелерде көздің қарашығындай сақталған қолжазбалардың қазыналы қорынан сіздерге тағы бір тарту – «Қазақстан балалар энциклопедиясының» кезекті томын ұсынады.

«Қазақтың көне эпосы» деп аталатын бұл кітапқа көпшілікке аса таныс емес көне эпостар жинақталған. Жаңа туынды көшпелі бабаларымыздың бағзы мәдениетін байыптап түсінуге көмектеседі.

Сейітжанов Зұфар Нұрсапаұлы
Бисенбаев Пазылбек Қуанбайұлы

ҚАЗАҚТЫҢ КӨНЕ ЭПОСЫ

Суретшісі Н. Бубә
Бас редакторы Қ. Байғабылова
Көркемдеуші редакторы Е. Козлова
Корректоры Н. Сламбекова

«Аруна» баспасының дизайн орталығы
А. Полторатских

Біздің мекен-жайымыз:

Қазақстан, 050000, Алматы, Чайковский көшесі, 190/184, 23-кеңсе
Тел./факс (727) 272 84 11, 272 84 21. E-mail:aruna_ltd@mail.ru

Көтерме бағамен сатып алу үшін «Аруна» баспасының сауда бөліміне хабарласу қажет. Тел./факс (727) 272 84 11, 272 84 21. E-mail:aruna_ltd@mail.ru

Осы және басқа кітаптарды кітап-поштаға тапсырыс жасау арқылы да алуларыңызға болады. E-mail:aruna_ltd@mail.ru

Пішімі 60x90 1/8. Офсетті қағаз. Қаріп түрі «Школьная».
Шартты баспа табағы 30. Есепті баспа табағы 58. Таралымы 5 000 дана

«IntellService» баспаханасында басылған